

HARSONAZENGÉS

ZSIDÓ TÁRGYÚ
FELOLVASÁSOK, ELŐADÁSOK,
BESZÉDEK, IMÁK

ÍRTA:

Dr. SILBER FELD JAKAB

BÉKÉSCSABAI FŐRABBI

SZERZŐ SAJÁTJA

Méltóságos

KASZAB ALADÁR

úrnak, Budapest

a zsidó eszmekör lélekben dús hordozójának

elismerése jeléül ajánlja

a szerző.

ELŐSZÓ

A Báalsémről szól a legenda, A szent pap egy templom előtt ment el kíséretével. Az emberei hívták hbe a papot, hogy ne haladjon el a szent ház előtt, hanem nézzen be. De ő azt mondta, hogy nem megy be, mert az a templom tele van imád-ságokkal. „Hát hogyan,““ kérdik tőle, „hiszen az nagyon jó.“ „Dehogy jó,“mondja a Best, „az imák célja, hogy felhatoljanak az égbe, áttörjék a mennyek boltozatát és ott végezzék el hi-vatásukat. De itt a templomban, gépies lelkek megszokott mor-molására szárnyaszegetten marad lent, mert nincs a lelkekben a tűz, a bensőség, hevület, amelynek hajtóerejével felfelé szágul-dának, így hát lent maradnak, fáradtan, petyhüdten, tartal-matlanul.“

Az eszmék régióiba, az ideálok szférájába igyeksznek fel a lelkemből lelkedzett, szívemből serkedzett írások és beszédek. Izrael népe, ifjak és vének, nők és férfiak megértő szeretetétől függ, hogy a földi tereken maradjanak-e, vagy pedig lelkesed-sük hevéből megragadva az igazságok, a diadalok és a remé-nyek magas ormaira szálljanak, ahonnan a zsidóság jobb jövő-jének perspektívája ragyog felénk.

Munkámat útjára bocsátva, kopogtatok vele a zsidóság szi-vének ajtaján. Vendégszerető fogadtatást és figyelmes érdeklő-dést kér a részére

A SZERZŐ

Minden jog fenntartva.

VALLÁSOS ÉS NÉPIES ELEM A ZSIDÓ IRODALOMBAN

Felolvastatott a debreceni zsidó reálgimnázium irodalmi délutánjait és „A zsidóság uralkodó eszméi” címmel Budapesten az OMIKE felolvasó estélyen.

Amidőn a debreceni hitközségnek nagy tudású főpapja elfoglalta az állását, valóban lenyűgöző hatást gyakorolt rám székfoglaló beszédének az olvasása. Még élénken emlékszem, hogy a zsidóság eszményeit három pontba foglalta össze, kiindulva Gideon harcosainak három csoportjából és a kezükbe adott tárgyakból, amelyek csodálatosan szimbólumokká magasodtak az ajkain. A harsona, a fáklya és a korsó. Ezek a fegyverek, amelyek az ellenséget elriasztották. Amidőn e díszes közönség előtt van szerencsém a zsidóság irodalmáról megemlékezni, legyen szabad e szimbólumok közül a harsonát megtartanom annál is inkább, mert hiszen bennünket zsidókat Isten sófárjainak szokás nevezni. „Boldog az a nép, mely megérti a kúrtrivalgást, ó Adonáj, a Te orcád világosságában fognak ők haladni.“ Mert sajátos a zsidó nép sorsa. Más nemzeteknél az irodalom mintegy visszfénye, reflexe a nép politikai történetének, a zsidóságban az ő irodalma maga az ő története és ennek a kísérője a jelképe a harsona, mely megzendült a Szinaj lángbontotta ormain, amidőn a harsona minderősebben zengett és villámlás és mennydörgés közepette belezugott a világegyetembe a legfönségesebb 10 kategorikus imperatívusz, kezdve e szavakkal: Onauchi Adonáj elauhechó. Tehát a Tóra bölcsődala és a rabszolgánép öntudatraébredésének lélekzetvétele is a harsona rivalgása volt. A harsona szózata mellett omlottak le Jerikó falai, szimbóluma tehát a harsona a válaszfalak ledőlésének is ember és ember között, de a próféta arról is regél, hogy Izrael jövődjé megváltása is a harsona hangjai mellett fog megtörténni és a grandiózus pillanatban, ha majd a Gólusz bilincsei lehullanak rólunk, meg fog harsanni a nagy harsona és

eljönnek a bolyongók Asszíriából és az eltévedettek Egyiptomból és leborulnak Isten előtt Jeruzsálemben. Vagy ne beszéljünk jelképekben, hanem mondjuk ki a harsona helyett, hogy rajta népünknek az irodalmát értjük és mindjárt meg lesz fejtve a rébusz, hogy a szellem működése, a nép lelkének nyilvánulása megkezdődik a szabadság idején és később a bus hontalanság évadján azért harcol, hogy ledöntse a választalat az emberek között és végre irodalmának újjászületése jelzi a gólusznak megszűnését és egy új kor hajnalának derengését. Mert irodalom alatt nemcsak a könyvek tömegét, nemcsak a betűknek a konglomerátumát értem, hanem a néplélek aspirációinak a kifejezése az irodalom és a zsidóság vallása is csak a népi öntudat fejlesztésével együtt lehet a zsidóság fenntartója. A magyarok történetében is volt egy korszak, amidőn a vallásos felbuzdulás az irodalmat reorganizálta és megfordítva az irodalom felé való fordulás a szabadságról, az emberi jogokról is újabb világnézetet hozott létre és ezzel kapcsolatban a vallásos alapelveket, a hitbéli meggyőződést is közelebbre hozta az emberi gondolkodáshoz.

Itt is a nemzeti érzés kapcsolódott a vallásos érzéssel és ez a jelenség az irodalomban is élénken tükröződik vissza és e kettőnek összeolvadása a vallásos irányzatnak a nemzeti gondolattal való egyesülése oly erőt képvisel, amely a nehéz időkben még csak fokozódik, azt élénken illusztrálja Kardos Albertnek jellemzése a magyar irodalom protestáns koráról. „A magyar nép — úgymond — bár az idegen eredetű uralkodó család ellen folyton védeni kényszerült ősi alkotmányát, megóttalmazza a lelkiismeret új szabadságát is, bár a pártokra szakadt országban az ellenfelek egymás javait ragadozták, birtokait foglalgatták, nem feledkeznek meg a szellemi javak védelméről sem. Valóban csodák történtek akkor, amidőn a főúr, ki a végvárok erősítésének, újabb meg újabb csapatok kiállításának terhe alatt már roskadozott, mégis kész áldozni vallásos és tudományos munkák költséges kinyomatására s amidőn a közember, ki éjjelnappal fegyvert hordott az ismert és ismeretlen ellenségek visszaverésére, legelső pihenő óráját arra fordítja, hogy lelkét jámbor olvasmánnyal építse. Csodás korszak, mely, bár a keletről, nyugatról fenyegető vész végső erőfeszítésre kényszeríti a nemzetet, mégis fölös számmal terem szellemi harcost, író tudóst, költőt is. Ha a bibliai nép a babiloni fogságból visszatérve, egyik kezében fegyvert, a másikban építőszerszámot tartott, a XVI. század magyarját sem képzelhetjük el másképp, mint aki egyik kezébe kardot ragad, másik kezében tollat forgat.“

A zsidó nép, mint a könyv népe, a könyvet, az ő Tóráját vitte magával évezredek vándorlásában és ez volt neki a hazátlanul bolyongó jogfosztott páriának az egyedüli gyönyörűsége a lét viharában és vigasztalanságában. „Ha a Te tanaid nem lettek volna gyönyörűségem gyanánt, úgy elvesztem volna nyomorúságomban“ — mondja a zsoltár. És valóban a Tóra, mely törvényekből, elbeszélésekből és már a költészet első kezdeteiből áll, magán viseli a nép génuszából való származás minden jellemző sajátosságát. Természetes, hogy amidőn nem találunk sehohol egy rokonlelket, akivel társaloghassunk, aki megértse fájdalmainkat, akivel egy útemre lejt a mi szívünk, akkor csak otthon érezzük jól magunkat, ahol nyájas szeretettel fogadnak és velünk, lényünkkel harmonikus ideológia uralkodik. Anatole France mondja a „Fehér kövön“ c. munkájában, hogy egy nemzetet nem az ország, nem a nyelv determinál, nem a hely, vagy a beszéd egysége tesz nemzetté, hanem a múltban végrehajtott közös nagy tettek emléke és az egységes akarat arra nézve, hogy a jövőben ugyanily tetteket hajtsanak együtt végre. A zsidóság múltjának legnagyobb cselekménye kétségtelenül a Tóra, Mózes öt könyve és vallásilag, de népi értelemben is ez a grandiózus mű nyomja reánk az egységesség bélyegét, mert a zsidó irodalomnak ez az első produktuma mintegy egygyé olvad a zsidó nép génuszával, aspirációival és a lelkével. Szociális vallásos törvényei teljesen a zsidóság bensejéből fakadnak, költői darabjai pedig a nép fantáziáját, vágyait, vallásos és nemzeti eszményeit tükröztetik vissza. Jákob áldása Mózes első könyvében az egész zsidóságnak időben és térben mintegy néprajzi vetülete. Igazi költői formában van elmondva benne a nép sorsa vergődése, mindaz, ami benne él, működik, lüktet és mozog. Gyűljetek össze úgymond és én megjelentem nektek, hogy mi fog veletek történni a napok végén. Az ősvilág embere a jósdához fordult, hogy jövőjét megtudakolja és a jóshely homlokzatán e szavakat olvashatta: gnóthi seauton ismerd meg önmagadat, mert az önismeret, a saját jellemünk, munkaképességünk első sorban a jövőnk és sorsunk formálódásának. Jákob ősapánk is elsorolja fiainak jellegzetes tulajdonságait, mintegy jelezve, hogy azokból fog kifermálódni a sorsuk, a helyzetük, a jövőjük, de mindenekelőtt kiköti: *Moszfi*, gyűljetek össze, a különböző energiák és tehetségek egy célt, egy jövőt, egy fényt lássanak maguk előtt, amely felé együttesen törekedjenek, akkor nemcsak a zsidóságnak lesz jövője, hanem a jövőnek is lesz zsidósága.

Ugyanez az eszme vonul végig Mózes áldásán, amidőn ő is elsorolja

a zsidóság erényeit és a törzsek hivatását. „És Jesurúnban király léssen, midőn a nép fejei Izrael törzseivel együtt gyűlnek össze.“ Hogy tehát a zsidóság boldogulásának a föltétele, ha a nép nagyjai és előkelői nem húzódnak vissza kényelemből, nagyzási hóbortból, vagy elbizakodottságból a néptől, hanem vele együtt működve igyekeznek felépíteni a zsidóság régi dicsőségének templomát. Mózes hattyuéneke, a Vörös tenger melletti dal, amelyet hatalmas kórusban egész Izrael zengett, Bileám áldása, a kut melletti dal, Józsuá rövid ódája a naphoz mondván: „Gibeónban állj meg ó nap és te hold, Ajálón völgyében.“ Debóra éneke a kivívott győzelem dicsőségkoszoruzta napján: „Midőn szilaj lelkesültség parázslott Izraelben, midőn a nép önként cselekedetre lángolt, magasztaljátok az Örökkévalót.“ Hanna imája az Úrhoz meghallgattatásáért, amidőn így zeng: „Ne beszéljete fenhéjázóan, ne hagyja el gőg az ajkaitokat, mert a tudás Istene az Örökkévaló és ő a tettek megszilárdítója is.“ Dávid hálaéneke, gyászdala Saul és Jonathan fölött: „Hogyan estek el a hősök és elvesztek a háború fegyverei,“ mindezek a dalok mondhatni Izrael hősi korából valók és bennük egy öntudatos nép büszkesége, Isten iránti hálás érzelme, jövőjének a tudata reszket.

Mózes látomása a csipkebokorban is tulajdonképen nem egyéb, mint a gondolatnak a megjátszása, mint a színpadon, ha a hős álmodik és álmait egy újabb jelenetben a színre hozzák, úgy volt Mózes látomása is. Lelkében élt az álom a zsidóság kiszabadításáról és szenvedéseiről, emésztí a tűz, egy egész világ gyűlöletének rótt lángja nyaldossa körül és mégsem lesz a tűznek a martaléka. De hogyan lehet ezt elérni, ki tudja majd Izraelt megváltani, erre hallja Mózes az Isten szózatát a csipkebokorból maga felé dörögni: hogy ő van hivatva a zsidóság megmentésére, de oldja meg saruit, mert az a hely, ahol állasz, szent talaj az. Nem tengernél mélységesebben mutatja-e ez a részlet, hogy akiben át-vibrál a hivatás érzete, hogy a zsidóság érdekében dolgozzék, annak őszintén, Önzetlenül kell a Szentség talaján mozognia.

Ha a zsidóság igazságai arra voltak predesztinálva, hogy az egész emberiség általános kincsévé legyenek, úgy ezt leginkább a próféták működése igazolja. Amíg a Tóra költészete, dalaí a népnek virágzását, fejlődő erejét ecsetelik, addig a próféták föllépése a dekadencia, a hanyatlás epocháját visszhangozza. Amidőn a zsidóság elhagyja az Istenség és a tiszta erkölcsök útját, amidőn megindul nála saját országában a vég kezdete, akkor egyszerre föltámadnak a próféták, akik legtipikusabb jelen-

ségei a vallás és a nemzet elválaszthatatlan vegyületének és egyszersmind annak a törekvésnek, hogy a nemzeti érzés, a népi sajátságok és erények fejlesztése állíttassék oda az egész emberiség érdekeinek a szolgálatába. A próféta-ság, a legkülönösebb és legspeciálisabb zsidó tünet és a prófétai irodalom a vallásos érzés legnemesebb formációinak az örök isteninek és az örök emberinek egymással való társulása. A zsidóság, mint a próféták népe, nemcsak adta a prófétákat a világnak, hanem a próféta-ság szelleme és a bennük nyilvánuló világnézet a zsidóság legdifferenciál-tabb fejlődöttségének a főjellemvonása.

Íme, nézzük Jésajás prófétát, ő a próféta per eminentiam. „Ha a nyelvnek minden érzelmet kifejező erejét tekintjük, a fenséges szárnyalást a gondolatok szédítő orma felé, ha azt az eszmecsoportot nézzük, mely Jésajásban az egész zsidóság minden vágyakozását, összes örvénylő lelki hullámzásait egybefoglalja, ha az a lángoló lelkesedés parázslík felénk az idők homályából, mely a holt hetükbe életet lehel, akkor ez Jésajás prófétának halhatatlan lelke ... Zord időben jelenik meg a színen. Látja a zűrzavaros állapotokat Juda országában. Megérzi aggódó lelke, hogy valami rothad Dániában. A nép, az Istenadta nép a bálványok felé sandalít vagy csak a külső szertartások gépies megszokottságával ámitja az Istent. A vezetők nem állanak hivatásuk magaslatán, csupa érdekpolitika, cselszövény minden. Az enyészet hollói kárognak mindenütt. Ekkor lép föl merész ajakával a próféta. Honnan jött, kiktől származott, mi volt a célja? Mindezt csak titokzatos homály borítja és a legendák sorozata lengi körül. Szava a pusztában kiáltónak szózata a megértetés reménye nélkül, valami emberfölötti fönség rezeget ki a beszédéből, mely mindenkire szól. Szava mint a gyémánt, mely átfúrja a megátalkodott szívek köszikláját, mint a pöröly, mely szétzúzza a konokság tákolmányait, mint a villám az éjszakában, mint a tisztító vihar a poshadt légen keresztül száguldvá, mint a napsugár, mely fölolvasztja a közöny hóburkolatát, mint a nagy harsona, mely felrázza a tespedőket, a szunnyadókat, a bűnösöket.“ Ő már kimondja, hogy az áldozatok, a tömjénfüst, az ünnepi gyülekezet nem tökéletes a szív és a kéz tisztasága nélkül. „Nem bírom elviselni a vétet meg az ünnepi összejövölet.“ „Tanuljatok jót tenni, mozdítsátok elő a jogot, igazítsátok útba az elnyomottat, vívjátok ki az árva jogát, vigyék az özvegy ügyét.“

Fönségesek az örök békéről, a messiási korszakról szóló beszédei és a nép lelkéből lelkedzettek a nők fényüzése elleni dörgedelmes filippikái.

Szerénység, önzetlenség, munkás szorgalom teszik naggyá és örökéletűvé a népet, a jólétben való elbizakodottság, az ősi erények eliminálása, féktelen hiúság és nagyravágás, az önzés tombolása megássák a nép sírját.“ Amidőn tehát a zsidó irodalom népies irányáról beszélünk, ezt nem szabad csak úgy értenünk, mint más irodalmakban, hogy a népiesség azt jelenti, hogy a költő a népet szólaltatja meg és annak nyelvén beszél, vagy a nép egyszerű gyermekei az irodalmi termékek szereplői, mini pl. a Toldiban, vagy Göthe Hermann und Dorotheájában, hanem a zsidó irodalomban, úgy a bibliában, mint a Talmudban, valamint a későbbi irodalmi termékekben, akár pozitív, akár negatív módon a népiességet úgy értem, hogy a vallásos munkák is a zsidóságot nép gyanánt kezelik, nem pedig csak egyszerűen vallásos gyülekezet gyanánt, hogy tehát nem terelik a népet a templomba, hanem inkább a templomot, az Istent viszik a nép közzé és hogy nyíltan, vagy hallgatagon a zsidóságnak, a népnek a fenntartására irányuló eszmék megvalósítását propagálják. Más szóval, nem mondják azt, hogy csak a templomban vagyok zsidó, hanem azt, hogy a zsidóságban, annak élethez való akaratóban, magatartásában, szeretetében legyen a templom, legyen az Isten. Szépen tükrözteti ezt a gondolatot a Tórának Bileám áldásáról szóló fejezete. Bileámot, a pogány prófétát meghívják, hogy átkozza meg Izraelt. De az isteni kegyelem az átkot áldásra formálja, a kárhozatot üdvösséggé alakítja. Mert amidőn látta a népet törzsei szerint táborozni, látta a sátraiban a példás családi életet, amint otthonában a zsidó nő örökös a hajlék szentsége, a család élete és boldogsága fölött, amíg a zsidó férfi künn az élet zúgó viharában küzd a családjáért, amidőn látta az egyszerűséget, a szerénységet, a munkás szorgalmat, a hűséget, a harmóniát, a szereietet a zsidóság hajlékaiban, akkor kénytelen volt fölkiáltani: *Moh tóvú óhólechó Jákob, miskanószechó Jiszróél*. Mily szépek sátraid ó Jákob, hajlékaid ó Izrael. Es az egész zsidó történelem folyamán mint egy vörös fonál húzódik végig az az eszme, hogy az Isten az átkot, a szerencsétlenségei áldássá változtatja, sőt bizonyos optimizmussal szólva az egész nép fölé nehezedeó viharos fellegek, a nép tragédiája gyakran üdvös és boldogító renesszánsznak vált a kezdetévé, mert a sötét idők, a nehéz napok kiváltották a szunnyadó energiákat és a tespedés bálványozásai cselekvés, tetterős munka váltotta föl. A közös szerencsétlenség idején feltámadt az a gondolat, hogy vajjon nem a mi bűneink okozták-e a reánk zúduló katasztrófát

* L. „Prófétizmus“ cikket.

és visszatértünk az Úrnak általunk elhagyott ösvényeihez, amint a próféta mondja: *Nachpeszó derochénu venachkauró*. Kutassuk és vizsgáljuk utainkat és ha látjuk, hogy azok nem helyesek, *venósuvó ad Adonáj*, akkor térjünk vissza az Istenhez. A zsolttárakban még jobban revelálódik a zsidó nép uralkodó eszméinek fönsége, hogy vallásunk a nép vallása és hogy a nép fennmaradását előmozdító tényezőkhöz való ragaszkodás bázisán épülhet csak fel az Isten egyháza; „Boldog a férfi, aki nem jár a gonoszok tanácsában és a vétkesek útján nem áll és a csúfolódók gyülekezetében nem ül.“ Majd meg a 15. zsolttárban: „Ó Uram, ki tartózkodhatok a te sátradbán, ki lakhatik a te szent hegyeden. Aki gáncstalanságában jár és jótékonyt gyakorol és igazat beszél a szívében. Nyelvével nem rágalmaz, felebarátjának nem árt, embertársait nem gyalázza. Nem becsüli a megvetésre méltóakat, az Istenfélőket tiszteli, esküjét a saját kára mellett is megtartja. Pénzt uzsorakamat nélkül kölcsönöz és az ártatlanságot megvesztegethetetlenül védelmezi. Aki mindezt teszi, az örökké fennmarad.“ Valóban szép szimbolizmussal mondja a Talmud, hogy egy hárfá csüngött a Dávid fekvőhelye fölött és ha barna szárnyán eljött az éjféli, az éjszakai szellő belekapott a hangszer idegeibe és önmagától a legszebb melódiák csöndültek meg rajta. Dávid, Izrael királya éi és létezik. Vájjon nem a zsidóság sorsát jelképezi-e ez a talmudi mondás, hogy a gólusz éjszakáján, midőn a zord szelek fújtak, fagyos zimankó dühöngött, az örök hárfá, a zsidóság szíve megszólalt és a legszebb dallamok, a legszívbelemarkolóbb érzések szólaltak meg rajta. Sajátos, a sablontól elkülönödő tünemény, hogy níg más népeknél az elnyomatás a gyöttelelem, a folytonos életveszély teljesen demoralizálta a nyomorult jogfosztott páriákat, addig Izraelben még a legádázabb üldöztetések évadján is meg lettek őrizve az erények, a békés szeretet, a hűség, az önfeláldozás és a világnézetnek magasrendűsége. A bibliai irodalomnak folytatása a talmud, mely a zsidóságnak másik hatalmas műve, a zsidó szellemnek második gigantikus munkája. Sokat beszélnek és írnak róla, de nem az a fontos, hogy mit tudnak róla mondani, hanem hogy még most is folyamatban van a Talmud szellemének a továbbterjedése és hogy azt nem ismertetni kell, hanem ismerni. Ugyan már 500-ban lett zárva, de a vele való szakadatlan foglalkozás mutatja, hogy az egész óriási mű determinálta tk. az egész zsidóság gondolkodását és világfelfogását. Ha igaz az, hogy mindent azok az erők tartanak fenn, amelyek azt létrehozták, akkor mondhatjuk, hogy a talmudi irányzatot létrehozta

a második templom idejében már a zsidóság megmentésére irányuló törekvés, így tehát ugyanezen életösztön konzerválja azt még most is számunkra. Azóta is — mint Heine mondja —;i szellem minden csata-mezején vérzett, a tudomány összes ágait művelte a zsidóság, az emberi gondolkodás minden megnyilvánulása mutathat fel zsidó művelőket, de a Talmuddal semmi sem vetekedhetik. A Talmud maga is arra törekszik, hogy az írást az élettel, a theóriát a praxissal hozza kapcsolatba úgy a Haláchában, mint az Agádában, vagyis a törvényekben és az elbeszélő, exegetikus, erkölcstani részletekben, de később a zsidó nép vándorlásai alatt már nem a Talmud kereste az életet, hanem az Élet kereste a Talmudot.

És bár a szerzők sokasága, a szerkesztési időnek nyolc évszázadnyi tartama lehetetlenné teszi, hogy a Talmudnak egységes képét és tendenciáját megörögzítsük, mégis miután tágabb értelemben a biblia magyarázata gyanánt szerepel, belőle is a biblia főeszméi sugárzanak ki: a zsidóságban a népi öntudat fejlesztése vallásos alapon. Az ember minden dolognak a központja, az Összes létezőknek a mértéke és az Istenség az emberi lehetőségek arányában igazítja a világ folyását és intézi a zsidóság sorsát. A midrási és a talmudi legendák, tételek egész sorozata igazolja ezen állításomat. „A fákon a megdöbbenés izgalma vonult végig a teremtés idején, amidőn Isten a vasat megteremtette, mert attól féltek, hogy ez lesz a gyilkosuk, de Isten megnyugtatta őket, mondván, hogy amíg ők nem szolgáltatják a nyelet a fejszéhez, addig nem lesz fölöttük az enyészetnek hatalma.“ Ez nem élénken dokumentálja azt a felfogást, hogy mindenkinek a sorsa nagyrészt a saját akaratától függ, a saját magatartása és életének a berendezése rendkívüli mértékben hozzájárul életmenetének a kialakításához. A Tannak és Amórák szerepe a talmudban különösen legkimagaslóbb alakjaik a zsidósághoz való tántoríthatatlan ragaszkodásnak eleven megtestesítői. Köztük Rabbi Akiba a nevető bölcs, aki a néplélek felrázása által akarta Izraelt újra régi dicsőségének birtokához juttatni. Nevetett, amidőn társai sirásra és zokogásra fakadtak Czijon és a Szentély vigasztalan romjainak megpillantásakor, mert tudta, hogy aminek a veszteségét siratjuk, ami után bánkódunk, azt igyekszünk visszaszerezni is. De nevetett kivégeztetésekor is, amidőn tanítványai kétségbeesve jajveszékelték körülötte, ő nevetett és szelíd mosoly játszadozott ajkain, miközben az *echod* szóval szállott el végső sóhaja. Amidőn meg volt tiltva halálbüntetés terhe alatt a Tóra tanítása, ő mégis nyíltan foglalkozott a hittudomány terjesztésével és azoknak, akik

a veszélyre figyelmeztették, a híressé vált elbeszéléssel válaszol a rókáról és a halakról. A róka megszólítja a halakat, hogy miután a vízben annyi veszély fenyegeti őket, miért nem jönnek a szárazföldre. Erre ezek így válaszolnak: a víz a mi életető elemünk és mégis oly sok veszély fenyeget benne minket, annyi megsemmisítő vágyakozás ólálkodik ellenünk, hátha még elhagyjuk ezt a lételemünket, akkor végképen az enyészet léssen az osztályrészünk. Igv a zsidóság is, a Tóra az ő élete *ki hi chaj-jechó veórech jómechó* és ha megtartja annak törvényeit, akkor is oly sok veszedelem környékezi, hátha még hátat fordít a zsidóságának, akkor meg biztos pusztulás léssen a sorsa. Ime egy másiban néhány vonásban milyen plasztikusan bontakozik ki előttünk a zsidóság életfeltétele. És ez a mélységesen vallásos férfiú a Barkochba-fölkelésnek a legfőbb mozgatója volt, mely a gyűlöletes római igát le akarta rázni a zsidóságról és vissza akarta szerezni a függetlenségét. Ugyancsak róla van elbeszélve, hogy prédikált a népnek, de látta, hogy a hallgatóság álomba merül, föl akarta őket rázni, hát elmondta, hogy egy asszony 600000 gyermeket szült Egyiptomban, amire felneszeltek és elmondta, hogy ez az asszony Jóchebed volt, a Mózes anyja, aki egy olyan fiat szült, aki fölért valamennyi zsidóval együttvéve. Valóban látta, hogy a nép álomba merül és nem kívánczik a sorsán változtatni, fel akarta őket rázni lethargiájukból és arra gondolt, hogy ez csak egy oly férfúnak lehetséges, akiben az egész kornak a lelke, aspirációi, szunnyadó vágyai, lélekzetfojtott eszméi összesűrűsödnek és meg tudja találni a szabadság kivívásának erős akarására kényszerítő motívumokat. A legendák és mesék egész légiója található a Midrásban és a Talmudban, melyeknek latens célzata az idők homályán keresztül most is belehasít a lelkünkbe és fölöttük a költészet isteni varázsa ragyog. Rabbá bar bar Ghána meséi, a Talmud ezen Műnchhausen bárójának elbeszélései a misztikumok országába tartoznak, de ha látószemmel olvassuk őket, akkor meghatva értjük meg belőlük Izraelnek és az emberiségnek a sorsát, Egy hajón utaztunk és egy látszólagos szigethez érkezünk, de ez tulajdonképen egy halszörnyeteg volt, amelynek a hátán földréteg képződött. A hajó utasai szigetnek nézték, kikötöttek rajta és ott sütni, főzni kezdtek abban a hiszemben, hogy állandóan megtelepedhetnek a hátán. A hal egy darabig csak tűrte a dicsőséget, de amikor a tűz már nagyon perzselte a hátát, egyet gondolt és alábukott, úgy hogy ha a hajó ott nem lett volna a közelben, valamennyien odavesztünk volna. Nem illusztrálja-e ez élénken az embernek és szorosabban véve a

zsidóságnak a sorsát. A tenger az élet, a hajó a vallás, a hal, amelyet szigetnek képzelünk, a pozíciónk a társadalomban, amelyet állandónak, megingathatatlanak sejt a balga és elhagyja érte a hajót, Istennel való kapcsolatát és a létnek szilárd bázisát képzelve lábai alatt mulandó örömöknek hódol, míg egyszer csak fölborul a stabilnak vélt talaj és mi belezuhannánk az életóceánba, belemérülnénk a kétségbeesés örvényébe, ha nem volna ott a mentőcsónak, a hitnek szelíden ringó sajkája, mely a legváltóságosabb idők viharáiban is magához emel minket. Vagy a zsidóságra vonatkoztatva a Góluszban való keserves vándorlása alatt a zsidóság, ha egy kissé engedett vele szemben a szörnyűséges nyomás és látzólag teljesen beleolvadhatott annak az országnak a népességébe, ahol már századok óta élt és virult és ahol már azt hitte, hogy teljesen gyökeret vert és azt hitte, hogy itt a teljes, egész és megdönthetetlen egyenjogúság ideje. Mit tesz Isten, a legnagyobb biztonság közepette egyszerre csak beborul a zsidó horizont és minden megfordul egy szempillantás alatt. Ő, ilyenkor aztán nyakra-főre menekülünk vissza a zsidósághoz és könnyes szemünk szivárványán keresztül ismerjük meg, hogy a zsidónak a zsidóságban van a helye. Vagy amint az írás mondja, *Ki mérős Curim erennu umigvóausz asurennu*, ha a zsidóságot a történetfilozófia magasztaláról tekintem, akkor be kell ismernem *Hen om levódog jiskón uvaggójim ló jiszehassov*, hogy ez a nép egy zárt egységet képez és a többi nép közzé beleolvadva nem vétetik figyelembe. Mert ugyebár csak nézzük Spanyolországban a zsidó sorsát. Az arabok uralma alatt évszázadokon át boldogan élt és virágzott. Toledo, Granada és Kordova és a többi város látta a zsidók boldogulását a maga falai között, Gabiról, Juda halévi, Ibn Ezra és még számos zsidó tudós és költő zengenek a spanyolzsídó fénykoráról, ott voltak Ghaszdai ibn Saprut, Sámuel hanagid, AbraYanel Izsák befolyásos államférfiak és egyszerre csak fordul a szél és jön az inquisitio, az üldöztetés és végre a kiűzetés. Most hamarjában nem tudok más példát erre az állításomra felhozni, de előfordult más államokban is, ahol évezred óta lakik a zsidóság, minden vonalon egyenrangú volt a többi lakossággal, nyelvben, érzésben összeforrott vele és vállvetve dolgozott a haza föllendülésén, már-már teljesen megfeledezett arról, hogy ő zsidó, aztán jött egy fordulat és egyszerre vége lett a barátságnak, egyszerre megérezteték vele, hogy ő igenis zsidó, nem zsidó annyiban, hogy ő a próféták népe, a Makkabeusok utóda, hanem zsidó annyiban, hogy egy páriává, egy törvényen kívül álló lényé lett minő-

sítve. Valóban a talmudot nem ismertetni, hanem ismerni kell, amint Kant mondja, hogy a tanuló ne gondolatokat, hanem gondolkodni tanuljon, úgy nekünk is bele kell magunkat élnünk a Talmud gondolkodásába, világába és akkor megérezzük, hogy nemcsak arról kapunk belőle híd, hogy mi volt előbb, a tyúk-e vagy a tojás, hogy a süketnéma, vagy az idióta, vagy a kiskorú nem alkalmas a baromfimesztésre, vagy hogy mi történjék abban az esetben, ha két ember összevesz egy rongyos ruha fölött, hanem mélyen belepillantva a saját sorsunk tükrét, a zsidó nép múltjának, jelenének és jövőjének a keresztmetszetét látjuk meg benne és a zsidó nép minden aspirációja, reménye, fájdalma viharzik benne, mint hullámok a vizén, a nép él és eszmél benne, kifoszforeszkál belőle a zsidóság lelkét foglalkoztató minden lázas emóció, de „az Úr szelleme lebeg a vizek fölött.“ Fenségesen írja le a Talmudnak ezt a jelentőségét egy zsidó történettudós: „A hangos szózat lassan elhalkul, az iskola ajtói és falai visszahökölnek a bámuló szemek elől; helyükbe az Urbis et Orbis, az örök Róma látszik emelkedni az ő millióféle életével. Vagy a másik halmon épült városban „az aranyos új Jeruzsálemben“ viruló szőlő-hegyek válnak a messze távolban láthatókká és fehér ruhába öltözött szüzek álmodozva járnak-kelnek bennük. Halkan, elhalóan csendülnek ide énekeiknek egyes töredékei; majd hangosabban, majd kihunyva zendül a körtánc zenéje: most van a nagy, félelmesen komoly engesztelő nap, amelyet Sáron rózsái költőies ellentét gyanánt örömnapul választottak, amelyen a hullámzó liliommezők között és szőlőktől szegélyezett hegy-oldalakon boldogan haladtak. Vagy a lázadás trombitája szólal meg élesen és recsegőn egy kuszált vita közepén és Bélsacár, akinek szörnyű tivornyája új hajborzongató kegyetlen részletekkel van ecsetelve, kénytelen a vérszomjas Nero császárnak takaróul szolgálni... Gyakran megszakítja a vitát a római Gohorsok vaslépteinek dübörgése, a felkelés jelszava, a fegyversörgés és vészkiáltás, a véres harcmezőnek jajszava; valamennyi tanítványával együtt kirohan az előadó mester a szűk tanteremből, hogy fegyverre keljen és e kiáltással: „Jeruzsálem és a szabadság“ beledobja magát a csatazaj kellős közepébe.“ Ez a Talmud világa a fenti jellemzés szerint szintén igazolja, hogy a zsidóságnak ez a par excellence vallásos gyűjtőmunkája mennyire a nép sorsát hordozza a szívéen és hogy összes kérdései mögött a zsidó nép helyzete fölötti töprengés lappang, mint a napfény a felhők mögött.

A későbbi irodalomban is egészen napjainkig is mindenütt, ha va-

lóban az egész zsidóság érzelmeinek a tolmácsa az az irodalmi termék és nem valami mesterségesen tenyésztett üvegházi növényhez hasonlatos, akkor mindig a nép uralkodó eszméit leheli magából, vagyis a valóság mellett ott van benne a népi mivoltunkat karakterizáló tendencia is, vagy legalább a hitbeli igazságokat hirdető tartalom mellett az emberies a humánus vonás is. Hiszen még irodalmunknak tisztára a rituálékat szabályozó műveiben is már azon tény, hogy azokat a gyülekezetnek kell betartania a zsidóság konzerválása céljából, mintegy negatívum gyanánt igazolódik, hogy a zsidóság, amidőn életét bölcsőtől a sirig a zsidó ceremóniális törvények által szabályozza és ezt az egész nép által megtartatni akarja, ezen vallásossága által mint nép akar megmaradni az Idők váltakozó eseményei között, mert a Gólusz kétezeréves siralmainak közepette is hordoztuk a könyvet magunkkal és „legeltettük az eszmék nyájait, *” uralkodó eszméink a szeretet, a jócselekedet és az emberi jogok áldásainak minden népre való kiterjesztése voltak. Hordoztuk a jerikói harsonát, mely hivatva van ledönteni az emberek között fennálló válaszfalakat.

A vallásosságot sohasem ismertük, mint önmagában való fogalmat, hanem csak népünkkel és az emberiséggel kapcsolatban. A bibliában el van mondva a Mózes f. könyvében szereplő Chánóchról: *Vajiszháléh Ghanóch esz hóelóhim veéneymu, ki lókach ószó elóhim.* Chanóch Istenel járt és nincs többé, mert magához szólította őt az Isten. A magyarázók tudni vélik, hogy ez a férfiú tisztára a vallásosságnak élt, hogy mai-akkor, még az ősidők szürkületében egész nap a taliszt és a fiiaktériákat hordozta magán, anélkül, hogy meg lett volna neki parancsolva, hogy minden gondolata és minden szava az Isten volt, de emellett embertársaival, azoknak bajával nem törődött, azért *veénennu*, ő nincsen többé, mert Isten azt mondotta neki, hogy te nem vagy a földre való, téged egészen magamhoz veszek.

A zsidóság a maga irodalmában is mindenkor a testvériség eszméjét hirdette az emberiség iránt, kezdve Maleáchi prófétától, aki kimondja: „Nemde egy Atyánk van mindnyájunknak, nemde egy Isten teremtett valamennyiünket, miért szegnők meg hát egymás iránti hűségünket és őseink szövetségét,“ egészen végig lüktet benne az olthatatlan vágy az egész emberiségért élni és működni, különösen az országért, amelynek védőszárnyai alatt élünk, amelynek földjén magunkat szabadaknak érezhetjük, melyben csak hasonlókat találunk, melynek története dicsőségünk,

virágozása boldogságunk, jövője reményünk ... hol idegeneknek nem tartatunk s nincs éldelet, melyet legalább remélnünk ne lehetne.“ (Eötvös). Ő, a zsidóság tántoríthatatlanul ragaszkodik a magyar hazához és hangzatos frázisok nélkül valósítja meg a régi igazságot: *salus rei publicae summa lex esto*, hogy a haza üdve a legfőbb törvény legyen. De épen a hazához való, minden áldozatra kész szeretet involválja azt is, hogy a zsidósághoz, annak aspirációihoz, a zsidó néphez és annak reményeihez is eltéphetetlen kapocs fűzőn minket. Azért amíg folyton az egész emberiségért lángoltunk, nagy hazafiaknak vallottuk magunkat, valljuk be, hogy ezalatt egy kissé elvesztettük a kontaktust legtermészetesebb hozzátartozóinkkal, a zsidó néppel. A Gólusznak egész irodalma, a Gáónok rezponzumai, Majmuni útmutatója, Abr. ibn Daud Emuná rájája, Juda halévi czionidái, a nyelvészek, a költők, az exegeták, a commentátorok, mind a zsidó nép egységét, egymás iránti szeretetét hirdetik, a pájtánok az egész zsidóság ünnepi imáit zengik, a szelichairók az egész zsidóság mártíriumáról zokognak és mégis magában a zsidóságban nincs meg az az egyetértés, mely egy újkor hajnalán, az újjászületés derengésekor a népszellem mélységeiből fakadóan kellene hogy átlengjen minket. Amíg a zsidóság mindenki iránt a testvériességet hirdette, a saját kebelében meghasonlás és pártviszály dühöng, mint a Gólusznak mérges palántái.

A babiloni torony is azért dőlt össze, mert építői nem értették meg egymás nyelvét, így regéli a biblia. A kommentárok tudni vélik, hogy ha a felső állványon lévők az alsóktól habarcsot kértek, akkor ezek csak téglát adtak fel nekik, mert nem értették meg őket. A zsidóságban is, akik szívükön hordozzák a jövőt, azt kérik, hogy elég volt az anyagnak egymásra halmozásából a különféle jelszavak alatti széthúzásból, ha téglát helyezünk téglára, ha csak vallásos zsidók vannak az egyetemes zsidóság iránti érzék és ragaszkodás nélkül, vagy vallástalanok a vallásnak hangoztatása mellett, a zsidóság jól felfogott érdeke azt parancsolja, hogy értsük meg egymást és nyújtsunk egymásnak egy kis összeforrasztó vakolatot, egy kis cementet, szeretetet és érzéket a zsidóság iránt, mert ha ez nincs, akkor Juda összeroskad és elénekelhetjük a Menuhó nehauót Izrael népe fölött.

Hogy ezen előadásomat oly figyelemmel meghallgatták, egyik jele annak, hogy itt a megértő szeretet és a zsidóság jövőjének kidolgozása az uralkodó eszme és a szerény munka a zsidóság vallásáért és népéért a főmotívum, mely e hitközséget, annak egyházi és világi vezetőjét, az

intézet igazgatóját és tanárait harmonikus, békés munkára sarkalja, hogy a zsidóság tudását vallásos és népies irányban fejlesszék és egy boldogabb jövő felé tereljék, előmozdítva azon idő eljövételét, amelyről mondva van: „Ama napon meg fog harsanni a nagy harsona és eljönnek a bolyongók Asszíriából és a tévelygők Egyiptomból és leborulnak az Ur előtt Jeruzsálemben.“

MARTIRIUM ÉS BÖLCSÉSZET

Felolvasatott Budapesten -1928 január 2-án az OMIKE kultúrestélyén

Legyen ezen felolvasandó dolgozatom ajánlva főtisztelendő DR. HEVESI SIMON vezető főrabbi úrnak, a szerény vidéki rabbi elismerése gyanánt a fővárosi kolléga iránt, aki a zsidóság sorsát mint Áron főpap a szíven viseli és monumentális szónoki képességével, a zsidó vallásbölcészét egész komplexumát keresztülfogó filozófiai erudíciójával a magasságok régióiban szárnyalva népét is az eszmények ormai felé szólítja. Ezen kétségkívül csak hézagos előadásomban, amidőn azt a főtisztelendő urnák szentelem, mindamellet arra törekszem, hogy a költő szavait megvalósítsam, ahol „nem felejtí, ki a gazda s nem felejtí, kit vendégel.

Gottverklärt und fluchbeladen
Wandern wir hier auf Erden
Hütend die Gedankenherden
Gottes ewige Nomaden.

(L. A. Frankl.)

„Istentől megdicsőülve és átokkal terhesen vándorolunk mi itt a földön. Őrizve az eszmék nyárait, mi Istennek Örök nomádjai.“ A zsidó költőnek ezen szavai adják meg az esztétikai küszöböt jelen elmélkedésemhez, amelyek beleringatnak a témám hangulatába. Mert amidőn a zsidóság történetéről, annak egyes megnyilatkozásairól akarok beszélni, akaratlanul is eszembe jut annak a suszternek az esete, aki gyógyítással foglalkozott. A nép csak úgy tódult hozzá és föltétlenül megbízott benne. A többi orvos bepörölte őt kuruzslás miatt. Amidőn tárgyalásra került a dolog és a bíró kérdőre vonta a gyógyító vargát, hogy miért foglalkozik orvoslással, hiszen nem ért hozzá, a megvádolt ember bemutatja orvosi diplomáját, amelyből kiderült, hogy ő valóban képesített orvos, de amidőn a tudományából akart megélni, senki se jött hozzá, ellenben amikor megtevesztette embertársait, másnak adván ki magát, akkor tó-

dultak hozzá és keresték rajta azt, kérték tőle azt, ami bevallott foglalkozásával nem állott összefüggésben. Amikor a zsidóság is évezredes hányattatásainak közepette úgy akart élni, mint ahogy hajlamai és tehetsége őt praedesztinálták volna, lehetetlenné iparkodtak számára tenni a léte, ha ragaszkodott hitéhez, azt mondták reá, hogy nincs vallása, ha ragaszkodott ideáljaihoz, reá kenték, hogy önző, anyagias. Ha ellenben hűtlenné vált volna önmagához, ha megtagadta volna múltját, jellemét, akkor rögtön elhitték volna neki, hogy az igazságok hordozója. Egy meg-ható kép van erről a kérdésről bölcseink elbeszélésében. Egy ifjú eljegy-ez magának egy leányt, de azután elutazik. Hosszú ideig semmit sem hallani róla. A leányt kéri mások, de ő hűségesen kitarajgyese mellett. Gúnyolódnak fölötte, kinevetik, csúfolják, mint afféle elhagyatottat, de ő ilyenkor bezárkózik a szobájába és könnyek között olvassa jegyese-nek a leveleit és azoktól megerősö-dve viseli el továbbra szomorú helyzetét. Mikor aztán hosszú-hosszú idők multán a jegyese mégis visszatér hozzá és megtudja, hogy milyen hűséges volt hozzá arája, kérdi tőle, hogy mi sugároz-tatott feléje reményt, amidő-n a helyzet oly reménytelennek lát-szott, mi biztatta őt a tragikus helyzet jobbra fordulása-val, amidő-n a horizontot sűrű felleg borította. A leány boldog mosollyal jelenti ki, hogy hogyne bízott volna a legsivárabb, legnyomorultabb állapotok évad-ján is, hiszen ott voltak nála jegyese-nek a levelei. A zsidóság is mond-hatja, t. hölgyeim és uraim, hogy ő is a jegyese Istennek, hogy is mondja Hósea próféta: „Eljegyezte-lek magamnak örökre, eljegyezte-lek magam-nak igazsággal és törvénnyel, szeretettel és irgalommal és eljegyezte-lek magam-nak hűséggel, hogy megismerjed az Örökkévalót.“ A zsidóság aztán 2000 év óta érzi, hogy ellávo-zott tőle Isten kegyelme. Elveszítette hazá-ját és bolyongva országról-országra nem leli nyugtát, mintha átok súlya nehezede-nék reá, kitaszítottan, vádakkal terheltén, az emberi gonoszság minden elgondolható válfajától üldözve Ghattóba szorítva, sárga folttal megbélyegezve, minden emberi jogoktól megfosztottan a bizonytalanság hallatlan kínjaival a lelke-ben folyton várta, hogy jegyese visszatér hozzá. Ha nehéz óráiban közel férközött hozzá a kísértés szava, mondván: mi-ért ragaszkodói jegyese-dhez, hiszen ő többé sohase tér vissza hozzá, akkor bezárkózott templomaiba és tanházaiba és ott elővette a leveleket, a tórát, a talmudot, a költészetet, amelyek Isten jelenlétének látható dokumentumai, szeretetének bizonyítékai és azokat for-gatva, velük foglal-kozva megerősödött a sorsnak vigasztalan érintéseivel szemben, amint

a 119. zsoltár oly szívbe markolóan zengi a helyzet szignatúrája gyanánt: *Lulé tóroszcho sáasuoj, oz óvadi veonji*. Ha gyönyörűségemet nem leltem volna a tanításodban, úgy elpusztultam volna nyomorúságomban. És valóban a zsidóság története a gólusban eddigelé csak passzivitást mutatott fel. Nem annyira arról volt szó benne, hogy ő mit cselekedett, hanem hogy vele mit cselekedtek. Nahát, amikor abból áll az egész életem, hogy remegve lessem, vájjon zsarnokaim ismét kifundáltak-e valamit az én személyemnek letiprására, ez aztán gyönyörű egy élet, jeles egy történelem. Valóban úgy járt a zsidóság, mint Shakespeare-nek Lear királya, aki szétosztotta birtokait, javait a leányai között és persze ezek után a gyermekei nem respektálják többé, egy teljesen fölösleges nyűgnek tekintik. Amidőn egyik lányától kérdezősködik a szegény Öreg ennek hogyléte felől: — mondván — hogy van az én fölséges leányom és ez nem is felel az apjának, a bolond így szól a királynak: Jaj neked, hogy te kérdezősködöl az ő állapota felől, bezzeg, amíg megvolt a hatalmad, addig mások érdeklődtek melegen te irántad. A zsidóság is elosztogatta a javait, országát, templomát, eszméit, egy Istent adott a világnak és a szeretet eszméjét adta pazar ajándéknak és úgy járt, mint Lear király, egyik leánya a másikhoz küldözgeti, keletről nyugatra, északról délre és hasztalan igyekezett érdeklődni a népek sorsa iránt, hiába igyekezett résztvenni annak az országnak ügyeiben, bajaiban, ahová a végzet vihara sodorta, csak gúny és lenézés volt rá a válasz. Jaj nekünk, ha mi kérdezősködünk a mások hogyléte iránt, mert ez, sajnos, a gyengéknek, a lealázottaknak a szokása a hatalmasokkal szemben. „Szenvedni és gondolkodni,“ ez képezte a zsidóság sorsát és amint a történelem folyamán számtalanszor megismétlődött, ha lehetetlenné tették számunkra, hogy az emberiségért dolgozzunk és feláldozzuk magunkat, ha amíg mi a zsidóság, mint ez igen gyakran megtörtént, egészen megfelelkezve magunkról, résztvettünk a népek érdekeinek előmozdításában és minden téren próbáltuk magunkat hasznosítani és emellett némi emberi büszkeség is ébredezett már bennünk, hogy némi pozíciót vívtunk ki magunknak, egyszerre csak felharsant ellenünk az ösgyűlölet szava és el lett tiporva, taposva századok verejtékes munkája. Ezt az igazságot rejtí magában a szent ige, mondván: *Asrechó Jiszróél, mi chómauchó. am nausa baadónáj*, boldog vagy Izrael, ki hasonló hozzád, egy nép, melynek az Úr a segítsége *vaaser cherev* és ami fegyver gyanánt szolgál ellened: *Oaavószechó*, az a te büszkeséged *vejikóchasu ojvechó loch* és

ellenségeid éppen akkor tagadnak meg téged, *veattó al bómauszémau szidrauch*, amidőn már azt hiszed, hogy a legmagasabb pozíciónak ormain lépdelsz. Mellőzöm e percben a zsidóság nagy tragédiáinak elsorolását. Igen gyakran egy vonással jobban lehet valamit jellemezni, mintha egész köteteket írunk róla.

Perecznek, a zsidó Írónak, van egy novellája, címe: A három ajándék. Ebben el van regélve, hogy egy halottnak a lelke nem tud feljutni a mennybe, mert életében nem volt elég jó, de a pokolba se juthatott, mert ahhoz nem volt elég rossz. Tehát kötelességévé teszik, hogy addig bolyongjon a földön, amíg nem tud három nagyszerű dolgot felmutatni, amelyek az emberek erényeiről tanúskodnak. A szellem sokáig lebegett és szimatolt valami megható cselekedet után, míg végre látja, hogy egy városban óriási csődület keletkezik, nagy lárma hallatszik, odanéz, hát egy zsidó leányt ítélnak halálra. A vád az volt ellene, hogy kijött a ghettóból a szent processzió napján és amint mondták, az ő bűnös szépségével, démoni tekintetével megfertőzte a körmenet szentségét, azért halálra ítélték úgy, hogy egy vad ló farkához kötztessék és addig hurcoltassák, amíg a lelkét ki nem leheli. Amikor megkérdezték tőle, hogy mi az utolsó kívánsága, három tűt kért és azzal a ruháját odatűzte a húsához, hogy a hurcoltatás alatt ne láthassák a testét. A szellem kihúzott belőle egy ilyen véres tűt és az kedvezően lett fogadva. Ismét sokáig bolyongott a szellem, amíg megpillantotta, hogy egy zsidó katonának vesszőfutáson kellett végig hajszolódnia és amidőn lihegve futott, a sorfalat álló katonák mindegyike ütött egy nagyot rajta. Eközben leesett a szerencsétlenek a sapkája, de ő ütlegek és rettenetes rúgások égető kínjainak közepette visszafutott a sapkájáért, mert nem akart hajadonfővel maradni. A szellem lekapta a boldogtalannak halála után a sapkát és fölvitte, ez is kedvezően fogadtatott. Végre ismét hosszú bolygás után látja, hogy egy öreg zsidóra éjnek idején rablók törnek, felnyitják szekrényeiket és a szemeláttára viszik el vagyonát, kincseit. Az öreg szemrebbenés nélkül nézi, amint mindenéből kifosztják, de amint a rablók egy lezárt kis dobozt ragadnak magukhoz, az agg felhördül és kétségbeesetten kiáltja: azt nem adom, nem adom, rögtön egy tör járta át a szívét. Kíváncsian bontják fel a kazettát, hát egy maroknyi szent föld volt benne Palesztina áldott rögéből. A szellem felkapta a szelencét és vitte magával. Ezt is kedvesen fogadták és őt magát is beengedték a Gan-édenbe.

Íme, három példa. Az egyik, hogy a zsidó nők a legádázabb szo-

morúság idején is megőrizték az örök nőiességet, a kapzsinak, materialistának mondott zsidó, a kincsek elvesztését hidegvérrel nézi, de egy maroknyi szent göringyért a vérért ontja. És végre a legválságosabb helyzetben a zsidó katona arra gondol, hogy vallásának egyik parancsát, nem is a legfontosabb rendeletét meg ne szegje. Egy ilyen népet lehet leigázni, gyötörni, de megsemmisíteni nem lehet. „Szenvedés és gondolkodás“ volt a mi sorsunk, martirium és bölcsészet. És én azt hiszem, hogy a kettő szorosan összefügg egymással. A zsidóság a tanházaiba vonult vissza és erőt merített onnan, mint a gyermek, akit bántanak és elkergetnek, akinek nem szabad a társaival együtt játszani és az édesanyjához menekül, így vigasztalja a próféta is, mondván: *Ammi bau bachadórechó, úszegaur delószechó baadechó, chavi Jcimat rega, ad jáavór zóam.* Népem, jöjj be a szobáidba és zárjad be az ajtókat magad mögött, rejtőzz el egy pillanatra, amíg elvonul a fürgeteg.

Azt hiszem, hogy a szenvedés és a gondolkodás együtt járnak. Mindent megtilthattak, de hogy gondolkozzunk mélyen és behatóan, azt nem tilthatták el nekünk. Az üldözött, hajszolt népnek legfőbb menedékhelye az álmok birodalma, a gondolatok országa, ahol mindenki egyforma és ahol nem kérdik tőle, ki vagy, merre van a hazád. Azért a zsidóságban már régen kifejlődött a bölcsesség szeretete. Valóban mondhatták Salamon királlyal: Szólj a bölcsességhez testvérem vagy és barátodnak nevezd az értelmet. Már a bibliában találjuk Jób könyvében a theodicea bölcséleti eszméjét, Kohélet könyve pedig az ő töprengésével a lét és nemlét kérdéseiről valóban előfutárja Hamletnek, sőt a Schopenhaueri pesszimiztikus filozófiának. A talmudban Elisa ben Abuja, aki ellentétbe helyezkedik a vallással és a titkok fátylát próbálja fellebbenteni, méltán hozható párhuzamba Göthe Faustjával, akiben az ember sorsa példáztatik. A végső okokról való elmélkedés, Istenről, a világról, az emberről, a lélekről, a túlvilágról való tépelődés, a logika, az ismeretelmélet önállóan is dereng már a talmudban is és azonfölül, amint Heine megjegyzi, a szellemnek minden csatamezején vértettek a zsidóság bajnokai.

Amidőn a nagy Hilel kimondja: „Ha én nem magamért, akkor kicsoda értem, de ha csak magamért, akkor mit érek én és mit ér az én életem.“ Kicsoda ne ismerné fel ebben már a nagy Helmholtz theóriáját, vagy azt a görög bölcséleti tételt, hogy az ember társas lény. Vagy ha Rabbi Juda hanászi kimondja, hogy azt az utat válassza magának az ember, mely dicsőséget hoz a végrehajtójának és dicsőséget szerez neki

az emberek részéről. Nem hasonló-e ez a Kant híres kategorikus imperatívuszához, amelynek értelmében cselekedjél úgy, hogy a te akaratom alapelve egyszersmind általános erkölcsi törvénynek legyen az alapelve. Vagy aztán végig a bölcselek Száadja az ő racionalisztikus filozófiájával, Gabiről idealizmusával, Juda halévi az ő mélységes etikájával, Majmuni Mózes az aristotelesi filozófiát plántálva el és Ábrahám ibn Ezra az ő sajátos pantheizmusa mellett is mély vallásosságot revelálva mondhatnók, hogy a zsidóság martiriumának tulajdonképeni produktumai.

Ha egy rövid pillantást vetünk a zsidó vallásbölcsezet történetére, lehetetlen meg nem figyelni azon momentumokat, hogy túlnyomóan idegen hatásoknak és rendszereknek a beáramlását jelenti az a zsidóságba és hogy tulajdonképeni önálló zsidó vallásbölcsezet nem is keletkezett. Azonkívül megállapítható mint általános vonás talán Philótól Mendelssohnig, hogy a zsidó vallásbölcsezet célja abban merült ki, hogy a vallás igazságaival kiegyenlítse az azoknak látszólag ellentmondó bölcsezeti tételeket. Végre pedig ha jól megfigyeljük a zsidó vallásbölcsezeti irodalmat, végeredményében arra bukkanunk rá, hogy az nem egyéb, mint a bibliamagyarázat és talmud egy kissé belemagyarázva a bölcsezet világába. Már alexandriai Philónak tana a lógósról, vagyis a szóról mint az Isteniség produktumáról és a neoplatónikusoktól hirdetett Aeonok tana, mely szerint vannak középlenyek, tehát közvetítők Isten és az ember között, ami végeredményében a kabala és a messzianizmus, majd később a chaszidizmus doktrínáira vezetett, mely utóbbinak napjainkban dívó hite a „Gadikban“ a késői hajtása, ez is részben igazolja állításunkat.

Először annyiban, hogy Philó minden idegenből importált világnézetnek a szentírásban kereste az igazolását, de annyiban is, hogy a Gaddikban, mint közvetítőben való hit, ami a legnagyobb nyomorúság idején is vigaszt, reményt sugározta a goluszban lézengő zsidó szívébe, a martiriiumnak egyik megnyugtató filozófiája. Ezt nem is kell bővebben fejtegetnem. Hiszen lehetne talán ellenvetésül felhozni, hogy más népek is, akiknek nem volt története egy sorozata a szenvedéseknek, tudnak fölmutatni böléseket és tudókat, hogy tehát a böcsészetnek nem okvetlenül a szenvedés és üldöztetés a létrehozója. Igen ám, de hiszen éppen a zsidóságban önálló bölcsezet nem bontotta ki szárnyait és éppen az önálló hatalmas népeknél a kifejlődött filozófia, amennyiben a vallást majdnem mindenütt kiküszöbölni akarta, az önerejükben bizó nemzeteknek büszke öntudatát tükröztette vissza. A zsidóság azonban a Goluszban

idegen hatásoknak odadobva azokban is az Istent kereste, az élet hajótöröttéinek menedékét, a sziklát, amelynek tökéletes a műve, az erős várat, mely menedéket nyújt a balsors vészes háborgásainak közepette.

Nézzünk egy pár zsidó vallásbölcsest.

Ábrahám ibn Ezra az ő állítólagos pantheizmusával és merész bibliamagyarázataival végeredményében az Istenségbe torkollik és semmiesetre se hasonlít az ő felfogása a Spinozáéhoz, akinek pantheisztikus monizmus szerint, mely a laikusoktól a monotheizmussal azonosítatik, az Isten a világgal egyet jelent és bár kimondja, hogy praeter deum nulla dari, neque cogitari potest substantia, tehát a megtevévésztésig hasonlít az Istenben való hithez, de azután kifejti, hogy ez a substantia, ez az Isten nem más, mint gondolkodás és kiterjedés. Ibn Ezra is kissé kacérkodik ilyesfajta nézetekkel, amint ezt Krochmal összefoglalja a Móré nevűché hazeman c. munkájában, de nála utolsó elemzésében Isten a világ fölött és a világon kívül áll. Egy szellemes írásban olvastam erre vonatkozólag, hogy amidőn a forradalmak orkánja végigsöpört Európán, egy kicsiny duódec fejedelemség népe odasereglett a fejedelem palotája elé és követelte a köztársasági államformát. A fejedelem remegve, sápadtan kiáltott le erkélyéről, hogy ezt ne kívánják tőle, az nem lehet. Erre a nép egyhangúlag felkiáltott, hogy azért a fejedelem továbbra is az ő drága jó uralkodójuk marad a köztársaságban is. Köztársaság és uralkodó, ilyen az Ábr. ibn Ezra pantheizmus is. Bachja ibn Pakúda az ő Chóbót halévóljában a legmélyebb dogmatizmust és aszkézist hirdeti frappáns hasonlatokkal illusztrálva szigorú elméletét. De az ő zordon fenségtől átszótt irányzatát is a kor hangulata szülte, mely a másik szélsőségbe esett: a sors, a végzet jármát, mint Isten akaratát szótlanul túrni, a szenvedéseket, mint próbatételeket boldogan elviselni. Szívbe döbbenő hasonlatai közül hadd mondjunk el egy-kettőt. Egy ember — úgymond — bizony tudja, hogy egy művészi élményt jelentő kép van fölötte, de oly elhelyezésben, hogy azt nem láthatja. Már most mit csinál? Addig csiszol, tisztogat egy bádoglemezt, míg az tükörfényes lesz és maga elé tartja olyformán, hogy megláthatja benne a festményt és boldogan gyönyörködhetik annak szépségeiben. Így a lélek is, mely a maga bűnös vergődésében vétkes vonaglásában képtelen meglátni Isten jóságát és nem tudja felismerni a világ szép rendjét, ha folytonos bűnbánattal, önmegtartóztatással kifényesíti, kicsiszolja, megtisztítja önmagát, akkor a balsorsban is megtalálja az isteni kegyelem nyilatkozásait. Egy elbeszélésben elmondja, hogy

az indiai szigetek egyikén az volt a szokás, hogy minden évben egy a hullámoktól odasodort hajótörött idegent emeltek uralkodójukká, akinek nagy volt a hatalma és fényben, dicsőségben úszott, ámde csak egy évig. Az év letelte után levették tőle királyi ruháit és üresen, szegényen, úgy ahogy jött, kellett távoznia. Egyszer azonban egy új királynak hűséges embere megsúgta a divatozó szokást és az okos király titokban egy távoli országba hordatta kincseit és ámbár tudta, hogy az év befejeztével neki is mennie kell, amidőn sasszárnyakon közelgett a távozás ideje, nem búsuit és nem aggódott, sőt örvendett és valami transcendens boldogsággal várta az elmenetel pillanatát, mert már előre örült felhalmozott javainak. így az ember is, ha nem gondol végső órájával, hanem örökösnek tekinti e világ örömeit, elsuhan felette az Időnek üressége mint egy álmkép és az élet végén bus céltalanság tudatával kell távoznia e földről, üresen, ahogyan jött. Ámde ha földereng benne a mulandóság tudata, akkor összegyűjti a lélek javait, a nemes jó cselekedeteket és azok már várnak reá egy szebb hazában, ahol egy boldogabb lét lehetőségére mosolyog feléje a sejtelmek homályából és ahol azokat majd élvezni fogja.

Megindító egy kép ez, nemde hölgyeim és uraim, és ami a földolog, belemarkol a szívek gyökérszálaiba.

Végre említsük meg, hogy Aristoteles mennyire népszerű volt, mily kedveltségre vergődött a zsidó vallásbölcsezetben, különösen a Tévelygők Útmutatójának, Majmuni Mózesnek a műveiben. Az ő felfogását Istenről, aki az összes dolgok célja és létrehozója, a lélekről, mely úgy viszonylik a testhez, mint a forma az anyaghoz, teljesen magáévá teszi Majmuni. Istent, mint mindennek fölött álló, időtől és tértől független önmagát gondoló Intellectust fogja föl Aristotelessei együtt, azért szerinte lehetetlen róla attribútumokat, mint epithetonokat felsorolni az Istennek összes attribútumai, mint a jóság, a kegyelem, a hatalom csak mint negatívumok foghatók fel, vagyis hogy Isten fogalma kizárja ezeknek hiányát. Érdekes, hogy Aristoteles nyomán Majmuni is az égitesteknek életet tulajdonít és ő a talmudnak nagy kodifikátora csak természetes, hogy majd minden tételét a kedvelt görög filozófusnak a Talmudban is feltalálja. Majmuni, a legnagyobb zsidó vallásbölcsezt kimondja Istenről: ló naszig elő jésuszó levad, ló mahuszó. Istennek csak létét és nem a mi-benlétét foghatjuk fel. A zsidó bölcsezt általában egy *filozófiai magidesz*.

Mert végeredményében minden bölcsest az Isten keresésében,

vagyis az igazság kutatásában kulminál és valamennyien az után sóvárgunk a legjobban, ami tőlünk meg van tagadva. Erre élénk példa a Spinoza Báruch és Uriel Acosta esete, akiket szellemi forradalmároknak neveznek. De a zsidó bölcselkedés Istenből indult ki és Istenhez tért vissza és csak amennyiben balra fordult és elhagyta a zsidóság talaját, csak annyiban tudott szegődni felforgató eszmék szolgálatába. Erre frappáns példa a kommunizmus esete. Az egész zsidóságra rá lett mázolja a destruktív jelző. És miért, mert néhány zsidó akadt a proletárdiktatúra vezető emberei között.

No, most mi erre azt mondjuk, hogy azok már nem voltak zsidók, de hogy azzá lettek, amivé lettek, arra éppen a vallásuk elhagyása adta meg nekik az impulzust. Vadászemberek beszélnek, hogy az üldözött, hajszolt vadállat, aki után hajrárt kiált a hajtók serege, most az ilyen vadállat kergetve, hajszolva kínjában mérges nedvet bocsát ki magából. Ez a mérges nedv a zsidóságban a renegátok gyászos hada, mely hűtlenné válva vallásához a zsidóságon áll bosszút, de aztán az ő felborult lelki egyensúlyából fakadóan másokat sem kíméli.

A zsidóságra vonatkozólag mondja a nagyszívű bölcs, báró Eötvös, hogy az a kő, amelyet a csapások nem tudtak összezúzni, csak erősíteni fogja az ország építményét, ha abba szeretettel bekapcsolatik. Ha én kormány lennék, büntető szankcióval adnék ki rendeletet arra, hogy a zsidóság kötelezve legyen a vallását megtartani, nem pedig a beolvasztásokkal akarnék kétesértékű dicsőséget magamnak szerezni és nem degradálnám másodrendű polgárokká a könyv népet, a próféták utódait, akiknek legfőbb törvénye az ország boldogsága és világnézetük csúcspontja az emberiség iránti szeretet, a tökéletesedés az Istenség követésében. Viszont, ha a zsidóságnak vagyok, olyan utját-módját követem a bölcseségnek, mely az én saját erőmből való fennmaradásom eszméjét propagálja, mely bennem az álmok világát, az ábrándok hónapát összekapcsolja a realitásokkal és a másokért való harcot összeköti a magam életigenlésével.

Húsvétől pünkösdig hét hetet számlálunk, az Orner napjait, amidőn is bemutatták az új termésből a kéréket. Szomorú napok ezek a zsidóság történetében, először is a hagyomány szerint Rabbi Akiba tanítványai között pusztító járvány ütötte fel a fejét e napokban és csak a 33. napon szűnt meg. De azután a keresztes hadak is ezidőtájt indultak meg és különösen a Rajna melletti városokban elsősorban a zsidók ellen támadtak és szaporították a zsidó vértanúk számát.

Ezeknek a napoknak melankolikus hangulatát tükrözteti Morris Rosenfeldnek egy verse, mely fordításomban következőképen hangzik:

SZEFIRE

Lantomat ajzom vig nevetésre
Mégis a hangja méla komoly
Ah vagy úgy, hisz itt van a Szefire
O a zsidón búsul a mosoly.

Sírva vigadni tud a zsidó csak
öröme sohasem zavartalan
Zsidó kacajban sirám és sóhaj
Szívbenyilalló káosza van.

Van-e, mondjátok zsidó szerencse.
Mit hoz neki a világ, a lét
A mező éled, kacag a mennybolt
Ám ő leszegi sírva a fejét.

Illatos erdön zöldéi a pázsit
Hits csókját ontja tavaszi lég
Mindre egy atom se moccan benned
Zsidó, neked fő a Szefire, a vég.

Nem kell neki a szép napsugaras nyár
Akkor is ő csak bűtől eped
Mondd zsidó testvér, irt a dus május
Fájó sebedre hoz-e neked?

Koldus ő, fejét nincs hol lehajtsa
Üldözi minden, huzza az ág
Árva zsidótól szalad a jókedv
Messze kerülő fii, fa, virág.

S hátha az ajka dalra fakadna
Ó milyen sötét volna e dal
„Tovább, csak tovább avult e nóta,
Bármint formáljad, zsidóra vall.

Zsidók dalát ő ember, ha hallod
S a füled éneket hallani ért,
Megindul tőle könnyeid árja,
Zokogsz, magad sem tudod, miért.

Rémes Tekije True, Sevórim
Orjító vad zsidó zene ez,
Mitől érckebel is szeretemállik
S rajtunk a sír árnya lengedez.

Tefiló-leóni, Jajle, Kine
A zsidó csak ily zene rabja
Amióta balszantermő földjén
Elborult örömének napja.

Amióta romhalmaz a szentély
S a bőszen ellen miatt elnémult a dal
Esztenők fordultán mit hallgat a zsidó,
Egy sojfter vonagló sikoltásaival.

S trombita, nagydob, hegedű és háfa
Orgona, fanfár, klarinét, gitár
Mindebből mi maradt a szegény zsidónak,
Egy sojfter csak, mely bus, aszott, sivár.

S ha kél az ajkán bármilyen ének
S dus nevetéssel ékes a száj
Egyszerre a dal haj, mire fordul
Tefile leóni s a szív úgy fáj.

Lantomat ajzom vig nevetésre
Mégis a hangja méla komoly,
Ah vagy úgy, hiszen itt van a Szefire,
O a zsidón búsul a mosoly.

Már most ezeken a napokon a pap lengetést végzett a templomban az új kévékkel, még pedig *Máale úmaurid* fölemelte és leengedte, továbbá *Maulich úmévi*, eltolta magától és visszahúzta magafelé. íme, négy mozdu-
latban a zsidóság egész filozófiája tükröződik. Felemelte az ég felé és le-
bocsátotta a földre. Kell, hogy az ég felé tekintsünk és a tisztán vallási

dolgokkal törődünk, de ez nem elég, a földet is figyelembe kell vennünk, különösen embertársainkat és azok boldogulásán kell dolgoznunk. Azután *Maulich úmévi* eltolta magától és visszahúzta magához. Nem arra mutat-e ez, hogy amidőn a zsidóság másokért, a nagy világért áldozta fel magát, a túlzott altruizmus által önmagáról megfélelkezett és kegyelem gyanánt várta mindig az emberiségnek megnyilatkozásait önmagával szemben. Ha nem akar megsemmisülni, vissza kell maga felé húzni a kévéket és a saját boldogulásán is kell neki dolgoznia.

Mély impressziót gyakorolt reám Móricz Zsigmondnak, a nagy írónak felolvasásából egy passzus, amelyben leírja, hogy a tőlünk Trianon által elszakított magyarok között, ott Erdélyben, milyen szép megértés, Összetartás, szeretet lakozik, míg itthon ugyanez nem mondható el mirőlünk. Es csodálkozva jegyezte meg, hogy sajtáságos, ott a hegyek összekötik egymással az embereket, itt nálunk pedig a síkság elválasztja őket egymástól. Gyönyörű mondás, lelket andalító kijelentés, de a pendentja megvan a Talmudban, ahol felkiált egy bölcs: „Amíg áthatott minket a szeretet, addig egy kard élén is megfértünk egymás mellett, most, hogy a gyűlölet az uralkodó eszme, egy világ is kevés a számunkra.“ „Martirium és bölcsészet“ A szenvedések is arra valók, hogy a vész napjaiban egymás iránt a megértés, a szeretet főntartó kapcsolatait erősítsük, szilárdítsuk meg. A bölcsészet is arra való, hogy a megértésre és az egyetértésre vezessen.

Amennyiben kimondtam, hogy a martiriumok, a szenvedések előmozdították a bölcsészet fejlődését, ezt főntartom, gondoljunk csak az egyes kérdéseire a bölcsesletnek, a túlvilági élet kérdéseire, a messiánizmusra, a kabalára, az askézisre, ezeket nagyobbára a szenvedések termelték ki belőlünk és bennük kerestük a reményeket, a jobb lehetőségek platformjait a zsidóságban. De amit a szenvedés hozott úgyszólván létre, vájjon nem lehetne-e abból magából a feltámadást, az új életet létrehozni számunkra. Gondoljunk csak arra az elbeszélésre, amely szerint egy apának roppant sikertelen két leánya volt. Az egyik infernalisán csúnya volt, a másik pedig egy inkarnátus hárpia, egy hisztérikus, veszedős, összeférhetetlen szörnyeteg. No most, hát persze, hogy nem tudtak férjhez menni. A gondos apa azonban mit csinált. A házasságközvetítők segítségével szerzett a csúnya lánynak egy vak férjet, a házasságközvetítők segítségével pedig egy abszolút süketet. A vak nem látta, hogy milyen rútságot szerzett be magának, a nagyot halló pedig nem értette meg a

feléje röpített szidalmakat és így teljes volt köztük a béke és a harmónia. De egyszer csak jött, valami csodaorvos abba a városba és kigyógyította mind a két férjet. Megtudták a szomorú sorsukat és nem akartak fizetni az orvosnak, mert — úgymond — rosszat tett velük. Az orvos azt mondta, hogy így is jó, akkor ő el is tudja venni a látásukat és hallásukat, de ezt nem akarták, inkább fizettek.

A zsidóság, t. hölgyeim és uraim, amidőn látta a vele szembeni rut bánásmódot és hallotta a szidalmakat maga ellen, vájjon ezen úgy kell-e segíteni, hogy eltakarja a szemét és bedugja a füleit, hogy ne lásson és ne halljon és egy ábrándvilágba, álomlétbe helyezve magát, tétlenül álljon a filozófia magaslatán? En azt hiszem, t. hölgyeim és uraim, hogy amíg a martirium hozta létre a bölcsészetet, most minden gondolatnak, minden elmélkedésnek, minden bölcseletnek oda kell irányulnia, hogy a martiriumokat megszüntesse, mint a fának a sebéből fakad a balszam, amely gyógyít, úgy a zsidóság bölcsesége legyen az az Islenfélelemnek, a testvéries érzésnek és a népünkért való küzdelemnek az összetétele egy biztos gyógykezelés a martiriumok megszüntetésére és egy boldog lét megteremtésére.

ALLEGÓRIA ÉS POLITIKA

1927 december 11 -én az OMIKE fölolvásó délutánján

Amidőn a zsidóság körében, tehát a zsidóságnak a zsidóságról mint zsidó akarok szólni és az érdeklődést ez irányban fölkelteni, visszagon-dolok egy elbeszélésre erre vonatkozólag. Ugyanis egy szegény zsidó anyagilag tönkre ment, ami sajnos gyakran előfordul és abból volt kénytelen tengetni az életét, hogy egy gyárba vitt egy kosárban zsemlyét eladni. Ebből valahogyan eléldegélt a feleségével együtt. Egy szép napon azonban igen lesújtva jött haza és előadta a feleségének, hogy milyen baj érte. Ugyanis egyszerre megrohanták a kosarát és elvitték mind a süteményét fizetés nélkül és így se pénz se posztó, teljesen üresen jött haza. A felesége vigasztalja, de amikor a szegény ember az ebédjét is kéri, már ekkor a neje nem tudja túrtóztetni magát és így szól: ebédet pedig nem kapsz, mert legalább annyit menthettél volna meg magadnak, amennyire neked van szükséged.

Ez már magában véve is egy allegória a zsidó ifjúságra vonatkozólag. Annyi minden irányban van elfoglalva, az ideálok honában, vagy a realitások birodalmában, avagy a szórakozások mezején annyira igénybe van véve az ideje, hogy nagy megnyugvás gyanánt üdvözljük, ha egy órára abból a célból is össze tudjuk terelni, hogy a saját maga érdekében a zsidóság atmoszférájába, tehát haza is jöjjön egy kissé, hogy a maga részére is megmentsen valamit az időből és a fáradságból. Hiszen minden teremtmény célja önmagában egyszersmind a fáját is fenntartani és amint Schopenhauer ezt oly szépen megjelölte, meg kell hogy legyen mindnyájunkban az élethez való akarat igenlése ahhoz, hogy az élet óceánjának háborgó hullámain fennmaradjunk.

A természetben és a történetben is valami célszerűséget és törvényszerűséget fedeznek fel a tudósok, amelyek arra szolgálnak, hogy az egyes ember, valamint a népek életét, működését és boldogulását biztosítsák. Eötvös báró oly szépen mondja a 19. század uralkodó eszméiben, hogy a legnagyobb megrázkódásokat is ki lehet heverni, ha létrejön a biztonság érzete, ha szilárdnak érezzük lábunk alatt a talajt. És épen a biztonság érzetének megteremtésére irányul szerintem az egész emberiségnek minden törekvése, minden tevékenysége, a szerzési vágy, a hiúság az érvényesülési hajlam, a hatalomra való törekvés, a nagyravágyás. Ha embertársát le akarja tiporni, ha féltékenyen tekinti annak boldogulását és fondorlatokat sző ellene, mindebben vájjon nem a saját biztosítása, élethelehetőségeinek a megszilárdítása lappang-e talán öntudatlanul is. Nem látjuk-e az érdekek összeütközését és a kíméletlen küzdelmet a létért, a struggle for lifet, ami fölemészti, legázolja a kebel szelíd megmozdulásait.

Nem tudom elfelejteni azt a megdöbbenő mesét, amely szerint Apolló azt mondja egy embernek, hogy kérjen tőle valamit, a kérélmé teljesülni fog, de a szomszédjának ugyanazt kétszeresen fogja megadni. Erre az illető azt kérte, hogy üsse ki neki az egyik szemét, csak azért, hogy a kedves szomszéd mindkét szemét veszítse el. Nemde, mi a mi polgáriasultabb mentalitásunkkal el sem tudjuk képzelni az emberi gonoszságnak ezt a fajtáját, mert még ha elfogadjuk is a Darwin theóriáját arról, hogy az erősebb elnyomja a gyengét és a fajok kiválásában végre csak az erős maradhat meg, az hogy valaki felebarátjának minden ok nélkül rosszat tegyen, vagy kívánjon úgy hogy még neki se legyen belőle haszna, vagy előnye, az emberi gondolkodás előtt az teljesen érthetetlen volna. Az én elméletem tehát, hogy egy népet csak az őszinteség, az

igazság és az ideálokért való lelkesedés tarthat fenn, amint a költő mondja: „Az országok talpköve a tiszta erkölcs, mely ha nincs, Róma megdől és rabigába görbed.“ Továbbá azt akarom leszögezni, hogy még ha valamely szerencsétlen nép a létének kényszerűségéből kénytelen volt egy bizonyos más formájával is megelégedni és tulajdonképpen az élethez való akarátának burkolt alakban kifejezést is adni, azért a végső célja mégis csak az, hogy szabadság utáni vágyát és önmagára való eszmélését végre nyíltan és szabadon manifesztálhassa. A zsidóság, amidőn elveszítette hazáját, a monda szerint R. Jóchanán b. Zakkai azt kéri a zordon római hadvezértől Vespasianustól, hogy adjon neki Jamniát és bölcsseit. Ezzel a kérelmével, ami az ellenség előtt csekélységnek tűnt fel, a történelem ítélőszéke előtt az egyszerű zsidó tudós egy valódi lángésszé magasodik az idő távlatával, mert az ő célja tudniillik az volt, hogy a zsidóságot megmentse és az örökkévalóság számára biztosítsa a létét.

Ugyanis a Jamniából kiinduló iskolák és a zsidó tudományok ápolása őrizte meg a zsidóságot a fizikai és lelki végromlástól. Amint a zsolttárok mondják: ha a te tanod nem lett volna a gyönyörűségem, úgy elveszttem volna nyomorúságomban. A zsidóság története ettől kezdve nem más, mint irodalomtörténet és annak a leírása, nemhogy mit cselekedett a nép, hanem az, hogy vele szemben mit cselekedtek és története azokban az országokban, ahova a sors fergetege őt sodorta, azon fordult meg, hogy azon ország uralkodói és népe mily magatartást tanúsított iránta. Nem volt hát egyéb, mint védekezés és a legnyomorultabb életnek valahogy való megmentésére irányuló törekvés. A Talmuddal és a zsidó tudományokkal való foglalkozás, a bennük lerakott fenséges eszmék és erények, amelyekhez a zsidóság ragaszkodott a maga egészében, tényleg fenntartották őt zivatarok és veszélyek között és amint a zsidóság többször a szőlőhöz hasonlíttatik, valóban teljesedett rajtunk, hogy amíg más népek a szenvedéstől, a jogfosztástól, az eltiprotságtól elaljasodtak, addig a zsidóság még fenköltebbé, nemesebbé vált, mint a szőlőt, ha összepréseljük, nemes nedű folyik ki belőle.

Többször volt alkalmam látszólag jóindulatú és enyhe anteszemita urakkal a zsidóságról vitatkoznom. Az egyik azt vitatta, hogy ha az antiszemitizmus nem egyéb mint ezer millió ember harca tíz millió ellen, ebben ne csak az egyenlőtlen és igazságtalan küzdelmet lássam, hanem gondoljunk arra is, hogy ha annyian üldöznek majdnem egyértelműen egy népet, akkor talán abban az üldözött népben rejlik a hiba. Én erre

azt feleltem, hogy a tömegek egyáltalában együgyűek. Lelkiismeretlen vezetők a saját maguk kicsiny játékának leplezésére, hogy eltereljék maguk felől a figyelmet, rendesen maguk helyett szokták odadobni áldozatul, bűnbak gyanánt a védtelen és vogelfreinak nyilvánított zsidóságot. A másik esetem pedig az volt, hogy egy vezető szerepet játszó ur mondotta nekem, hogy elismeri egyes zsidók kiválóságát, csak az összszidóságot tartja világveszedelemnek. Én erre azt mondtam, hogy megfordítva áll a dolog. Egyes zsidók talán jogosan kihívják maguk ellen a kritikát, de az egész nép, a maga múltjával és a belőle kitermelt igazságokkal joggal nevezheti magát a népek tökéletességének, a maga intézményeivel az ő gyönyörű eszméivel és eszményeivel valóban a zsidóság a népek és vallások anyjának tekinthető, ha mondom, részeiben és egyedeiben, mint minden más nép között úgy közte is előfordulhatnak selejtes, hitvány alakok. Végre a harmadik párbeszéd alkalmával egy műveit ur azt hánytorgatta fel nekem, amidőn szerényen kárhoztatni mertem egy püspököt azért, hogy a szeretet vallásának főpapja lévén mégis oly zsidóellenes tendenciákat revelál — hogy talán van az eljárásban némi igazság is, mert hiszen, hogy a zsidók oly nagy számban szerepelnek a kommunizmus vezetői között. Erre én azt válaszoltam, hogy ez épen a zsidók ártatlansága mellett bizonyít. Mert azok a zsidók, akik a kommunizmusban részt vettek, túlnyomó részben elhagyták a zsidóságot akár formálisan, akár ténylegesen és így az a cselekedetük nemcsak hogy nem irható a zsidóság rovására, hanem ellenkezőleg ez azt bizonyítja, hogy a vallásához, népéhez ragaszkodó zsidóban sem szélsőséges irányzatok, sem kegyet-^v lenség iránti hajlamok nem találhatók. Ezek a példák azt bizonyítják, hogy ellenfeleink mennyire foglalkoznak velünk és hogy ha az idők normálisak, nyugodtak és hozzájárulunk a csendes, békés fejlődés előmozdításához, ebbeli érdemeinket nem ismerik el. Ellenben ha az Idő kiköppen a medréből, ha sötét felhők tornyosulnak a horizonton, akkor végeredményében minden bajért a zsidóságot okolják és teszik felelőssé. Élénken illusztrálja a zsidóság sorsát egy szegény zsidó koldusnak az esete, aki bevetődött egy fényes lakodalom színhelyére. Ottan állt a nagy dínomdánom és eszem-iszom, de övele senkisémm törődött, senki sem nyújtott neki egy darab kalácsot, vagy pohár bort. Fogta magát és ellopott egy értékes ezüst kanalat és csizmaszárába csúsztatta. Mikor aztán észrevették a hiányt, rögtön a szegény zsidó koldusra terelődött a figyelem és ki-mondották, hogy az evőeszközt csak ő vihette el. Ekkor kifakadt a bol-

dogtalan a zsoltár szavaival: Niskachti kemész milév — megfélekedtek rólam, mint egy halotról — hójiszi — csak akkor léteztem számotokra — kicheli óbéd — amidőn egy kanál elveszett. A zsidóság is úgy nagyjában elmondhatja ezt magáról. Hogy az exiliumban bármennyire is igyekezett minden téren javára-előnyére válni a népeknek, ezt sohasem tudták be neki, nem irták a javára, de ha bármilyen csapás érte az országot, a zsidóságra rontottak rá, mint a veszedelem előidézőjére. Már most élni úgy, hogy minden percben problematikussá válik rám nézve a lét, élni úgy, hogy a mának sohase legyen holnapja, élni úgy, hogy csak az lebegjen előttem folyton, vajjon nem forralnak-e ismét ellenem valamit, élni úgy, hogy minden lélekzetvételemnél arra kelljen sandalítanom, vajjon nincs-e kifogása ellenem valakinek, hát élet-e ez. Magában véve az, hogy más vallásúakkal végeredményben csak vitatkozni lehessen, csak disputálni legyünk kénytelenek zsidó voltunk miatt és folyton bocsánatot kérni azért, mert élünk, ez lehet bizonyos rétegnek a zsidóságban kellemes, de Isten mentsen meg tőle minden jótét lelket. Élni úgy, hogy mindig csak azt iparkodjunk dokumentálni, hogy mi csak némely tekintetben vagyunk zsidók, de máskülönben az uralkodó elemhez akarunk hasonlítani és hasonulni és ezt mindig hangoztatni és ha a zsidó ifjúság csak a zsidóságon kívüli szórakozásoknak hódolva, avagy zsidótan kultúrák és érdekek szekereit tolva akar, hogy úgy mondjam, érvényesülni, nevezhető-e ez életnek? Legyen szabad kijelentenem, hogy amíg az eddigi felfogás az volt, hogy hanyagoljuk el a zsidóságot és dolgozzunk csak az egész emberiségért, evvel javára válunk a zsidóságnak is, de ez a világnézet csődöt mondott, fordítsuk meg talán a dolgot és szenteljük tevékenységünket a zsidóságnak és ezzel javára válunk az egész emberiségnek, hiszen ezt már a múltban igazoltuk és valószínűleg a jövőben is be tudjuk bizonyítani. Meri belenyugodni a megsemmisülésbe? Ez talán mégsem felel meg az emberi természetnek. Ez olyan, mint a parthieképtelen lányoknak a története.* Egy apának ugyanis volt két leánya, akiket sehogyse tudott férjhez adni. Az egyik borzalmasan rut volt, a másik meg elviselhetetlenül házartos. Yégre úgy segített a dolgon, hogy a csúfságot egy vak embernek adta oda, a Xantippét pedig egy süketnek. Így nagyon szépen és boldogan éltek. De jött a városba egy csodaorvos, aki a világtalannak a látását, a másíknak a hallását adta vissza. De a nyugalomnak, a boldogságnak ettől fogva vége lett, háborúság, elégedetlenség, boldogtalanság lett a

* 1. az előbbi felolvasásokat.

sorsa a két férjnek. Amikor az orvos a honoráriumát követelte, nem akartak fizetni, mert azt mondták, hogy még rosszat cselekedett velük és még fizessenek is. Erre az orvos kijelentette, hogy nem baj, ő vissza tudja állítani a statusquot és ismét elveheti tőlük a látást és hallást. De abba már nem akartak belemenni. Így mi is mondhatjuk, hogy nagyon súlyos és nehéz a lét számunkra, de a nemlét az mégsem kívánatosabb, mert hiszen csakis a földi vándorlásunk alatt lehet hozzájárulnunk az evolúció előmozdításához. Ellenben kötelességünk a létezést úgy magunk, mint népünk számára elviselhetővé, sőt boldoggá varázsolni. Amidón a zsidók számára J. B. Zakkai az iskolákat kérte, ez egy allegóriája volt annak, mintha a zsidóság fennmaradását és megmentését kérte volna. Mert · mi az allegória? Az emberi lélekben élő vágyódás .az iránt, hogy a gondolatnak egy érzeki szemléletet adjon és, hogy aztán a testet öltött képből az elvont eszme lépjen elénk. Vagyis az allegória az, amidón mást mondunk, mint amit gondolunk. És vajjon mi más a politika is % A politikát az állam gépezetének helyes irányítására szolgáló tudománynak mondják, Aristoteles és Plató rakták le már a politika tudományának alapelveit. Be biztos, hogy legfőbb célja, hogy a hatalom a maga érdekeinek elérésére a legnagyobb erőt fejtse ki és az is biztos, hogy eljárását, ha az az egyénre fájdalmas mindig azzal indokolja, hogy előtte magasabb célok lebegnek. Az allegória igen szép és kedves tudomány, sőt művészet is, a politikáról ezt talán nem lehet abszolúte elmondani. Hiszen már ha e szót halljuk, hogy állami politika, egyházi, városi, családi politika, már e szó hallatára valami beledöbben a lélekbe, belenyilallik a szívbe. Egy zsidó előtt a politika aequivaleus azzal a fogalommal, hogy a zsidók számára ebből a boszorkánykonyhából a hatalomnak milyen ténykedése fog származni. Megszorítás-e, vagy jog, tágítása a kezeteknek, vagy azoknak megrövidítése. Általában az a tudat, hogy a sorsunk mások szeszélyétől függjön, a rettegés a lehetőségektől az nem valami felfokozott gyönyörűség. Mert ha a zsidóság létét megnehezítették, amidón a gheztót, a sárga foltot, az inquisitiót, a numerus clausust behozták, mindig azt mondták, hogy ez tk. nem is irányul a zsidók ellen, hanem ez egy magasabb nemzetvédő politika. Ezzel szemben az allegória az irodalomban, a bibliában, nagyon egy kedves jelenység, sőt mondhatni, hogy bizonyos reménynek az érzelme is végigvibrál tőle a csüggedő kebel felajzott húrjain. Ó a politika, olyan mint a fény a lepke részére, amelybe beleszédül. A köztudatban a politika el is

veszítette tulajdonképeni jelentését és már csakis valami ravaszsgot, valami fondorkodó ármányt képvisel. Már mi csak a hatalom önző céljainak elérésére szolgáló machinációt látunk benne, mely néha az igazság és a jog palástját ölti magára. Azt látjuk, hogy a talmud szavai szoktak megvalósulni: *Kol ham Acar lejiszról, náasze ros*, hogy rendszeren a zsidóság szorongatói kerülnek a hatalom élére. A zsidóság szerencsétlensége, ha egyházi életében politikát üz, mert ezzel ellenségeinek példáját követi és így a nagyjai, ha vannak, csakis a saját hiúságuk és hatalmi tébolyuk, valamint a prestigeüknek nevezett cezáromániájuk, továbbá az aranyborjú imádata iránti csillapíthatatlan szomjúságuknak a kielégítését keresik a zsidóságtól, ahelyett, hogy csakugyan dolgoznának a zsidóság javára. Erre vonatkozólag hadd mondok el röviden itt egy prédikációm egy részletét, a címe volt beszédemnek: Mózes és Pirandello. Azt akartam ugyanis kifejezni ebből, hogy Mózes politikája a politikamentesség volt és ha ő azt mondja, hogy szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, ezzel ezt a parancsot minden kétértelműség nélkül és nemcsak képletesen, hanem a valóságba, a mindennapi életbe akarta átvinni.

Ezzel szemben a Pirandelló-darab utánzatát látjuk a zsidóságban. Ebben a darabban ugyanis az az érdekesség, hogy amidőn a drámai bonyodalom a paroxizmusig van felfeszítve, amidőn minden idegszálunk fel van csigázva, hogy no most mindjárt valami borzalmas katasztrófa fog lejátszódni, egyszerre csak megszólal a rendező, hogy a jelenetre vonatkozólag észrevételeit megtegye. Vagyis az újítás az, hogy nem engedi végig az illúziót uralkodni, hanem játékot idéz elő a játékban, amennyiben érezteti, hogy csak színjátszásról és nem komoly dologról van szó. Ezt látjuk a zsidóság életének némely megnyilatkozásánál is. Ugyanis ki lett advú a jelszó, hogy de most már ismét jó zsidók leszünk. Első sorban tehát zsidó intézményeket létesítünk. Nem bánom egy zsidó árvaházat. Hát igazán szép, lankadatlan buzgalommal indult meg az ügy. Bámultuk a lázas áldozatkészség *hangoztatását*, a kitörő lelkesedést, már azt hittük, hogy no most mi lesz ebből, amikor egyszerre megszólal a rendező hangja, hogy nagyon ügyesen volt megjátszva a jelenet, hogy tehát csak egy Pirandelló-darabbal álltunk szemben. Vagy ki lett mondva, hogy a nehéz időkben a veszélyben forgó zsidóságot még jobban szeressük és a szolidaritás érzetéről nagyon megható tirádákat zengedeztünk és lélekzefojtva lestük, hogy mi lesz, ha a zsidóság összetart, ha az ifjúság a zsidó tradíciók bázisán haladva, a zsidó irodalom és kultúra ápolása-

nak szenteli magát, bámulva lestük, hogy örömtől ittasan üdvözljük a zsidó reneszánsz bajnokait, amidőn egyszerre csak megszólal a valóság, mint kérlelhetetlen rendező, hogy ez csak egy Pirandelló-darab volt. Csak egy játék a játékban, de a valóságban marad minden úgy, mint volt előbb és továbbra is nem önmagunktól, hanem a politikai viszonyok változásától várjuk sorsunk jobbrafordulását és helyzetünk kialakulását.

Amint tehát említettem, az allegória és a politika közeli nexusban állanak egymással annyiban, hogy mindakettő mást mond, mint amit gondol. De az allegória mint szimbólum rávezet bennünket a valóságra. Hiszen a tórában is akárhány dolog, vagy parancs allegorikusán is lesz megmagyarázva. Ha az írás kijelenti, hogy takarítsd ki a kovászosat a házadból, evvel azt is akarja előírni, hogy a kovászos alatt a gonosz indulatot kell érteni, vagy ha arról tesz említést, hogy ne gyújtsatok tüzet szombaton, ez azt is jelenti, hogy ne szítsátok a viszály és pörlekedés lángját. De a parancsok és elbeszélések egész tömege a bibliában és a talmudban, valamint az újabb zsidó irodalomban a zsidóság helyzetére lesz allegória gyanánt feldolgozva. És itt emlékezzünk vissza a magyar irodalomra, amelynek számos műve allegorikus olyan értelemben, hogy a magyarok szomorú sorsára tesz célzásokat és a jövő reményének eszméjét fejezi ki. Így pl. mindenki tudja, hogy a Zrinyiász eszméje, hogy a bűneibe süllyedt nemzetet saját erényei válthatják meg. „Zalán futását“ is mint Beöthy megjegyzi, a „kor hangulata szülte.“ Ugyanis, amidőn a pusztulástól félti hazáját, bemutatja neki az éji homályban késlekedő régi dicsőséget a honfoglalás egyik epizódjának regényes elbeszélésében, hogy a nép annál jobban ragaszkodjon hazájához és igyekezzék azt megmenteni. De az elnyomatás korszakában a magyar hazafias költészet majdnem teljesen az allegória formájába menekül, hogy titokban ébren tartsa a hazafias érzést. Így Egy ledólt diófához, az Anya, A rab gólya c. költemények, hogy csak néhányat említsek, mind allegóriák, mert hiszen nem volt szabad a bennük burkoltan jelzett hazafias eszméknek kifejezést adni. A zsidó irodalomban a talmud különösen kincseshányója az ilyen allegóriáknak, amelyek a tragikus helyzetből való kiszabadulás lehetőségét tárgyalják. Így a Peszach-hagadában is említett azon elbeszélés, hogy négy tudós Bénó-Berákban töltötte a Pészach-estét és az egész éjjel az egyiptombóli kivonulásról beszélgettek, amíg el nem jöttek a tanítványaik és így szóltak; Mestereink, elérkezett a reggeli Semá olvasásának ideje. Erről Blau professzor, a Rabbiképző igazgatója irt egy cikket a

Magyar Zsidó Szemlében, amelynek a címe: „Egy szédereste 1800 évvel ezelőtt“ és kimutatja, hogy nem az egyiptomi kivonulással foglalkoztak, hanem azzal, hogy miképpen tudnák a gyűlölt római rabigát magukról lerázni és Izrael szabadságát újra kivívni. És hogy tanítványaik jöttek őket a Semá ima idejére, a hajnali derengés el érkezéére figyelmeztetni, ez megjelképezi, hogy az ifjúság jött hozzájuk annak jeléül, hogy ők megértik a kor intő szózatát és ha mestereik nemzedéke már letűnik, ők folytatják majd a régiek munkáját és szét fogják majd törni a rabság bilincseit, hogy lelkesedésükkel, ifjúi idealizmusuknak a zsidóság szolgálatába való állításával egy szebb korszak eljövételét inaugurálják. Itt is a zsidó allegória szembeszállott a rómaiak zsarnoki politikájával. Ugyancsak a zsidóság történetét lehet kimagyarázni dióhéjban a Rabba bar bar Ghána egyik ismert allegorikus meséjéből, mely így hangzik: Egy hajón utaztunk a tengeren. Elérkeztünk egy szigethez, ami tulajdonképpen nem is volt sziget, hanem egy borzalmasan nagy hal, amely régóta ott sütkérezett, kósza szellő vastag porréteggel vont a fölé és fű is nőtt rajta. A hajó utasai egy szigetnek nézték, kikötöttek és sütni-főzni kezdtek rajta. A hal ezt csak tűrte egy darabig, de aztán, mikor már megsokallotta a dolgot, egyszerre csak alámerült és ha nem lett volna a hajó a közelben, valamennyien belevesztek volna a tengerbe. Megható allegóriája ez a zsidóság sorsának a Góluszban, különösen a spanyolországi tragédiának a jóslatát látják sokan benne. Ugyanis ha a zsidóságra valahol szebb napok virradtak és azt hitték, hogy már szilárd bázist ért a lábuk, eggyé kezdtek olvadni az ország lakosaival. Egyenlő törvény, jó bánásmód volt az osztályrészüik. Egyszerre csak jött egy bösz sorsfordulat, amelyből kitűnt, hogy amit ők biztos talajnak gondoltak, nem volt egyéb, mint csak egy kis pihenő, egy kis próba és újra a legborzalmasabb rémnapok támadtak történetükben, amidőn elvesztek volna, ha nem volna a hajó a közelben, ami az isteni gondviselést jelentette számukra, mely szerint „nem szunnyad és nem szendereg Izrael öre.“ Ezt a talmudi elbeszélést különben Jókai Mór is feldolgozta egyik regényében.

Végül hadd álljon itt egy sajnós, egészen modern allegória is. Egy híres írónk megfigyelését olvastam ugyanis, aki leírja, hogy egy vendéglőben egy úr és egy hölgy ülnek egy asztalnál úgy egy óra óta. Miután egymáshoz még egy szót sem szóltak, nem törődtek egymással, tehát biztos, hogy az csak egy házaspár lehet. Elgondoltam, hogy vannak, akik egy egész emberéleten keresztül a zsidóság javára nem tesznek semmit,

nem törődnek a zsidóságot érdeklő problémákkal, a templomnak feléje se néznek, az intézményeinkről tudomást se vesznek, bajban van a zsidóság, keresi a menekülés útját, ez őket hidegen hagyja, vallási motívumok, indítékok, ez őket nem izgatja. Kik ezek az indolens alakok, talán előkelő idegenek, akiknek semmi közük hozzánk, talán ellenségeink, akik vesztünket kívánják, nem, ezeket tulajdonképpen benső kötelék csatolná mihozzánk és csak haláluk után a temetés alkalmával derül ki, hogy ezek — zsidók.

Azt hiszem, hogy tárgyalásaimból sikerült kimutatnom, hogy a nehéz időkben csak allegóriákban lehetett hitünk és népünk jobb jövőjét előkészítenünk és hogy a politikai áramlatoktól sok jót és őszinteséget nem várhattunk. Legyen szabad tehát előadásomat egy megállapítással és egy kívánsággal befejeznem.

Megállapítom az előadottak alapján, hogy az allegória az elnyomottak politikája és a politika a hatalmasok allegóriája.

Kívánságom pedig, hogy a zsidóságnak ne legyen szüksége többé allegóriákra és ne legyen oka félnie a politikától.

HORTHY ÉS A ZSIDÓSÁG

Felolvastattott 1927 december 6-án a békéscsabai Állami Lorántfv Zsuzsanna Leánygimnázium zsidó tanulóinak

Kedves leányok! A mai nap a Kormányzó úr Öfőméltóságának nevenapja lévén, mi is mint zsidók eljöttünk, megjelentünk, hogy hálaadó Istentiszteleten dicsérjük az Urat.

Mi ugyan vallásos életünkben nem ismerjük a névnapokat, jóformán azoknak a jelentőségét sem tudjuk, de amidőn az ország ünnepe, mi is belekapcsolódunk a közös érzelembe és a megcsonkított Magyarország szomorú állapota fölött keseregve, mint annak hű polgárai, részt veszünk örömeiben és bánatában.

Ma, amidőn Horthy Miklós Öfőméltóságának nevenapján az egész ország ünnepe, a mi zsidó lelkünk is hadd öltön zászlódiszt és a mi szívünk húrjain is rezdüljenek végig az ünnepi zene akkordjai. Hiszen amidőn Őt ünnepli az ország, tulajdonképpen egy eszme hordozóját ünnepli, egy eszme teljesüléséért szállnak az Eg felé a szív redőzetéből

fölbuggyanó zsolozsmák hanghullámai. És a zsidóság, az eszmék népe, az ideálok bajnoka, a gondolatok nyájainak pásztora ne találna egy meleg üdvözlét, egy bensőséges imádságot a Kormányzó nevenapjának ünnepén?

Ó, mélységesen él bennünk Jeremiás próféta parancsa, mely így hangzik: „Mozdítsátok elő annak a városnak az üdvét, ahová titeket száműztek és imádkoztatok érte az Örökkévalóhoz, mert annak a jólététől függ a ti jóléteket is.“ És valóban, egy nyugodt boldog hazában, ahol mindenki remegés nélkül és biztonságban él szőlője és fügefája alatt, amint az írás mondja, ott az összes polgárok nyugodtan élhetnek, nyugodalmuk biztosítva van és egyenlő jogok élvezetében terjed ki mindenkire a törvény áldása és a szeretet törvénye. Ez tehát egymástól függő és egymástól föltételezett két jelenség. Csak az az ország lehet boldog, melynek a polgárai céltudatosan, egymással békében élve, hivatásukat teljesítik és nehéz időkben fokozottabb szeretettel forrnak össze egymással, hogy így a hazát erősítsék, az állam épületét megszilárdítsák. Másrészt azonban a haza kormányzata csak akkor áll feladatának magaslatán, ha összes polgárait egyformán, különbség nélkül részesíti az összes jogokban, amelyek az Isten teremtményeit megilletik.

Mi, az ezeréves Magyarország történetére visszatekintve, örömmel konstatálhatjuk, hogy a legtöbb uralkodó belátta, hogy a zsidóság mennyire megszívleli Jeremiás prófétának fönt említett parancsát és hogy milyen hasznos polgárai voltunk mindig a hazának.

Ha néha-néha történt is némi zökkenő e téren és elnyomták a zsidókat, ez rendesen csak idegenek befolyására esett meg.

Úgy, mint a világtörténelemben a nagy uralkodók, éppúgy a magyarok történetében is Könyves Kálmán, IV. Béla, Mátyás király, II. József, I. Ferenc József jók voltak a zsidósághoz, vagyis nem voltak jók, csak igazságosak és nem túrték, hogy bennünket, a próféták népét, a biblia szerzői!, akiknek a világ oly sokat köszön, méltatlan bánásmódban részesítsenek.

Azért, hálásan elismerve a múltakban tanúsított emberies bánásmódot, borongó érzellel és fájdalmas lélekkel nézzük a mostani nehéz helyzetei, amelyben szeretett Magyarországonk sínylődik és amilyen határtalan tisztelettel tekintünk föl az orvosra, aki a mi beteg, nagybeteg édesanyánk meggyógyításán fáradozik és igyekszünk a munkáját megkönnyíteni, még ha az édesanya az ő lázában, szenvedéseinek közepette bennünket néha mostohagyermekének tekint is, úgy tekintünk fel a

Kormányzó úr Őfőméltóságára, akinek magas személyében a tehetség, akarat és hatalom összpontosul a haza sebeinek meggyógyítására. Tudjuk, hogy ha a beteges állapot elmúlik, akkor ismét fölismeri bennünk az édesanya az ő édes, hűséges gyermekeit. Minden idegrostunk, minden porcikánk vágyva mozdulna meg arra a lehetőségre, hogy a szomorú állapotokon segítsünk.

Ó mert ki tudná mélyebben, igazabban, bensőségebben átérezni Magyarország tragédiáját, mint mi zsidók, akik elveszítettük országunkat, templomunkat és átéreztek a kegyetlen Brennus kijelentésének szörnyű súlyát: *Vae victis*, jaj a legyőzötteknek. Azután nyögtek a 137. zsoltár szavainak súlyát: Babel vizei mellett ültünk és sirtunk, amidőn Cijónra gondoltunk és a szomorú fűzfákra akasztottuk fel hárfáinkat.

De ha mi magától értetődően bele tudunk illeszkedni az ország helyzetébe és együtt tudunk bánkódni a kesergőkkel, egyszersmind örülni is tudunk az örvendőkkel.

Amidőn ma nevenapján az ország köszönti a Kormányzót, egy szebb jövő reménységének méltó képviselőjét üdvözli benne. Azt a gondviselőszerű férfiút, aki a többiek fölé emelkedve a zűrzavaros khaotikus időkben, mint egy Neptun képes volt lecsillapítani a háborgó hullámokat és az állami rend megszilárdítása felé vivő útra terelte a nemzetet. Őbenne incarnálódott viharos időkben a nemzet életigenlése, méltó tehát, hogy az ország minden lakosában felderengjen az iránta érzett elismerés kapesán a hazafiúi komoly erények nemes lángja, amint a költő mondja: „naggyá csak fiaid szent akaratja tehet.“

A zsidóságnak is hiába akarták megásni a sírját.

Kétezer év hallatlan üldözései, borzalmas csapásai után a középkor máglyáiból, az újkor kegyetlenségeiből, mint Phönix a hamvaiból megújodva, új életre kelve támadt föl, így a magyar nemzet is, ha fiai komoly munkába, vállvetett igyekezetbe fognak, ki fogja heverni a csapásokat és újra régi dicsőségében fog ragyogni. Amint Salamon a bölcs király mélyértelműen mondja: „Az igazság felemeli a nemzetet és a népek gyalázata a bűn.“ Vagyis még szerencsétlenségében is nagynak mutatkozik egy nemzet, amely ősi erényeihez, az igazsághoz, a szeretethez és az összetartáshoz ragaszkodik, níg ha a nemzetnek csak egy töredéke is letér az igazság útjáról, ha bűnös visszavonás, rút pártviszály, a hangzatos jelszavak leplebe burkolt önzés uralkodik, ez egy szerencsétlenség a szerencsétlenségben és a nemzetet elhomályosítja.

A nagy Széchenyi beszéli, hogy amidőn egy háborúban a csata előestéjén a német tisztek sátorába lépett, meglepetve látta, hogy azok csinosítják magukat és kérdezte tőlük, hogy hát mit művelnek, hiszen holnap háború lesz, kemény harcra van kilátás és ők úgy készülődnek rá, mintha ünnep volna. A katonák megindultan válaszoltak: Úgy van, minékünk a háború, a küzdelem ünnepet jelent.

Maguk, ó kedves leányok hogyan ünnepelhetnek leghelyesebben? Miben áll a maguk harca, a maguk küzdelme? Első sorban le kell győzniök a rossz tulajdonságokat, azután harcolniok kell a kötelességteljesítés mezején. Kötelességeiket kell teljesíteniök az iskolával szemben, amelybe járnak, hogy annak becsületére váljanak, legyenek jók, szerények és nemsgondolkodásuk és főleg ragaszkodjanak hitükhöz, zsidóságukhoz és annak tudományához és ne feledjék az Igét: „A Örökkévaló félelme a bölcsesség kezdete!”

Ennek az igazságnak szellemében imádkozzunk a Kormányzóért!

Mindenható, „kinél egy porszem, mi nekünk egy világ és egy rebbenés határa az időnek,” a mélységekből kiáltunk fel hozzád, hogy tekints reánk és áldd meg azt a férfit, akiben összesűrűsödnek a balsorsának aléltságából felocsúdó magyarság aspirációi. Vezesd sikerre az ország regenerálására irányuló törekvéseit. Hatalmas Isten, mi csak egy nádszál vagyunk a viharban, egy erőtelen hang a mindenség harmóniájában, egy gyenge fonál a nagy világszövedékben. Adj a halandónak erőt, amidőn egy nemzet újjáteremtésének munkájával a halhatatlanság ajtaját keresi és lebegtesd a szeretet reményének a lelkét a bánat sötét vizei, a mélység ásitó örvényei fölött. Legyenek kedvesek szám szavai és szívem gondolata előtted. Örökkévaló, Szirtem és Megváltóm. Amen.

ZSIDÓ PROZELITÁK

Felolvasatott az O. M. I. K. E. békéscsabai fiókjának felolvasó ülésén.

Vájjon kicsoda csodálkozik manapság, ha az emberi ész bármilyen nagyszerű vívmányairól értesül? Kicsoda bámul a vasutak fenomenális szerkezetén, a repülőgép hőseinek bravúrjai fölött, kicsoda csodálkozik, ha a technika szédületes eredményeiről szóló a lehetetlennel határos

híreket hallja. Nem, a csodák kora letűnt, a nil admirari az uralkodó jelszó. És mégis van-e, aki nem csapja össze a bámullattól a kezeit, ha itt-ott elvétve más vallásnak a zsidó hitre térnek, más szóval prozelitákká lesznek? Mert hiszen hiába mondják a mai kort a teljes hitetlenség idejének, a lélek mélységeiben, annak valamely titkos rejtett szögletében minden embernél megvan a vallás, mert mindenkiben létezik a világot fentartó, a sorsot mozgató hatalmas lény kultuszának valamelyes alakulata. Csak az a bökkenő, hogy a vallásban is mindenki a hatalomhoz vonzódik. Különösen hogy az uralkodó vallás a maga rengeteg hatalmával reánehazodik a kedélyekre, átszötte a maga lebilincselő erejének nagyságával a politikai, a családi és az egyéni élet mindennemű viszonyait és ha párhuzamba állítjuk a formákat a zsidó valláséival, hát nem kell-e belátnunk, hogy azok mérhetetlen magasságban állanak felettünk? Hiszen ott van a hierarchiának óriási tekintélye, nálunk a rettenetes zűrzavar és kapkodás szégyenletessége.

Ott a szertartások misztikus pompája, nálunk az egyszerű és gyakran a saját híveinktől kigúnyolt ceremóniák. Ott a tömjénfüst illatja a fény, a ragyogás és a székesegyházak gyönyörű architektúrája, nálunk — a küzdelem a létért.

És végre ott az érvényesülés s dicsőség, a társadalmi súly, nálunk a mellőztetés keserősége, a visszaszorítottság átka és a társadalmi ponderancia hiánya.

Meg lehet érteni a vágyat a szerencsések sorsa iránt, habár a magunk osztályrészének eldobása ellen tiltakozik is a szív és a becsület.

De talán sokan nem tudják megérteni azokat, akikről beszélni akarok, akik mégis hozzánk csatlakoztak és a zsidóságot követték, elhagyva a fényt, a ragyogást és hozzákapcsolták sorsukat Izrael szomorú hányatott életéhez. A zsidóságra illik a költő szava: „Az én mezőmön nem nőttek kalászok, az én aratásom egy marék virág, az én látásaim az álomlátások, az én világom egy álomvilág“. Mi vagyunk az a nép, amelynek szívéből az eszmék virágai sarjadzottak, de a megvalósulás gyümölcset mások szedték le, megláttuk az álmokat, de a teljesedés reggele másoknak virradt. Egy Istént adtunk a világnak, és igazságaink birtokában is leláncolt Prométheuszok vagyunk, szívünket tépik előítélet saskeselyű és hasztalan minden küzdelem, jövőnk a bánat és végzetünk a jelen. És mégis voltak, akik így szóltak hozzánk: „Testem a testeddel egy sírban nyugodjon, vérem a véreddel egy patakot mosson, lelkem a lelkeddel egy Istent imádjon“.

A zsidóság sorsa és története — amint mondják — egy tragédia. Ez esetben sajtárságos, hogy a tragikus hős elbukott ugyan, de eredeti szerepkörét más-más formában megtartva sohasem tűnik el az események színpadjáról. A tragikus hős iránt érezhetünk szánalmat, bámulhatjuk a nagyságát és fönséget, még tévedéseiben is, de nem vágyódunk a sorsára. Sajnáljuk őt, de végzetének betelésében az erkölcsi világrend ítéletét látjuk és megnyugodva térünk fölötte napirendre. A zsidóságnál másként áll a dolog. Amikor elesett, a hitregék Anteusza gyanánt új erőt nyert a régi helyett és illik reá a Leibnitz-féle jelvény magyarázata: „Inclinata resurget”\ Lehajlik, hogy felemelkedjék. Mert hiszen ha tulajdonképeni értékünket az a hatás méri, amelyet másokra gyakorlunk, akkor a zsidóság bizvást mondhatja, hogy elérte a hatásnak legmagasabb ormait. Őt a tragikus hőst, a leigázott nagy szenvedőt, állami életének rombadólte után amidőn temették, amidőn elhantolni akarták, egyszerre látták új életre ébredni. Mert mi más a kereszténység, mi más az iszlám, mint prozelitája a zsidóságnak. És valóban a zsidó bölcsész, Juda Halévi nem is tekinti egyébnek a kereszténységet és az iszlámot, mint ideiglenes eszközeit a gondviselésnek arra, hogy általuk egykor az egész földkerekség visszaterjen a zsidóság eszméinek elhagyott talajára. Mert a mi igazságaink, martiromságunk, szellemi törekvéseink olyan grandiózus épületet alkotnak, amelytől visszariad az idő és amelynek örökkévalósága előtt lerakja hatalomtalanul fegyvereit az enyészet. Szenvedtünk az igaz, dehát a nagy lelkek szenvedésre születtek és a differenciált lelkülettel fordított arányban áll a boldogság diszpozíciója. De boldogtalanságunkban meglátták mások azt, hogy szenvedéseink mellett is nálunk van az igazság forrása, melynek csörgedező habjaiban az istenség, az emberszeretet és az erkölcsi-ség sugarainak szívárványa olvad a legvarázslatosabb harmóniába.

Ilyképen beszélhetünk mi a prozeliták sokaságáról, akik a zsidók gyülekezetébe léptek.

Mint a magyarok történetében az a jelenség ötlük szemünkbe, hogy a nemzeti élet legpraegnánsabb kifejezői idegen törzs hajtásai voltak, így a nagy Hunyadi szláv származású volt, Petőfiben is szláv eredetnek a vére pezsdült és mégis a magyar földnek, a magyar géniusznak érzésvilága lobogott bennök — ilyesmit láthatunk zsidóságnál is. Avagy tekintsük Dávid királynak dicsőségkoszorúta alakját, akiben a zsidóságnak minden aspirációja megtestesül, akiről a legenda azt tartja, hogy Dávid Izrael királya él és örökké létezik, akinek zsoltáiraiból merítenek a népek

milliói vigaszt és reményt, az ő hárfájának húrjain úgyszólván az egész emberiség szívének az érzelme rezdül meg, ez az örök büszkeségünk a zsidó vallásra tért moabita Rúttól származott.

Az asszír fogságba hurcolt zsidók helyébe pogányok települtek, akik magukra öltötték a zsidó vallást és mint ilyenek szamaritánusoknak neveztek. Ezeket a visszatérő zsidók ugyan nem akarták maguk közé befogadni, de az a földolog, hogy ők magukat zsidóknak tekintették és részt akartak venni a templom és Jeruzsálem falainak fölépítésében.

A makkabeusok fejedelmeinek idejében ugyancsak egy egész néptörzset, az edomitákat térítette a zsidó vallásra Hyrkán János fejedelem. Ezzel első és utolsó ízben gyakorolt erőszakos térítést és intolerenciát a zsidóság a más vallásnak iránt, amit az írástudók perhorreszkáltak is és aminek aztán keserves módon is látta a káros mivoltát, amidőn az edomita származású Heródes a zsidó trónra jutva átkos emlékű rémuralmat teremtett meg. Es itt álljunk meg egy pillanatra. A zsidó bölcsek elítélték Hyrkán János eljárását és szerencsétlenség előjelének tartották ezt a tömeges áttérést a zsidó hitre. A jövő igazolta aggodalmukat. Miért? Nem lehet erre a jelenségre alkalmazni a jósnak szavait, aki a görögök falóvában egy jövendő balvégzet jelét sejtí mondván: „Timeo Danao set dona ferentes“ félek a görögöktől, még ha ajándékot is hoznak.

Mert hiszen világos, hogy az áttérő sohasem akar a zsidóságnak javára válni, sőt inkább önmagának szeretne bizonyos előnyöket megszerezni, ha más úton-módon nem, hát legalább a saját belső világának megnyugvása által. Ez a tény, de különben a zsidók szomorú helyzete is hozta magával bizonyára azt a sok megszorítást, amellyel az áttérés lehetőségét meg akarták hiúsítani. Valószínűleg féltek, hogy a zsarnokok az egész zsidóság elleni vérfürdőre való ürügyet látnának a zsidó prozelitákban. Ezt mondja a talmud, hogy olyan károsak a prozeliták, a Sulchan Aruk pedig előírja, hogy ha egy más vallású a mi hitünkre akar térni, akkor lehetőleg le kell öt erről beszélni és csak ha nagyon állhatatosan kítart mellette, akkor kell öt befogadni. És jóllehet ebből látható, hogy nem csábítottunk senkit és nem gyakoroltunk kényszert, mégis oly nagy volt a zsidó prozeliták száma, hogy egy egész talmudi traktátus foglalkozik velük és róluk szól az imádság egy áldása is, ahol az Isten irgalmát kéri a „jámbor prozelitákra“.

Jellemző annak a pogánynak esete, aki zsidóvá akar lenni és Hiléltől kérdi vallásunk lényegét, magyarázná cl neki a tóra tartalmát, amíg

egyik lábán tud állani. Azt feleli a jámbor és türelméről híres bölcs: ami magadnak káros, te se tedd azt felebarátodnak. Ez az egész tóra, a többi csak kommentár, menj és tanuld meg. És valóban az egész anima iudaismi ebben a tételben csúcsosodik ki, ahol az ember a dolgok mértéke, az emberiség tanulmányozása, az emberi lelkét mozgató szálaknak a keresése volt tulajdonképpen az egész zsidó vallás tartalma, népünk célja és létünk feltétele. Nem a túlvilág gyönyörűségeinek és nem a mennyei boldogság képzeteinek földöntúli fellengző ábrándja volt az, ami bennünket hűségünkbe rendületlenül fentarlott, ami a zsidó mártírokat adta a világnak, hanem egy szellemi horror vacui volt a motívuma mindenkor a ragaszkodásnak, a hűségnek. Tudják önök úgy-e, mi az a horror vacui? Mínt hogy magam is már régen tanultam a fizikát, egy kissé önmagamnak is visszaidézem azt az emlékezetembe. Tehát ha látjuk, hogy a kiszivattyúzott helyen a víz fölfelé tör, ez azért van, mert a természet utálja az üres teret, irtózik az ürességtől és azért a légmentesített részben a víz a magasba törve iparkodik azt kitölteni. A zsidóság is mindennél jobban irtózott az üres, a sivár szellemi élettől és azért az intellektuális létnek kitöltése volt a zsidóknak éltető eleme. Renan csodálkozik azon, hogy mi adhatta népünknek azt a lelkierőt, amelynél fogva az ókor irtózatosszenvedései után, a középkor máglyáin keresztül, a keresztes hadjáratok szörnyű pusztításainak közepette, elnyomatás és vérözön mellett is tántoríthatatlanul kitartott vallása mellett. Csodálkozott azon, hogy hogyan tudott a zsidóság annyira lelkesedni hitéért, miért áldozta fel magát érte, holott az őt a túlvilági életnek reális képével nem kecségtette. És mégis voltak olyanok, akik erre a hitre tértek a másvallásuak közül. Amikor a kereszténység már megvolt és az áttérőnek mindent megengedett is, sokan inkább a zsidóságot öltötték magukra a pogányok közül is, jóllehet ez óriási áldozatot követelt tőlük. El kellett hagyniok minden hozzátartozójukat, akikhez előbb a szeretet és a rokonság kötelékei fűzték őket és csatlakoztak az üldözött zsidósághoz, mert ez „az Istent kereste az emberben és nem az embert Istenben“. Mert tudták, hogy a zsidók tanítása az eredeti kinyilatkoztatás, hogy a biblia az originális valóság. Minden más csak olyan, mint a festmény, mely hasonlít ugyan az eredetihez, de ha tanácsért fordulunk hozzá, csak néma csend veszi őt körül. Így a zsidóság halavány másolatai nélkülözik az eredetinek lelkét, szellemét és bensőségét. Így tehát a rómaiak közül sokan voltak, akik nyíltan vagy titokban a zsidó vallás törvényei szerint

éltek. Különösen a nők, akiknek szeméremérzete tiltakozott az Olympus isteneinek imputait erkölcsstelen életmód ellen. Többeket meg is nevez a történelem, akik „zsidóztak“, ez volt ugyanis a megjelölése a zsidó szokások és szabályok szerinti életmódnak. Idegen származásúak voltak a szanhedrin elnökei Sémája és Avtaljón. Továbbá a zsidó tudomány két büszkesége, R. Akiba és R. Meir is. A Talmud elbeszéli Gittin traktátusának 57. lapján Aquilas, vagy Onkelosznak az áttérését is. Az ő nevéhez fűződik a szentírás második görög fordítása. Áttérése előtt felidézi nagybátyjának Titusznak a szellemét, aki a zsidóság ellen igyekszik őt hangolni. Felvarázsolja Bileámot, ez is ellenségesen nyilatkozik a zsidókról, végre felbűvöli Jézust, aki aztán a legmelegebben ajánlja neki, hogy zsidóvá legyen.

Adiabene tartománynak egész királyi családja áttért a zsidóságra.

A Kaspi-tó partján élő kozár király népének nagy részével együtt felvette a zsidó vallást, miután megkérdezte egy mohamedán és egy keresztény tudóstól, hogy ha nem a saját hitében született volna, akkor milyen vallású szeretne lenni. Mindkettő külön-külön a zsidóságra szavazott.

Végre említsük meg a szombatosokat, akik hazánkban az emancipáció kimondása után nyíltan a zsidó vallásra tértek és még ma is élnek Bözöd-Ujfaluban, Erdélyben. A XVI. század hitújító szellemének egyik hajtása a szombatoság, amely a biblia eredeti tisztaságához akart vissz térni és ezért zsidózóknak is nevezték őket. Keletkezésüket, történetüket, szenvedéseiket és irodalmukat egy alapos tanulmányban méltatta dr. Kohn Sámuel, pesti főrabbi, én csak megemlítem őket, mint zsidó prozelitákat és a zsidóság eszméiben rejlő vonzó erőnek egyik szép dokumentumát.

Láttuk tehát, hogy általában véve a prozelitacsinalás sohasem tartozott fajunk sajátságai közzé. Mindig azt tartottuk, hogy a zsidóság által inaugurált eszmék és igazságok szerinti életmód teljesen elegendő és szükségtelen, hogy más vallásúak a mi hitünkre térjenek. Hiszen Lessing „Bölcs Náthánjában“ a hős az általa megmentett és teljesen hatalmában levő leánykát minden pozitív vallás nélkül az általános emberszeretet és humanitás tanáiban neveli. Helyesen jegyzi meg Graetz Fischer Kunóval szemben, hogy vájjon egy keresztény ember így cselekedett volna-e.

De, amint nem ambicionáljuk a prozelitáknak tömegét minálunk, éppen úgy perhorreszkáljuk azt is, ha a zsidó vallás sarjadékai hűtelenek lesznek és megtagadják apáik hitét. Voltak és vannak, sajnos, akik, mint

a patkányok a sülyedő hajót, úgy elhagyják Izrael táborát és azt hiszik, hogy ez már út a boldogulás felé. Mint egy férges gyümölcs, lehullanak a zsidóság fájáról. Az meg különösen sötét lélekre vall, hogy az ilyen megfutamodó alakok legádázabb ellenségeinkké válnak és túlharsogják szidalmaikkal a született gyűlölők lármáját. Úgy vagyunk velők, mint a mesebeli Galátheának a férje. Ez nejét márványszoborból gyönyörű élő alakká, szépséges szép asszonnyá bűvöli. És mi volt ezért a hála? Nemcsak hogy hűtelenné lett férjéhez, akinek mindenét, a létét is köszönhette, hanem még férjének öccse által akarja férjét láb alól eltétetni.

Ne legyünk olyanok, mint az aeolhárfa, melyet bármilyen kósza szellő megszólaltat, hanem olyanok, mint a Stradivariusz-hegedű, amelyen csak az igazi művész tud játszani.

A mi művésznünk a zsidó szellem. Csak ez tudja igazán rezgésbe hozni szívünk húrjait. Az a szellem, mely a századok viszontagságain keresztül mindenkor az ősi zsidóság lelkéből lelkedzett igazságok fenséges zengéseit sóhajtotta felénk, megérlelte bennünk azt a sziklaszilárd hitet, hogy az igazságnak végre is diadalmaskodnia kell.

A zsidóság nem egy múmia, amelyet csak a múltnak balzsama konzervált, hanem egy fejlődő organizmus, melyet a reménység tavaszi szellője csókol mindig új életre, új feltámadásra.

Nincs hát szükségünk prozelitákra.

De egy esetben legyünk mégis térítők!

Térítsük zsidókká a — zsidóságot!

(Zsidó szemle 1913)

A CIONIZMUS JÖVŐJE MAGYARORSZÁGON

Mindenki tudja, hogy a mimikri az a jelenség, hogy a természetben minden a környezetéhez hasonul át, beleolvad a környezetébe. Így a nyúl színe a földhöz hasonlít, némely lepkéé a falevélhez, az oroszláné a sivataghoz asszimilálódik. Ez a tünet részben egy a dolgok természetében rejlő kényszerűség, részben pedig arra való, hogy az emiitett állatok ellenségeik elől jobban tudjanak megmenekülni, láthatatlanná, észrevehetetlenné válni. Már most a zsidóság is a Galuthban védekezésül is talán, de magától értetődően és természeti kényszerűségből is mindenütt igyekezett

beolvadni annak az országnak a népébe, ahova a sors vihara őt sodorta és ahol a beolvadást lehetővé tették, megengedték neki. Nem kell azonban bizonyítékot felhoznom, csak a történelmet kell bárhol felütnünk, hogy mindenkor, még ha a zsidóság teljesen egynek érezte is magát az ország népével, az országok népe sohasem érezte magát egynek a zsidósággal és minden beolvadó törekvés, a keresztvíz egész óceánja dacára, legalább is valami mást láttak a zsidóban, mint németet, franciát, vagy angolt. Egy híres író a zsidó-kérdést a kultúr-emberiség elintézetlen ügyének mondja s úgy a régibb, valamint az újabb zsidó irodalom is szaturálva van, de még az imáink is telve vannak a Palesztina helyreállítására irányuló sóvárgásokkal.

Nem tagadom, én is abban az ideológiában nevelkedtem, hogy csak a *vallásom* zsidó, hogy egyébként ugyanolyan vagyok, mint az országnak más polgára és hogy minden megmozdulás, mely más irányba terelné a felfogásomat, valami érthetetlen fantazmagóriának bolondos chimaeraszerű megnyilvánulása volna. Nem számoltam ugyanis azzal, hogy nem csak azon múlik a kérdés eldöntése, hogy *én* miként gondolkozom a dolog felől, hanem azon is, hogy *mások* hogyan fogják fel a helyzetet. A gyermekből ifjú serdült, majd a férfikor küzdelmei következtek és sajnálatosan kell tapasztalnom, keserves csalódásokon keresztül arra a megfontolásra kellett jutnom, hogy a zsidóság sorsa a Galuthban, ha a népek kegyétől, vagy szimpátiájától várja sorsának abszolút megszilárdítását, akkor végtelenül ingadozó talajon mozog. Közös vonás gyanánt húzódik végig a zsidók történetén, hogy mi állandóan igyekeztünk hasznosakká válni, nem beszélve arról, hogy az Egyisten hitének első propagálói voltunk, hogy a bibliát, a szeretet eszméjét, a prófétaságot mi adtuk a világnak, amint Heine mondja: a szellem valamennyi csataterén véreztünk és mégis végeredményében a népek szerencsétlen bohócának tartottak bennünket. Lehet, hogy ideig-óráig jól bántak velünk, de lényegében mégis csak gyökértelenek voltunk. Sohasem feledhetem el Kossuthnak híres beszédéből ezt a passzust: „Nem kicsinylem én más népeknek a szimpátiáját irántunk. De Lengyelország is Franciaország szimpátiájára támaszkodott. A szimpátia megvult, de Lengyelország nincsen többé“. És valóban csak úgy bánnak velünk, mint a hazátlanokkal, a jogfosztott páriákkal, hogy ki vagyunk szolgáltatva a politikai konstellációknak, a szeszélyeknek, mint az ölebek, amelyeket hol kényeztetnek, hol pedig elrúgnak és eltaposnak.

Amint jeleztem már, bennem is kora ifjúságomban, amidőn a cionista eszmék gyermekkorukat élték és néha-néha olvastam róluk, valami érthetetlen és elérhetetlen utópiának látszottak előttem. De végre rájöttem *Wilde* Oszkár szavainak igazságára, hogy minden haladás nem egyéb, mint az utópiák megvalósulása. Csak addig látszott előttem valami forradalmi jelenségnek, valahogyan a nihilizmussal azonosnak a cionista eszme, amíg vele behatóbban nem ismerkedtem meg és most már belátom, hogy akik a cionizmussal ellenszenveznek, azoknak antipátiája nem egyéb, mint az ismeretlentől való félelem és az a balfelfogás, hogy a cionizmus térfoglalása őket a jelenlegi pozícióikban megrendíthetné.

A Magyarországi Cionista Szövetség alapszabályait csak a napokban hagyta jóvá a belügyminisztérium. Akinek pedig hazafias aggodalmi lennének a cionizmussal szemben, az minden logikus cáfolat helyett olvassa el az alapszabályok jóváhagyási záradékában a belügyminiszter kikötését, hogy a szövetségből kizárandók, akik hazafiatlan magaviseletet tanúsítanak. *Ezzel a belügyminiszter is elismeri, hogy a Magyarországi Cionista Szövetség tagjai hazafiság szempontjából kifogástalanok, így hát a cionista-tagság egyik legfényesebb dokumentuma a magyar hazafiságnak.* De egyébként is, ha mélyebben tekintünk bele a dolgok lényegébe, a cionistaság jelenti egy eszméért való tántoríthatatlan állandó küzdelmet, az ideáлизmus legmagasabb fokát, jelenti azt, hogy a magyar cionista nem akar a politikában konkurenciát csinálni a magyar politikusoknak, nem akar a társadalomban parvenü módjára vezető szerepeket vindikálni magának. Úgy a politikában, mint a társadalmi élet mezején, ha szükség van rá és erre felszólítják, legjobb erejével részt vesz a közügyekben, mint a hazának hű fia, de nem toladodik oda, ahová nem hívják. Egy igazi polgár ő, mint a római mondta: *Civis Romanus sum*, mert *Civis a ciao „hívni“* igéből származik, ha tehát a haza hívta, mindenkor kész volt érte életét, véré, vagyonát áldozni, ilyen a cionista az ő magyar hazájában.

A borzalmas világháború idején egy német könyv látott napvilágot, amelynek címe volt: „*Der Weltkrieg als Schicksalsstunde des Jüdischen Volkes*“, vagyis a világháború, mint a zsidó nép sorsdöntő órája. És valóban, a világháború után látjuk csak, hogy a zsidóság áldozata hiába való volt és hogy az antiszemitizmus, ahogy az érdeke kívánta, majd a veszített háború bűnbakjait, majd a háború utóbajai gyanánt keletkezett felfordulások tényezőit látta a zsidóságban és olyan bánásmódot is inau-

gurált számukra, hogy a vesztes országokban, de még a győztesek némelyikében is manapság zsidónak lenni nem tartozik az élet legfőbb gyönyörűségei közé. Egy pozitív eredménye azonban van a világháborúnak a zsidóságra nézve és ez a Balfour-féle deklaráció, mely Palesztinát valóban a zsidóság közjogilag biztosított otthonának nyilvánította és ezt a mandatárius hatalmak aláírásával garantáltatta. Más szóval, megvalósult volna Herzlnek az álma, de a megvalósulás nem mindég azonos a reménynek minden mozzanatával. Megindult a kivándorlási folyamat, habár lassú tempóban és az első újabb leteleplők valóban olyanokból kerültek ki, akik nem lelték többé hónukat a hazában. Sisifusi munka vár ott rájuk. Megható dolog elképzelni, hogy intelligens emberek milyen hihetetlen munkát, véres verejtéssel járó fizikai tevékenységet fejtenek ki ott az ősök földjén, ahol minden kőnek története van, ahol a história szellője suhan át rajtuk, hogyan túrják a földet, hogyan építenek, hogyan rakják le a jövő zsidó állam alapjait, Tel-Aviv, Rison-Lecijon, Rechobot, Pétach-Tikva, Mahanajim stb. kolóniákon folyik a munka a föld benépesítése, a sziklák termékennyé tétele, mondhatni porszemet raknak porszemhez és még saját testvéreik sem részesítik őket osztatlan segítségben.

Az asszimiláns vallástalanok, akik pedig azt hangoztatják, hogy a zsidóság csak vallásos közület, érzéketlenül nézik testvéreik utolsó reményszálához való kapaszkodását, az orthodoxia pedig csak kaján vigyorgással a vallástalanság vádját keni rájuk. *Mit gondoltok, orthodox hitfdeim amidőn ti azt nézitek, hogy a cionizmus a vallásos élet minden obszervanciáját betartja-e Palesztinában, nem olyan-e a ti eljárások, mintha egy az éhhalállal küzdő embertől, mielőtt enni adnátok neki, előbb azt kérdeznétek, hisz-e a föltámadásában, tud-e talmudot és volt-e már rituális fürdőben?* Jól mondta Max Nordau, hogy a cionizmuson kívül álló egyének háromféle kategóriájával állunk szemben. Az első a jótékony emberbarátok anticionista gárdája. Ezeknek azt mondja, hogy ha minden filantrópikus célra áldoznak, akkor tekintsék a cionizmusban is a filantrópikus momemtumot és adjanak erre is. A másodiktól, mely szkeptikusan és kritizálva áll minden, minden zsidó eszménél, legalább jóindulatú semlegességet vár, de akik a zsidók közül elgáncsolni akarják a cionizmust, ez olyan, mintha *valaki egy a hullámokkal egy csónakban kétségbeesetten küzdő szerencsétlennek a kezéből kiüti az evezőt.*

Valaki ezt mondta nekem, hogyan lehet hinni a cionizmus jövőjé-

ben, hiszen olyan lassú a bevándorlás, oly nehéz az egzisztencia megteremtése egy vagyontalan embernek Palesztinában, az arabokkal is annyi baj van. Erre feleletem az, hogy a *Galuth immár kétezer év óta tart*. Elismerem, hogy nem rózsás még teljesen a helyzet odakünt a szentföldön, Palesztinában. Ámde ha kétezer évet vártunk és szenvedtünk, ne gondoljuk, hogy egy csapással vissza lehet varázsolni egy Eldorádót. Nagyon elég, ha van egy működési bázisunk, ha van egy határozott reményünk, egy biztos kikötő van számunkra, ha a messzeségben is, miután kétezer éven át vihartól tépdesve céltalanul imbolyogtunk a Galuth tengerén. Itt vannak a határozott eredmények, a munka lehetősége Palesztinában, a zsidó egyetem, amely azt igazolja, hogy nem csak zsidó parasztok tenyésztése a cél, hanem valóban igaz a talmudi mondás, mely szerint Erec-Jisrael atmoszférája bölcseséget áraszt. Igaz, hogy még csak 150.000 zsidó lakik Palesztinában, *de a tudat, hogy van egy föld ahol ősi jogon a zsidók a saját otthonukban laknak, ahol az én testvéreim lesznek az urak, ha még én nem is mehetek oda, mégis boldog érzéssel tölt el és minden recepciónál nagyobb biztonság érzését gerjeszti a Galuth országaiban és mint ahogy Ibn Sapruth a Kalifa minisztere megörült Hispániában, amidőn hallott a Kazárok birodalmáról, ahol a zsidó az uralkodó faj.*

íme a magyar haza forró szeretetének, a zsidóság vallásához való ragaszkodásunk tántoríthatlansága mellett a cionizmust, mint népünk renesszánszának biztos eszközét boldogan köszöntjük és várjuk a magyarországi vezérférfiak jövetelét, hogy bennünket a szent mozgalom minden részletével megismertessenek. (Zsidó Szemle 1928.)

A PRÓFÉTIZMUS

„Amirá lebész Jákob c. munkából.

Az örökkévalóság tengerének partjain áll az emberiség lelkének testet öltött alakja és az óceánunk titkait fürkészi, hogy abból az embernek szívébe belevigye, beleoltsa az örök eszményeknek mivelünk rokoni hangulatát. Meg akarja találni és felcsiholni azt, ami az emberben isteni és mintegy úgy kezeli az ember lelki világát, mint az ideálok világából elszakadt kivándorlót és föntartja az összeköttetést az elhagyott őshaza és

az oda mindig visszavágyó emigráns között. Ez a próféta. Ha azt halljuk, hogy a jövődőt jósolja meg, ha arra gondolunk, hogy mint a nép eleven lelkiismerete felemeli lángszavát a bűnök ellen, ha csodákat miivel, hogy a természetes dolgokat ezzel annál jobban megmutassa, ha az általános reménytelenség idején vigasztal, a mámoros tobzódás tivornyáján meg az enyészet fagyos szellője gyanánt vonul át szörnyű intelmeivel a tömeg előtt, akkor tudjuk, hogy „benne az Isten szelleme beszél és az Ő szava lebeg a nyelvén“.

Mi a próféta?

A zsidóság szelleméből kikristályosodott jelenség, akit a zsidóság létrehozott magából, hogy igazolja létének magasrendűségét. Ha a történelem az életnek mestere, amint mondják, mert megtanít arra, hogy az eseményekből hogyan fejlődik az emberiség sorsa, úgy a próféta még a történet fölött is áll, mert az Idő határai elenyésznek előtte és kiemelkedik a mulandóság örvényéből. A történésről azt mondják, hogy ő egy fordított próféta, aki arcával a múltba tekint, a próféta a jövőbe lát, vagy legalább a közönséges felfogás róla az, hogy fel tudja lebbentem a bekövetkezendő események felől, a jövődő arculatáról a fátyolt. Azonban a zsidó próféták jövődölései nem valami csodás jóstehetségnek megnyilatkozásai voltak, hanem ők mintegy a kornak ütőerén tartották a kezüket, hallgatták a nép szívverését, az idők zürzavaros történeteiből kifejtették az uralkodó eszméket, mélyire hatoltak az események rugóinak. Ha tehát a próféta olyannak látja a népet, amilyen a valóságban, beszédeivel arra akarja bírni őket, hogy olyanokká legyenek, amilyeneknek lenniök kellene.

A zsidóságot több jelzővel illetik. Mondják, hogy ő a kiválasztott nép, az Isten népe. Mohamed a „könyv“ népének nevezi őket, az írás keménynyakú népnek mond bennünket. Mindez azonban eltörpül amellelt, ha azt mondjuk, hogy mi a próféták népe vagyunk, akik a prófétákat nemcsak hogy adtuk a világnak, hanem a prófétaság fogalma, szelleme és a bennük nyilvánuló világnézet-fejlődés a zsidóság egész életének fő jellemvonása. Mózes öt könyvének törvényei még bizonyos engedményeket tesznek a rideg szigorúság elvének. A próféták előtt már az összes dolgok mértéke az ember és eszméik az egész emberiség fölél Isten törvényét helyezik.

A próféta az, aki a nép nagyjainak bátran hirdeti a bűnhődést, hogyha nem térnek vissza bűnös útjaikról. De még a legnagyobb romlás és

reménytelenség közepett sem mondanak le egy szebb jövő lehetőségéről, jelentik, hirdetik a közelgő vést, mint a bűnnek természetes következményét, de nem mulasztják el kilátásba helyezni azt, hogy ha a nép azokat az erényeket fogja gyakorolni, amelyekre hivatva van, ez már magában rejti az újjászületésnek, a végtelen fönmaradásnak föltételeit. Rendkívül boldogító tudat a prófétaság jelensége. Hordozója ez az emberiség azon törekvésének, hogy a gonoszságból a jóság felé, a rútak rabigájából a szépnek kultusza felé és a hamisság uralma alól az igaznak országa felé haladni akar. A prófétaság mintegy a lélek mélységeiben szunnyadó örök szeretetnek szárnyra kelt megtestesülése. Ha tehát mi is önzetlenül próbálunk népünk javáért önfeláldozóan működni, egész életünket kiemelni a mindennapiság silány köréből és valami nagyszerű célnak akarjuk szentelni tetterőnk egész tartalmát, ha az alantas szenvedélyek és a divatos életformák bilincseit lerázva magunkról abban sűrűsödik össze minden gondolatunk, hogy érzelmeink, beszédünk és cselekedetünk a tisztaság és nemesség atmoszférájáig magasztosuljon, akkor megközelítjük a prófétaság színvonalát.

Ha a zsidóság ellenségei rámutatnak az üldöztetések bus éjszakájában eltévelyedett, a létért való küzdelemben szomorúan elcsüggedt lelkű zsidóra, mi büszkén és emelt fővel tekinthetünk a prófétákra és azt mondhatjuk, hogy nézzetek Jézusajásra, Jeremiásra, Ezékielre és a többi prófétára, ezek mind zsidók voltak és a többi prófétai munkát teljesítő zsidókra, amelyeneket népünk egészen napjainkig kitermelt magából, akik az elnyomottak jogait védik, akik a szerencsétleneket felemelik, akik szerények, jók és nemesek, akikben az isteni szikra a legszebb diadalt aratja, akik az emberiség nyomorát enyhíteni, a szenvedések könnyeit letörülni tekintik legfőbb életcéljuknak. Ha gyűlölettől elhomályosult szemeteik egy kissé megvilágosodnának, akkor megismernének, hogy nem gyűlöletet érdemelünk, hanem szeretetet, hogy hódolat illet meg és nem bírálat.

Nem foglalkozunk a prófétákból többel, csak ezzel a triásszal: Jézusajással, Jeremiással és Ezékiellel.

Jézusajás nem egy próféta, hanem ő a próféta. Vagyis a prófétaság őbenne éri el a kulminációját. Ha a nyelvnek minden érzelmet kifejező erejét tekintjük, a fenséges szárnyalást a gondolatok szédítő orma felé, ha azt az eszmecsoportot nézzük, mely Jézusajásban az egész zsidóság minden vágyakozását, összes örvénylő lelki hullámzásait egybefoglalja, ha az a lángoló lelkesedés parázslik felénk az idők homályából, mely a holt betűkből életet lehel, akkor ez Jézusajás

prófétának halhatatlan lelke. Íme, ő a próféta, hordozója a próféta-ság legemelkedettebb formájának. Körülbelül hétszázötvenben lép fel a közönséges évszámítás előtt. Négy király alatt működött. Uzijáhu, Jótám, Aház és Hizkijáhu alatt. Már akkor Zsidóország északi része fölött megkondult a halálharang és a déli Júda birodalma sem érezhette már nagyon szilárdnak a talajt a lábai alatt. Az izolált kicsiny országok sorsa érte őket utói, amelyek nem tudják jól megválasztani a szövetségeseiket, mert még ha a szövetségeseikkel összebarátkozva győztek is a közös ellenség fölött, akkor aztán csupa hálából a jó barát már bekebelező hódító gyanánt lép föl. Jézszajás próféta már ilyen zord időben jelenik meg a színen. Otthon látja a zűrzavaros állapotokat, megérzi aggódó lelke, hogy valami rothad Dániában, a nép, az istenadta nép a bálványok felé sandalít, vagy csak a külső szertartások gépies megszokottságával ámitja az Istent. A vezetők nem állanak hivatásuk magaslatán, csupa érdekpolitika, cselszövény minden. Az enyészet hollói kárognak mindenütt. Ekkor lép föl merész ajakával a próféta. Honnan jött, kiktől származott, mi volt a célja? Mindezt csak titokzatos homály borítja és a legendák sorozata lengi körül. Szava a pusztában kiáltónak a szózata a megértetés reménye nélkül. Valami emberfölötti fönség rezeg ki a beszédeiből, mely mindenkire szól, szava mint a gyémánt, mely átfúrja a megátalkodott szívek köszikláját, mint a pöröly, mely összezúzza a konokság tákolmányait, mint a villám az éjszakában, mint a tisztító vihar a poshadt légen keresztülszáguldva, mint a napsugár, mely fölolvasztja a közöny hóburkolatát, mint a nagy harsona, mely felrázza a tespedőket, a szunnyadókat, a bűnösöket. Tragikus egyéniség Jézszajás is, a többi próféta is, el vannak telve valami földöntúli szeretettől a népük, a fajuk iránt, rajongó önmegtágadással csüngenek a zsidóság sorsán, jövőjén és féltik a külső elenség támadásaitól, de hasztalan, azt kénytelenek látni, hogy maga a nép sem hallgat rájuk, aggodalmaikat kigúnyolja, intelmeiket fumigálja és csak táncol a forrongó vulkán fölött. Jézszajásnak a monda szerint nagyon gyászos volt a vége. Manasse király halálra kereste. A poroszlók elől egy odvas fába menekült, a fa befogadta az üldözött prófétát és bezárult mögötte. Erre a fát el akarták fűrészelni. Mikor a fűrész a próféta ajkait érintette, akkor meghalt Jézszajás. Eszméi azonban életben maradtak. Mindjárt az első fejezete beleringat minket az ő monumentális érzésvilágának hangulatába.

„Látomása Jézszajásnak, Ámóc fiának, amelyet látott Júda és Jeru-

zsálem felől Uzijáhú, Jótam, Ácház, Ghizkijáhú, Júda királyainak idejében. Halljátok ó egek és figyelj ó föld, mert az Örökkévaló szólott, fiaikat neveltem nagyra és emeltem a magasba, de ők elpártoltak tőlem. Ismeri az ökör az ő gazdáját és a szamár urának a jászolát, de Izraelnek nincs ismerete, népemnek nincs belátása. Ó jaj, bűnös nemzedék, nép, mely vétkekkel terhes, gonosztevők fajzata, romlott fiuk, elhagyták az Örökkévalót, elvetették Izrael szentjét, hátratántorodtak. Hová üssenek még rátok, hogy még továbbra is csak engedetlenkedtek, hiszen már az egész fej beteg és a szív merő egy fájdalom. Tetőtől talpig nincs benne egy ép testrész, ütés, daganat, frissen sajtó seb, senki se nyomta ki, nincs bekötözve és nem lett olajjal meglágyítva. Országotok pusztaság, városaitokat tűz emésztette, földeteket szemeitek láttára idegenek élvezik és pusztaság az, mint az idegenek felforgatása. És megmarad Czijón lánya, mint kunyhó a szőlőben, mint a kaliba az uborkaföldön, mint egy ostromlott város. Ha az Örökkévaló, a Seregek Ura, nem hagyott volna nekünk egy csekély maradékot, olyanok lettünk volna, mint Szodoma, Amórához hasonlítottunk volna. Halljátok az Örökkévaló igéjét, Szodoma fejedelmei figyeljétek Istenünk tanát, Amóra népe. Mire való nekem áldozataitok sokasága, így szól az örökkévaló, már jóllaktam a kosokból való égő áldozatokkal és a hizlalt állatok zsiradékával és az ökrök, bárányok, bakok vérével nem áhitom. Ha eljöttök, megjelenni a színem előtt, kicsoda kívánja ezt tőletek, udvaraimat taposni? Ne hozzatok többé hiábavaló áldozatot, a tömjén utálatos nekem, újhold meg szombat, gyülekezet összehívása, nem bírom elviselni a vétkeket meg az ünnepi összejövetelt. Újholdjaitokat és ünnepeiteket gyűlöli a lelkem, teherré váltak számomra, belefáradtam abba, hogy elviseljem. S ha a kezeiteket kitérítitek, elvonom a szemeimet tőletek, mégha akármennyit imádkoztok sem hallgatom meg, a kezeitek vérral vannak tele. Mosakodjatok, tisztuljatok meg, gonosz cselekedeteiteket tüntessétek el szemeim elől, hagyjatok fel a rossz cselekedettel. Tanuljatok jót tenni, mozdítsátok elő a jogot, igazítsátok útba az elnyomottat, vívjátok ki az árva jogát, vigyétek az özvegy ügyét“.

Jezsajásnak legszívemarkolóbb ideája a messiási gondolat. Egy helyütt ő is személyhez köti a messianizmus valóra válását, de eszmefüzésén mégis inkább a messiási korszak eljövételének reménye vonul végig. „És jönni fog, mert jönni kell, egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán“. A magyar költőnek ez a jóslata is talán akaratlanul is Jezsajás meglátásainak a nyomán halad. Az egész zsidó törté-

net folyamán mintegy törvényszerűleg ismétlődik meg az a lélektani jelenség, hogy a legszomorúbb, legnyomorúságosabb korszakokban leginkább támadt fel a Messiás eljövételének ideája, vagy a messiási kor elérézésének a hite, melynek Jézus próféta adja a legmegragadóbb kifejezést. Ő ugyanis nem valami anyagi jólétnek önző és részleges boldogságát jósolja meg, hanem az egész emberiség testvéries eggyéolvadásának ragyogó utópiáját rajzolja meg a messiási eszmének utolérhetetlen lendületű hirdetése által.

„A zsidó költészet jellemző vonása gyanánt emelték ki, — úgymond egy zsidó irodalomtörténetire — hogy ez eltérőleg a klasszikus ókor népeitől, az aranykort minden idők végére teszi és ezzel az emberiségnek folytonos haladását, befejezettségének lehetőségét és végre beálló tökéletességét kiáltja ki, holott amaz ezt az aranykort fájó lemondással, mint valami régesrégén letűnt időt festi le.“ Seholy jelenik meg ez a fönséges és vigaszban gazdag eszme világosabban, mint Jézus beszédeiben, amelyek majdnem mind az emberiség általános testvérisége boldog idejének parázsló látomásaival végződnek: „És leszen a napok végén szilárd lesz az Örökkévaló házának hegye a hegyek élén, magasabb lesz a halmoknál és hozzá fognak özönleni mind a nemzetek. A sok nép mind odajár és így szól: Jertek, menjünk fel az Örökkévaló hegyéhez, Jákob istenének házához, tanítson minket útjaiból, járjunk az ösvényein, mert Cijónból ered a tan és az Örökkévaló igéje Jeruzsálemből. És ítéletet tart a nemzetek között és megfeddi a sok népet és kardjaikat összetörök kapákká és lándzsákat kacrokká formálják, nem fog az egyik nemzet fegyvert a másik nemzet ellen és nem tanulnak többé háborút“.

Majd meg a 11. fejezetben: „Faág támad Jisaj törzsökéből és a gyökereiből sarjadék virul. És nyugodni fog rajta az Örökkévaló szelleme, a bölcsesség és az értelem szelleme, a tanács és az erő szelleme, a megismerés meg az istenfélelem szelleme Magába szívja az istenfélelmet és nem a szeméinek látomása szerint hozza meg ítéletét és nem füleinek hallomása után fog dönteni. És bíraskodik igazságosan a szegények fölött és az egyenesség szerint fogja megítélni a föld alázatosait és megveri a zsarnokot szájának ostorával és ajkainak leheletével megöli a gonoszt. És az igazság lesz derekának az öve és a hűség lesz ágyékának az öve. És a farkas a báránnyal fog lakni, a párduc a gödölyével heverész, együtt él a borjú, ifjú oroslán meg a sőre, kicsi fiú kormányozza őket. Tehén, medve együttesen legel, kicsinyeik mellettük hevernek s mint marha,

szalmával él az állatok királya. Játszik a gyermek odva mellett sziszegő kígyónak s baziliszkuszból a barlangjába bátran dugja kezét be a kiseded. Szent hegyemen sehol senki nem tesz kárt s nem rombol, mert a földet istenfélelem telíti, mint ahogy a vizek befödik a tengert“.

Ezzel a gondolattal, melynél megkapóbbat és mindent magában foglalóbbat a világirodalomban még senki sem tett közzé, éri el csúcspontját magának Jézsajásnak a prófétai tevékenysége is. Ez az eszme az örök békéről, az emberiség legboldogabb koráról talán sohasem fog megvalósulni, de mindenkor mint egy világító torony a szenvedések tengeréből kinyúlva ragyog a sors hajótöröttéi, a szerencsétlen országok, az elnyomtatásban sínylődők előtt az idők és emberek jobbrafordulásának meleg színekkel megfestett lehetősége.

A balsors egyik okát Jeruzsálem leányainak fényűzésében, léha gög-jében és tetszelgő magatartásában látja a próféta és keményen ostorozza őket: „És mondta az Örökkévaló, mivelhogy Czijón leányai fenhéjázóak és kinyújtott nyakkal járnak és szemeikkel hunyorgatnak, tipegve-topogva járnak és a lábukkal csörtetnek, azért megfosztja az Úr Czijón leányainak fejét az ékességétől és az Örökkévaló feltárja az ő szégyenüket. Ama napon eltávolítja az űr a lábláncok, a napocsák és a holdacsák díszét. A fülbevalókat, a nyakláncokat és a fátylakat. A diadémokat, a karkötőket és az öveket, az illatszeres üvegcséket és az amuletteket. A gyűrűket és orrgyűrűket. Az ünneplő ruhákat, a palástokat, a köpenyeket és a retikülőket. A finom szöveteket, az igézetes ingeket, a fejkötőket és a fátyolszöveteket. És léssen az illatszer helyett rothadás, az öv helyett kötél, a tömör fürtök helyett kopasz fej és a széles köpeny helyett zsákövezet, üszök a szépség helyébe. Férfiaid kard által fognak elesni és vitézeid a háborúban. Nyögnek és gyászolnak a kapui és üresen ül majdan a földön.“ íme milyen siralmas a sorsa az országnak, amelynek lányai csak a hiúság bálványának oltárán áldoznak, a próféta az ő ihletett meglátásával a nagyravágyásban, a puritán szerénység hiányában, az esztelen önimádatban látja a nép hanyatlásának szomorú tüneteit és valóban a tetszelgés az önzésnek egyik olyan nyilatkozása, mely alkalmas arra, hogy az egész társadalmat romlásba vigye és az egész nemzetnek a sírját megássza. Azért kárhoztatja a próféta a fenhéjázó, elbizakodott, üres lelkű leányokat, akik csak önmagukra gondolnak, amíg az ország a végvesze-delem örvényének a szélén áll. A próféta előtt a *mispát* és *cedóko* lebeg, a törvény és az igazság, vagy a jog és a méltányosság, mint a nemzet,

az állam és a társadalom virágzásának és a siralmas helyzetből való kimenekülésének a föltételei. Ennek ad kifejezést a szőlőről szóló példázatban: „Hadd énekeljek barátomról, barátom dalát az ő szőlőjéről. Szőlője volt az én barátomnak kövér hegyfokon. Megmunkálta, kövektől megtisztította, beültette venyigével, tornyot épített a közepén, présházat vágott benne, remélvén, hogy finom szőlőt fog teremni és termett egrest. És most Jeruzsálem lakosai és Juda férfiai bíraskodjatok köztem és szőlóm között. Mit kellett volna tennem még a szőlőmmel, amit nem tettem vele, miért vártam, hogy szőlőt fog hozni, miért termett egrest. És most elmondom nektek, hogy mit fogok cselekedni a szőlőmmel. Eltávolítom a sövényét, hadd legyen legelővé, ledöntöm a kerítését, hadd tapossanak rajta. És teszem vadonná, nem fogják megnyesni, sem megkapálni, fölveti tüske és tövis és a felhőknek megtiltom, hogy rá esőt hullassanak. Mert az Örökkévalónak, a Seregek Urának szőlője Izrael háza és Judának férfiai az ő gyönyörűséges ültetvénye és remélte a törvényt és íme örvény (elnyomatás) az igazságot és íme gazság (ajkiáltás).“ Jezsajás könyvének második része már vigasztalással van tele. Egy szebb jövőt helyez kilátásba és ezért azt mondják, hogy ez már más szerzőtől való, akit II. Jezsajásnak, vagy a babiloni névtelennek mondanak. Az irányából, a történeti háttérből is azt sejtik, hogy azt már más írta. A híres olasz zsidó Luzzatio Sámuel szerint azonban nincs okunk azt mondani, hogy ezt nem Jezsajás szerkesztette volna, mégha egy-két fejezet adatai az ellenkezőt bizonyítanak is. Kicsoda kérdezné egy kert virágaitól, hogy az egyiket ugyanazon kertész ültette-e, mint a másikat, ki firtatná, hogy a szivárványt, a béke és harmónia ezen szimbólumát, ugyanazok az erők hozzák-e létre, mint a lesújtó villámot, a haragos mennydörgést? Sőt nem jobban esik-e hallanunk az újjászületés boldog reményét, a megújodást, a föleszmélést a szörnyű lesújtottságból ugyanazokról az ajkáról, amelyek előbb a bűnbe süllyedt nép iszonyatos pusztulásának voltak véstes hirmökei. Ez esetben természetesen úgy kell felfognunk, hogy a próféta a jövődőlést már megvalósultnak tekinti. Néhány mondatát vessük a lelkünkbe a balsamírhoz hasonló vigasztalásnak és elmélyedve bennük, megismerjük, hogy a próféta nemcsak a saját kortársainak, hanem minden idők tragikus sorsú nemzetének ontja a lelkéből kibuggyanó örökszép, vigasztaló, bátorító és az élni akarást megszilárdító szavakat: „Vigasztaljátok, vigasztaljátok az én népemet, így szól a ti Istenetek. Szóljatok Jeruzsálem szívéhez és kiáltstátok feléje, hogy ételt az ő ideje, hogy lerovatott az

ő bűne, hogy meglakolt az Örökkévaló kezétől kétszeresen mind az ő bűneiért. Hallga! Valakinek a hangja, aki így szól: A pusztaságban tisztogassátok az Örökkévaló útját, egyengessetek a sivatagban járható ösvényt a mi Istenünknek. Minden völgy magasodjék föl és minden hegy és halom alacsonyodjék le és ami girbe-gurba, legyen egyenletessé és a hegyhátak lapályá. És meg fog jelenni az Örökkévaló dicsősége és meglátja minden halandó egyaránt, hogy az Örökkévaló szája beszélt. Hallga, valakinek a hangja, aki szól: Hirdess! És így szóltam: Mit hirdessek, hiszen minden test olyan, mint fű és minden bájosága olyan, mint a mező virága. Elszárad a fű, elhervad a virág, mert az Örökkévaló lelke lehelt reá, bizony a nép csak fű. Elszárad a fű, elhervad a virág, de Istenünk ígéje megmarad mindörökké.“

Jeremiás a panasznak, a siralomnak lágyszavú prófétája, beszédeiből felénk zokog a zsidóságnak minden nyomorúsága, minden tragikuma az idők homályán keresztül. Könyvek patakja, sóhajok áradata, a gyötrelmek sorozata az ő könyve. A Babel vizeinél jajgató zsidók búbanatos képe elevenedik meg előttünk, ha Jeremiás panaszos lamentációit olvassuk. Jézusajásban még megvan az öntudat fölénye, az akarat ereje, a gondolat magas röpte, mely időn és enyészeten diadalmaskodik. Jeremiás az érzélgősség vigasztalanságába süppedve, mintegy a saját koporsójára hulló göringyek tompa zuhanásának visszhangját zendíti meg a beszédeiben. Fáj neki a zsidó nép veszedelme, amelyen nem tud segíteni, fáj neki, hogy nem hallgatnak a szavaira, „a fájdalmak embere és a betegség meghittje ő.“ Márius Karthágó romjain a lét és nemlét kérdése fölött hidegvérűen elmélkedik, Jeremiás azonban Jeruzsálem veszedelme miatt kétségbeesik és elveszti lelke egyensúlyát. Őneki magának is üldöztetéseket és szenvedéseket kellett elviselnie a saját véreitől és mégis szereli őket és szomorkodik miattuk, mint az édesapa, akit saját fiai bántalmaznak és akinek mégis mondhatatlan fájdalomtól vonaglik a szíve, ha bűnös magzataira a büntetés karja lesújt. Mindamellett a nevét viselő könyvben nemcsak a mélabús reménytelenség, hanem az idők sötétségébe világító gondolatok is felcsillámlanak és a jelen sivárságából való kibontakozás módozatait is megpendíti. Már a prófétai hivatásra való kiszemeltetésben is megüti az önrzet hangját, amidőn így szól: „Lásd, én rendellek téged a mai napon a nemzetek és birodalmak fölé, hogy ronts és bonts, rombolj és dönts, hogy építs és ültess.“ A zsidóság százalmas sorsában is megtalálja a múltak érdemeit, amelyeknél fogva nem tekinthető el-

veszettek még legborzalmasabb időszakban sem, mert: „szép emlékek még nem szegény a szív.“ A zsidóságnak ifjúkorát emlegeti, mintegy biztatásul, akkori szilárd és tántoríthatatlan hitéből erőt és életet merítve. Nagy büverő rejlik abban, ha arra emlékeztetnek valakit, hogy ki volt ő egykor és hogy a múlt mire kötelezi őt. „És volt hozzám Isten igéje, mondván: Menj és hirdesd Jeruzsálem fülébe, mondván: így szól az Örökkévaló, megemlékeztem ifjúságod szeretetéről, menyasszonyságod vonalmáról, hogyan követtél a pusztaságban, a bevetetlen földön. Az Örökkévalónak van szentelve Izrael, az ő termésének eleje és mindazok, akik az ő vesztére törnek, felelősségre vonatnak, balvégzet éri őket, úgymond az Örökkévaló.“ A próféta e röpke szavakban tengernél mélyesebb igazságot mond ki, amidőn a bűneitől megrontott népnek, az esztelen önzéstől végső veszélybe sodort zsidóságnak varázslatos mentő eszközül a múltnak dicsőségét vetíti oda, hogy visszatérve az ősi ére nyekhez, amelyek őt és a világtörténeti jelentőségét létrehívták, azoknak újra hódolva, az enyészet helyett ismét életre kapjon. Velős tömörséggel rajzolja meg a zsidóság elvakult ellenségeinek a sorsát. Aki bennünket elpusztítani akar, azt utóléri a nemezis. Nem azt hirdeti a próféta ezzel, mintha mi valami nebánsvirágok lennénk, hanem azt a nagy elvet mondja ki, hogy aki élethivatásul a zsidógyűlöletet választja magának, annak előbb-utóbb el kell buknia, nem a zsidóság miatt, hanem a gyűlölet miatt, mert a tapasztalat szerint, aki csak gyűlölni tud, az sötét bűnnel van megterhelve és az erkölcsi világrend értelmében „ minden Hámán megtalálja a maga akasztófáját.“

Már Jézus hangoztatja azt a helyes felfogást, hogy az áldozatok és a templom látogatása a nemes érzület és jócselekedetek nélkül mitsem érnek. Ennek a gondolatnak még világosabban ad kifejezést Jeremiás próféta. Bár ő a legbensőbb vallásosságtól volt áthatva, mégis, vagy talán éppen azért tartotta szükségesnek, hogy a népet a ceremoniális kultusz mellett arra figyelmeztesse, hogy milyen bántó ellentét az, ha a templom és az áldozatok mellett hiányzik a kéz és a szív tisztasága. A nép ugyanis azt hitte, hogy Isten temploma örökké fennmarad s amíg a templom áll, az ország is élni fog. Erre vonatkozik aztán a prófétai szózat: „Az ige, mely intéztetett Jeremiáshoz az Örökkévalótól, mondván Állj az Örökkévaló házában kapujába és hirdesd ott ezt az ígét és mondd: Halljátok az Örökkévaló ígését egész Juda, akik jöttök ezekbe a kapukba, hogy leboruljatok az Örökkévaló előtt. így szól az Örökké-

való, a seregek Ura, Izrael Istene, jó úton járjatok és jót cselekedjete, akkor ezen a helyen engedlek titeket lakni. Ne bizakodjatok a hazug szavakban, így szólván: „Az Örökkévaló hajléka, az Örökkévaló hajléka, az Örökkévaló hajléka ez“, hanem alaposan fordítsátok jóra útjaitokat és tetteiteket, igazságot tenni ember és ember között. Idegent, árvát és özvegyet ne nyomjatok el, ártatlan vért ne ontsatok ezen a helyen és más istenek után ne járjatok a ti veszedelmetekre. És lakoztatlak benőteket ezen a helyen, az országban, amelyet adtam őseiteknek öröktől fogva örökké. íme ti bizakodtok a haszontalan, hazug szavakban. Nemde loptok, gyilkoltok, erkölcstelenkedtek, hamisan esküdtök, a Baálnak tömjéneztek, idegen istenek után jártok, akiket nem ismertek. És eljöttök és odaálltok elibém ebben a házban, mely rólam neveztetett el és így szóltok: no, most már meg vagyunk mentve, hogy tovább műveljétek mindezeket az undokságokat. Vájjon latrok barlangja lett-e ez a ház, amely rólam neveztetett el, a ti szemeitekben, mert hát én is annak nézem, úgymond az Örökkévaló.“

Jeremiás, a „gyászpróféta“, akinek siralmain a fájó lemondás hangja vonul végig, aki együtt megy szerencsétlen honfitársaival a fogságba, kimond higgadtan egy nagy szót, mely a gólusz évezredeinek leggyászosabb napjaiban is törvény és szabály gyanánt élt az egész zsidóság előtt: „Vedirsú esz selaum hóir aser higlészi eszchem sommó vehiszpalelú váadó el Adonáj ki vislaumo jihje Ióchem sólaum. Mozdítsátok elő annak a városnak a javát, ahova titeket száműztelek és imádkoztatok érte az Örökkévalóhoz, mert az ő jólététől függ a ti jóléteitek is.“ (29. fej. 7. vers.) Ezt a kijelentést a próféta nemcsak jámbor kívánság gyanánt teszi, hanem a megindokolással életkérdésévé is emeli azt a zsidóságnak. Nem érzeleg, nem állítja be, mint udvariassági tény, hanem az egész zsidóság lelke szólal meg benne e szavakkal, amelyeket a zsidók mindenkor szent parancs gyanánt őriztek meg és a legjobb tudásukkal igyekeztek megvalósítani. Hogy ezzel szemben a zsidóság fáradozása nem részesült mindenkor a kellő méltánylásban, azt mindenki tudja, aki a történet lapjait forgatja.

Ezékiél próféta működése a babiloni fogság idejére esik. Ő Izrael prófétája a számkivetésben. Ott él Babilóniában a Kebar, vagy másképp Kaboras folyó partján és itt hallja a hírt Jeruzsálem elestéről. Ő a látomások prófétája. Már avattatása is látomásban történik, amint azt a trónszekér (Merkaba) leírásában elmondja, ahol Isten olyan misztikus módon jelenik meg előtte s amitől Ezékiel annyira megrendül. Nem olyan lángpallos a szava, mint a Jezsajásé, nem olyan meleg és bensőséges,

mint a Jeremiásé, de a fantáziája utolérhetetlen. A helyzete nem oly súlyos, mint Jeremiásé, de a hivatása nehezebb, a földadata terheesebb. Neki ugyanis az idegenben az országot, a környezetet is figyelembe kellett venni, a népnek az új helyzetben irányt kellett szabni, de azonkívül még az őshazába való visszatérés reményét is ébren kellett tartania, a csüggedőket bátorítani, a kételkedőket megerősíteni, az aggódókat megnyugtatni, a türelmetlenkedőket lecsillapítani, az elfásultakat biztatni, a zuglódókat elhallgattatni. No, nem volt szóval könnyű a dolga, ott a Kaboras mellett. De hát Istenem, azért volt zsidó próféta. A nép igazi atyja volt, akihez eljárógtak vigaszért, tanácsért, tanításért. Őhöz igazán bátran elmehettek. Nem volt ő egy begombolkozott, nagyképű nagyúr, aki félelmet gerjeszt és elbizakodott dölyfösségében a szerencsétleneket még jobban letiporja, nem volt ő valami saját imádatába belerögzött képzelődő, aki magát a világ tengelyének tartja és ott, a babiloni számkivetésben a zsidóságot úgy akarta megmenteni, hogy a zsidó önérzetet, a zsidó szellemet, a zsidóság vallásosságát és a létezésre való jogainak tudatát szitotta a népben. Mint jó tanító, sokszor példázatokban és hasonlatokban beszél. A népben az a balfelfogás kapott lábra, hogy apáik bűne miatt lakol; „az apák ettek savanyú szőlőt és a gyermekek fogai vasnak meg tőle“. Ezékiel ezzel szemben megmagyarázza nekik, hogy a zsidóságnak világnézete nem tűri meg a könnyörtelen végzet gondolatát, hanem hogy mindenki csak a saját bűnei miatt felelős. Továbbá ő mondja ki a legvelősebben azt az igazságot, hogy Isten nem kívánja a bűnös halálát, hanem csak azt, „hogy térjen vissza az ő gonosz útjáról és maradjon életben.“ Amikor a nép már lehetetlennek tartotta, hogy még létezzék számára föltámadás, amidőn teljes kétely árnya borult a lelkekre és ott lebegett fölöttük a halál iszonyata, Ezékiel elmondja a számkivetettség szomorú zsidóinak az ő újjáteremtő látomását: „Volt rajtam az Örökkévaló keze és kivitt engem az ő szelleme által és letett a lapály közepén, mely csontokkal volt tele. És általvitt rajtuk köröskörül és íme nagyon sok volt a lapály színén és rendkívül szárazak voltak. És mondta nekem: Emberfia, vajjon szállhat-e élet ezekbe a csontokba? És így szóltam: Uram, Istenem, azt csak Te tudod. És mondta nekem: Mondj jóslatot e csontok felől és szólj hozzájuk: Ti száraz csontok, halljátok az Örökkévaló szavát. Így szól az Örökkévaló Isten ezeknek a csontoknak: íme, én árasztok belétek szellemet, hogy éljete. És helyezek rátok inakat és húst teszlek rátok és bőrt vonok fölétek és lelket adok belétek, hogy

éljetelek, hogy megtudjátok, hogy én vagyok az Örökkévaló. És én jóslatot mondtam, amint a parancs szólott és hang támadt, amidőn prófétáltam és ime földrengés, a csontok közül mindegyik a hozzávaló csonthoz közeledett. És láttam, hogy rajtuk inak képződtek és hús alakult és felülről bőr húzódott, de szellem még nem volt bennük. És mondtam nekem: Próféta! a szellemhez, próféta! emberfia és mondd a szellemnek: így szól az Örökkévaló Isten, a föld négy tája felől jöjj ó szellem és fűjjál ezekre a meggyilkoltakra, hogy éljenek. És én úgy prófétáltam, ahogy a parancsot kaptam és beléjük szállott a szellem és életre keltek és lábukra álltak, egy hatalmas nagy sereg.

És szólt hozzám: Emberfia, ezek a csontok egész Izrael házat jelentik, ime, ők azt mondják: Elszáradtak a csontjaink, elveszett a reményiségünk, végünk van. Azért próféta! és mondd nekik, így szól az Örökkévaló Isten, ime, én fölnyitom sírjaitokat és felhozlak benneteket a sírotokból ó én népem. És lelket öntök belétek, hogy életre támadjatok és odahelyezlek a földetekre, hogy megtudjátok, hogy én, az Örökkévaló szóltam és cselekedtem, úgymond az Örökkévaló“.

Ezékiel víziója mindmegannyiszor valóra válik, amidőn a zsidóság önmagára eszmélve, az isteni szellemtől megihlettetik és újjáébredését önmaga mozdítja elő ahelyett, hogy tétlenségével maga nyújtana oda a nyelet a bárdhoz, mely le akar csapni a fejére.

Ezékiel próféta úgy látja az Istent, „mint a szívárványt, mely esős napon a felhőben mutatkozik“, ebben a látványban szépen rajzolja meg a zsidóság sorsát, mely a legborúsabb időkben is meglátja az Istent a szívárvány alakjában, mely a színek sokféleségének harmóniájában mély tanúságot szolgáltat. Azt hirdeti, hogy a legnagyobb tragédiák napjaiban is a zsidóság szeretetteljes egygyólvadása megadja az örök élet lehetőségeit és az Isten gyelmét.

ZÁSZLÓSZENTELES AZ ÁLLAMI POLGÁRI FIÜSKOLÁBAN

Az első érzelem, amely most elfog és a pillanatot magasztossá varázsolja, az imádság indulata, mely a szívnek rostjain átvibrál és a Minden-ség Urához kívánkozik. Mert ünnepe van ma az Úrnak.

Mint a zsarnok Fáraó kérdi Mózesről, midőn ez a zsidókat ki akarja szabadítani *Mi várni hahólechim*. Kik azok, akik menni akarnak, mire Mózes azt feleli: Ifjainkkal és öregeinkkel akarunk haladni, mert az Örökkévaló ünnepe leszen minékünk. Amidőn e zászlóra pillantok, úgy vélem, hogy ez az ifjúságnak, a jövődónek, a reménynek a szimbóluma, melynek szövete magasan lengedezik, mintegy jelképezvén azt, hogy az ifjúságnak a földi materiális érdekek fölött álló ideálok felé kell törekednie a magasba, ahol az alantas gyarlóságok, ellentétek zűrzavara egy főséges harmóniába olvadva egy boldogítóbb jövőnek dalát zengi.

De azért az ifjúság ne rombolja le azt, amit a régiek szentnek és dicsőnek tartottak, hanem az ősök nyomdokain indulva azoknak törekvéseit igyekezzék diadalra segíteni.

Legyen hát ez a zászló a nemes értelemben vett haladásnak is a lobogója.

Legyen továbbá egy jelképe az összetartás és a testvériség érzelmeinek, mely alatt az ifjúság nagy tettekre egyesül és e kitűnő iskola falai között tudással és műveltséggel felszerelve indul ki az iskola életéből az élet iskolájába.

És még egyet legyen szabad ez ünnepi alkalommal megemlítenem. Amidőn a babiloni fogságból kiszabaduló zsidók újra megépítették Isten lerombolt templomát, föl van jegyezve, hogy az öregek sírtak, az ifjak pedig boldog Örömtől áthatva vigadtak. Az öregek látták még a régi templom dicsőségét és arra gondoltak, hogy nem fogják már látni az újnak fejlődését és virágzását, de a fiatalok boldogan néztek a jövődó sejtelmes homályába, mert érezték, hogy kezük, szívük s agyuk egy a régienél is szebb korszakot fog létrehozni. Most is romokban hever a régi szép Magyarország. Az öregek szemében a fájdalom könnye ragyog. De Ti, a jövő reménye, vállvetett munkával ki fogjátok vivni és meg fogjátok látni még a régi nagyságot, az ország új virágzását. Ebben a szilárd hitben avatom fel én is e zászlót. Legyenek kedvesek ajkaim szavai és szívem gondolata előtted Örökkévaló szirtem és megváltóm. Ámen.

A TÖRTÉNELMI CIONIZMUS

Az OMIKE fiókjának fölolvadó délutánján. 1925 december.

Aki olvasta vagy látta Madáchtól „Az ember tragédiája“-t és ki ne látta vagy olvasta volna, kétségkívül megkapja őt Ádámnak, mint Kepler-

nek ez a fölkiáltása: „Ó jó-e kor, mely e rideg közönyt leolvasztandja, s mely új tetterővel szemébe néz az elavult lomoknak, bíróul lép fel, büntet és emel, nem retten vissza a nagy eszközöktől, nem fél a rejtett szót kimondani, mely majd hatalmas görgeteg gyanánt haladni fog a végzetes úton s lehúzza tán azt is, ki őt kimondta. (A Marseillaise dala hallik) Ó hallom, hallom a jövő dalát, meggletem a szót, azt a nagy talizmánt, mely a vén földet ifjává teszi.

A zsidóság történetét az exiliumban egy tragédiához hasonlítják, hely, cselekmény és időegység nélkül. Vájjon mondhatja-e magáról, hogy szintén megtalálta a szót, a jövő dalát ebben a tragédiában, mely az elkorhadt zsidó fát újra terebélyessé, virulóvá, életképessé fogja varázsolni.

A cionizmus ez a szó, ez a talizmán, melynek hívei és vezetői lelkesen bíznak abban, hogy ennek az eszmének lassankint való elterjedése és megtestesülése a Gólusz nagy szenvedéseit megszünteti és a zsidóságnak visszaszerzi régi dicsőségét, ősi fényét. Akár hive az ember, a zsidó ennek a gondolatnak, akár nem, mindenesetre tiszteletreméltónak kell azt elismerni és ha valaha, úgy ennél a kérdésnél áll az igazság: tout comprendre c'est tout pardonner, mindent megérteni, annyi mint mindent megbocsájtani. Az első bási cionista kongresszus 4897.-ben így formulázta meg a cionizmus célját és tartalmát: „A cionizmus célja a zsidó nép számára közz jogilag biztosított ott-hont szerezni Palesztinában.“ Amióta Herzl Tivadar hazánk fia, a cionizmus első prófétája beledobta a köztudatba ezt az ideát, azóta több-kevesebb szerencsével és tegyük hozzá emberfölötti munkával folyt ennek az eszmének a propagálása és a tetté válása. Míg aztán jött a Balfour-féle deklaráció és ez egy csapással új lendületet adott a kérdésnek. Ez ugyanis elismerte angol protektorátus alatt a zsidó népnek Palesztinához való jogait. Ha amint a Peszach-hagadában írva van, egyebet se tudott volna elérni ez a mozgalom, mint ezt az eredményt, már ez is dájjénú. Minket, akik sajnós, meglehetősen távol vegetálunk az eseményektől, tulajdonképpen az érdekel, hogy van-e a cionizmusnak a történelemben gyökere, bizonyos tradíciókra bazi-rozik-e, vagy valami teljesen novum-e az, valami lázas agyvelőnek kitalálása-e, vagy pedig benne élt-e a zsidó néptömegek lelkében már évezredek óta. Más szóval ha eddigelé a zsidóságban a szenvedések népét néztük, az örökké bolygó zsidót, amelynek történetéről az exiliumban találóan mondja Zunz, hogy ha a szenvedés nemesít, úgy Izrael népe a legnemesebb a földön és ha a martiromságának ranglétrája van, akkor a zsidó nép a legmagasabb fokot érte el rajta,

az iránt is mozgassuk meg érdeklődésünk fényszóróját, hogy megvolt-e a zsidóságban a szabadulás iránti törekvés, a bilincseinek lerázására irányuló erőfeszítés.

Már Egyiptomban, ahol a zsidóság az első számúzetésnek a keserűségét nyögte és amelynek zsarnoki önkénye az elnyomásnak minden formáját fölhasználta őseink ellen, egy férfinak a fellépése felébresztette bennük a szabadulás vágyát. Mózes volt e férfiú, akiben földeregett egy egész nép elfojtott aspirációja a szabadság után, akinek előbb menekülnie kellett és akinek prófétai lelkében isteni gondolat villámlott fel a pusztá magányában. Mert szüntelenül lobogott benne a tépelődés a nép sorsa miatt. Mint Széchenyiről zengi a költő: S midőn ez önmagát nem tudta többé szeretni, ő megszerette pusztuló fáját, ó népem ha tudnád feledni, hogyan viselte súlyos nyavalyád és mennyi harcot küzde önmagával, hány izgatott álmatlan éjjelen, míg bátorító Macbeth-jóslatával kimondá: a magyar lesz, hogy legyen. így kell körülbelül képzelnünk Mózeset is. Ő a királyi udvarban nevelt férfiú lemond a trón fényében való sütkérezés minden előnyéről és ott Egyiptomban már érzi, hogy amíg a zsidók egymás között civakodnak, versengenek és amidőn ő figyelmezteti őket arra, hogy a közös nyomorúság idején szeretettel és testvériséggel kellene egymás iránt eltelve lenni, nem pedig még az elnyomatás mellett külön is gyötörni egymást és amidőn a zsidó részéről cinikus választ kap, felkiált: *Ochén, noda hadóvor*, valóban most már értem a dolgot, hogy ha zsidó üti a zsidót, akkor mit várjunk egy anteszemítától. Elmenekül Egyiptomból. Mert a nagy lelkek, a bölcsek a magányt szeretik. Itt szökken szárnyra a bennük lappangó prométhi láng. Mózes az egyedüllét perceiben is mindenkor csak népe sorsa fölött gondolkozott és amidőn fölzaklatott lelke víziójában megjelent az égő csipkebokorban a zsidóság képe és elgondolta, hogy a zsidó nép a sok szenvedés mellett is örök életre van praedestinálva, úgy mint a csipkebokor *bóér bóés. vehaszne énnü ukol*, akármennyire is nyaldossák a lángok, de mégsem pusztul el, mégis megszólal benne az isteni hang, hogy aktív módon ténylegesen is hozzá kell látni a nép felszabadításához és nem szabad a nagy misszió alól kivonnia magát, hanem meg kell szerezni a népnek az önállóságot, a függetlenséget. Valóban Mózesnél igazolódik Nietzsche theóriája a lángészről: hogy egész nemzedékek csak arra valók, hogy egy zsenit, egy lángeszű férfiút hozzanak létre. Bizonyára voltak Egyiptomban olyan zsidók, akik az ottani húsosfazekakhoz ragaszkodtak,

akik talán az ottani kormányzat kegyeitől várták a zsidók sorsának jobbrafordulását és Mózesnek nagy munkájába került, amíg magukkal a zsidókkal meg tudta értetni a kiszabadulás szükségességét, mert hiszen az elnyomott páriák sajtósága a félelem és kételkedve fogadnak minden kísérletet, mely az ő megszabadulásukra vezet.

Egy kissé tovább időztünk talán Mózesnél, mint azt a mi tárgyunk szűkre fogott volta megengedné, de éppen az egyiptomi Góluszban felismerhető a későbbi korok történeteinek majdnem minden jelensége. Itt is eleinte jó dolguk volt a zsidóknak, de új Fáraó lépett a trónra, aki féltette a népét a zsidóktól és kegyetlen megszorító rendelkezéseket hozott ellenük. Soknak tűnt fel neki a zsidók száma és azt csökkenteni akarta, nem bízott meg bennük, attól tartott, hogy háború esetén a zsidóság éppen rossz sorsa miatt az ország ellenségeihez csatlakoznék.

Tudjuk aztán, hogy elfoglalta a zsidóság őseinek földjét, Kánaán országát, de azt évszázadok múltán elvesztette és a földkerekség minden irányában szétszórattott. A száműzetésben iszonyú szenvedések, elképzelhetetlen csapások zúdultak rája, amelyeknek súlya alatt legörnyedt és a végenyészet szélére sodortatott. Egy nép, amely mindenütt csak kegyelemből türelik, amelyet a törvények nem védenek, mely gúny és megvetés tárgya a csöcselék előtt és amelynek léte fölött folyton ott lebeg a megsemmisülés Damokles-kardja. De természetesen még a kenyérkeresetben is meg lettünk akadályozva, ami pedig minden teremtett lénynek a jogát képezi. A diaszpórában az idők folyamán jogfosztott páriák gyanánt sínylődve joggal kiált föl egy író vigasztalan és reménytelen sorsunk miatt: „Ez legyen annak a népnek a nyomorúsága, mely a bibliát adta a világnak! Sarjadékai egy fajnak, melyből a próféták, a Makkabeusok kerültek elő, megvetett páriákká, minden olyan tökfilkó gunytárgyává váltak, aki máseredetűnek vallhatja magát. Nyomorúságunknál és üldöztetésünknel fájdalmasabban érint bennünket tehetetlen dühünk — és az valóban van legalább is annyi mint más népeknél — felháborodik emiatt.“

Vigasztalan helyzetünkön kérdés, próbáltunk-e valaha is segíteni, vagy csak némán tűrve, hallgatagon szenvedve vártuk egy szebb korszak hajnalhasadását. Igaza van Deák Ferencnek, hogy amely jogokat az erőszak vett el tőlünk, azokat még visszaszerezhetjük, csak amelyekről önmagunk lemondunk, azokhoz többé nem formálhatunk semmi remény-

séget a visszaszerzést illetőleg. A zsidóság, mely elvesztette hazáját és megkezdte évezredek tragikus bolyongását, mindenkor tudatosan, vagy öntudatlanul küzdött fennmaradásáért. Ő aki a világnak az Egyistenség, a szeretet, a jog eszméjét adta, aki az írást, a tudást propagálta, kénytelen volt mindenképp kitagadtatva tengetni nyomorult életét. „És mégis,“ amint az írás mondja: „És mégis, ha majd lesznek ellenségeik földjén, nem vetem meg, nem utálom meg őket, nem fogom őket megsemmisíteni és nem bontom fel a frigyet, amelyet velük kötöttem.“ Amint Galilei mondja, amidőn eszméinek megtagadására ítélik, hogy és mégis mozog a föld, úgy a zsidóság is mindenkor, amidőn már azt mondták: „Jertek és mondjuk ki, hogy nem létezik ez a nép és ne említettessék többé Izrael neve,“ kimondta a nagy szót: *Veaf gam zausz* és mégis... a zsidó nép él „átfut szívében a nemlét iszonya.“ Amint szabadságunk ünnepének estéjén mondjuk felemelve a serleget: Vehi seomdo laavauszenu velónu, selauechod bilvad ómad ólenu lechalauszenú, sebechod dór kómu ólenu lechalauszenú vehakódos bórúch hú hicilonú mijódóm.

Az volt segítségére a mi őseinknek és nekünk is, hogy először is hasonlóak vagyunk a szőlőhöz, a borhoz, másodsor, hogy nemcsak egy helyen és egy időben akartak bennünket megsemmisíteni, hanem sokszor és hogy az Istenség mentett meg az ő kezükből. Mert a szőlőnek a sajátja, hogy ki kell préselni és akkor nyerik a nemes italt belőle, úgy a zsidóság is. Amíg más népeket az elnyomás, a nyomor vagy elpusztított és eltüntetett a föld színéről, vagy teljesen elaljasította őket, addig Izraelt a szenvedések és a hihetetlen letiportatás a legtöbbször jobbra és differenciáltabb lelkületűvé varázsolta. Csak elenyészően csekély a kivételek száma, amelyek azt mutatják, hogy a gólusz a zsidóból jellemtelenséget csiholt volna ki. Fennmaradásunk egyik tényezője gyanánt emiitik továbbá, hogy nem egyszerre és nem egy helyütt intéztek ellenünk irtó háborút, hanem mindig másutt és más időben, úgy hogy a megmaradt része a zsidóságnak megmenekült, mint ahogy már Jákob ősapánk mondta, hogy ha Ézsau az én testvérem, az egyik táborot kiirtja, addig a másik tábor megmenekülhet. De legfontosabb eszköze volt a mi öröklétünknek, hogy az Isten megmentett minket a kezükből. És valóban a nép, mely magában hordja az Istenséget, az nem lehet az enyészett martaléka.

Amidőn a szentélynek már vége volt és az utolsó főpaptól a legenda szerint a templom kulcsait egy láthatatlan kéz fölvitte az égbe, a templom,

hogy úgy mondjuk, decentralizálódott és valóban, igaza van annak az exegezisnek, mely így szól: *Veószú li mikdos, vesóchanti beszauchom*, készítsenek nekem szentélyt, hogy közöttük lakozzam. Más szóval akkor építünk Istennek méltó szentélyt, ha a szívünkben, ha a bensőkben hordozzuk az istenséget, a magasabb gondolkodást, a tisztult világnézetet, vagy hogy Spinozával, a zsidó bölccsel szóljunk: *est deus in nobis*, bennünk van az Isten. Ezt mi hithű zsidók olyan értelemben fogadhatjuk csak el, hogy Istennek tetsző erények éljenek bennünk, a szép, a jó és az igaz eszményeinek hódoljunk, akkor vagyunk valóban emberek és zsidók. Az isteni gondviselés öröködt felettünk és életben tartott, megerősített és megengedte, hogy egészen a mostani időig annyi balszerencse közt, oly sok viszontagság, vész és vihar után is fennmaradjunk. Azonban a történelem arra tanít, hogy maga a zsidóság is dolgozott a saját szabadulása érdekében és megindító momentumokat őriz meg a história arról, hogy egy nép mennyire küzd a létért, holott a legújabb elméletek szerint a *struggle for life* a létért való harcban az erősebb legyőzi, kiirtja a gyöngét. Már a Makkabeusok küzdelme a zsidóság újjáéledéséért vívatott meg olyan időben, amidőn nemcsak a szirus-görögök, hanem az elhellenizált zsidók ellen is kellett az összes energiák fölhasználásával föllépni. Találó példája ez először is annak a jelenségnek, hogy a zsidók egy része a teljes beolvadásban látta a megmenekülés lehetőségeit, azonkívül pedig, hogy a Makkabeusok a vallásszabadságért fogtak fegyvert, de ennek kivívásával automatikusan együtt járt a nemzeti függetlenség visszaszerzése is. Evvel kapcsolatosan felvetődhetik a kérdés, hogy a zsidóság tulajdonképpen hogyan definiálható, vallás-e, vagy nép. Nem lehet csak vallásnak mondani, mert még maga a híres Sámson Rafael Hirsch az ő biblia-magyarázatában is kimondja, hogy a zsidóság nem tekinthető tisztán vallásos közösségnek, hanem népi és vallási elemből alakulva mindkettő fölött áll. Vallási törvényei magukon viselik az egész emberiség iránti szeretet jellegét és bár a zsidó próféta mondotta ki először, hogy a jog és a törvény nem a hatalmasabb joga és törvénye, hanem általában a gyöngék és az idegenek védelmezésére szolgál és hogy Istennek legkedvesebb áldozat a szív és a kéz tisztasága, mégis át vannak itatva azok speciálisan zsidó népi vonásokkal. A zsidó próféta hirdeti az örök békét, mondván: össze fogják törni kardjaikat kapákká és lándzsáikat szőlőőjtő késekké, nem emel többé egyik nép sem a másik ellen fegyvert és nem tanulják többé a háborút. De még ahol a népi létet hangoztatja is, arra

konkludál, hogy ott a tóra és az Isten honol: *Ki miczijaun técé sauró údevar Adonáj Mijerúsólajim*. Gijonból ered a tóra és az Isten igéje Jeruzsálemből.

A zsidóság meghatározása tehát nem történhetik olyan egyszerűen. Búbernek „Drei Reden über das Judenthum“ c. könyvéből a következő meghatározást merítik a zsidóságról: „Magának a zsidónak jelenti a zsidóság: Az egységet az ő népi létének meghasonlottságában, a győzelmet az új világ és a benső világ közötti harcban, a benyomást és a lényeket, atmoszférát és vért, a helyes választást a társadalom céljai és a saját erejének föladatai között. Ő, aki minden kultúrnépből a legpregnansabb értelemben egy vegyüléket alakít, ne legyen ennek a keveréknek a rab-szolgája, hanem legyen az ura. A legmélyebb önismeretből fakadóan önmagát, mint szükségképeni létezőt ismerje el és ezzel mint önmagának a messiása a saját megváltását fejezze be. A zsidóság több mint egy vallási vagy nemzeti közösség: egy szellemi folyamat, mely a történelemben, mint a három egymásközt összefüggő ideának, az egységnek, a tettek és a jövőnek mind tökéletesebb megvalósítása iránti törekvés teljesedik be“.

Itt az ideje és a helye annak is, hogy röviden foglalkozzunk azzal a kérdéssel, hogy van-e jogosultsága a vallásos reformnak, amint annak esetleges szükségét némelyek hangoztatják. Nekem az az impresszióm, hogy a reform kérdése vagy a vallástalansággal, vagy a kényelemmel függ össze. Mert a vallás definíciója azonos a konzervatizmussal és ahol reformációról van szó, ott mindenütt azt jelentette ez a mozgalom, hogy Tiszza kell térni az ősi formákhoz, vagyis hogy meg kell szilárdulni a hitben, nem pedig ellanyhulni. Tudtommal az étkezési törvények és a szombat, valamint az Istentisztelet formái képezik e kérdés tengelyét. Már pedig ez így egy kontradictio in adjecto, mert általános érvényű reformnak eszközölését csak egy központi hierarchikus szervezet végezhetné, ami pedig a reform kritériumaival ellenkezik. Azonfelül pedig, ahol ily reformokra kísérletek történtek, azok mind életképteleneknek bizonyultak.

De ha a reformok szükségét csak az az érv igazolná, hogy a mostani helyzet ellentétbe hozza a szülőt a gyermekkel, az iskolát a családdal, ezen szerintem lehetne másképen is segíteni. Ha nem félnék, meg is mondanám, hogy legyenek a szülők, a család kissé zsidóbbak, akkor mindjárt eliminálnódnék az ellentét. Maleáchi az utolsó próféta is azt

mondja, hogy előbb a szülők szíve forduljon a gyermekek felé: *Vehésiv lév óvausz el hónim* és azután *velév honim el avauszom* a gyermekek szíve is visszatér a szüleikhez. Eszembe jut erre a dubnói Maggid esete. Ugyanis arra kérték, hogy mondjon magyarázatot a Példabeszédek könyvére hasonlatok nélkül. Erre ő elbeszélte, hogy egy gazdag zsidó a leányát egy talmudistához adta nőül, hogy beavassa őt az üzleti titkokba, elküldte bevásárolni textilárut. De látták, hogy egy járatlan emberrel van dolguk, molyos árut sóztak rá. Itthon az após megnézi, hogy mit vásárolt a veje, hát rémülten látja, hogy az áru tele van lyukakkal. Erre kitanítja a vejét, hogy lyukas árut nem szabad vásárolni. Legközelebb aztán egy tétel varrótűt kellett a vőnek vennie, itt meg azt látta, hogy mindegyik tü lyukas. No, most gondolta, jobban fogok vigyázni és nem vette meg a tűket, mert lyukasak voltak. Az apósa persze megint megdorgálta, mert hiszen a varrótűnek legfőbb kelléke, hogy lyukas legyen. Így a zsidóságnak legfőbb feltétele, hogy a zsidóság előírásait betartsa.

A zsidóságban, mint említettük, mindenkor megnyilatkozott a szabadulási vágy az ő lehetetlen helyzetéből. A római korban 435-ben Barkochba tűzte ki a fölkelés zászlóját, akit *Rabbi Akiba* messiás gyanánt üdvözölt. Rabbi Akiba a híres szónok és vallásos tudós, aki szónoklataival felrázta a népet lethargiájából, aki nevetett és örült, amidőn látta, hogy a zsidó nép kesereg a maga gyászos végzete fölött, mert ebből azt következtette, hogy átérezvén tragikus helyzetét, felébred benne a tetterő régi dicsőségének a visszaszerzésére is, Akiba, aki átszellemülten mosolygott a máglyán, mert Isten nevét megszentelhette mártírhalála által, azzal, hogy Barkochbát támogatta, élénken dokumentálta, hogy ő sem tartotta a zsidóságot csak vallásnak, hanem népnek is.

V későbbi messiások egész sorozata, akiket álmessiásoknak neveznek, mert vállalkozásuk fiaskót vallott, a legmélyebb vallásosság, a kabala misztériumaiból táplálkozó hittel kapcsolatban hirdették a szentföldre való visszatérést. Hiszen a zsidóságban szorosan összefügg a messiási hit a feltámadás, a túlvilági élet képzeleteivel. Sőt ezen messiásként fellépő egyének mind azt hirdették magukról, hogy ők a Mesiach ben Dóvidnak incarnációi. De maga a túlvilág hitének olyan kidolgozása a zsidóságban, amelyről még a bibliában direkte semmi említés nincsen téve, szintén a Gólusz egyik szüleménye.

A világon, e földön annyit szenvedve, oly végtelenül sanyargattatva csak a felsőbb szférákba tekinthetett, egy jobb világ létezését kellett

hinnie, ahol nincs gyötrelem és gyűlölet, hanem szeretet és igazság uralkodik minden jó ember fölött.

Tehát a túlvilág hitének az elfogadása is egy neme volt a Gólusztóli szabadulásnak, egy új fénynek, mely a Gólusz bus éjszakája után fog felderengeni számunkra. *Sólaus mismerausz havé halajló*. Három részre oszlik az éjszaka, amint a Talmud mondja Baráchót traktátusában: az elsóban az oktalan állat ordít, a másodikban az ebek kiáltoznak, a harmadikban pedig a férj beszélget a feleségével és a gyermek szívja anyja emlőjét. Ezt a talmudi kijelentést a zsidóság sorsára vonatkoztatják az exiliumban és a zsidó gyűlölet forrásaira. Első sorban az oktalan állat ordít, hogy tisztán az állatiasság, az emberiség hiánya idézi elő az antiszemizmust, a zsidó gyűlöletet, valamint az az elv, hogy az állatnál is a hatalmasabb eltiporja, megsemmisíti a gyöngét. A második a gazdasági harc, ahol falánk ebek módjára az emberek féltik egymástól a koncot. Ez ellen a zsidóság próbált beolvadás, a saját eszményeinek feladása által védekezni, de hasztalan. A történelem tanítja, hogy hiába próbálták levetni magukról zsidó jellegüket, hasztalan sikerült például Spanyolországban zsidóknak a legmagasabb állásokra vergődniök, a gonosz ármány csak nem nyugodott, csak lecsapott rájuk és újra kezükbe vehették a vándorbotot.

Beolvadás, emancipáció és felvilágosodás nem használt.

Valóban találó erre nézve az általam már többször idézett talmudi elbeszélés Rabbá bar bar Chánáról, aki elmondja, hogy egyszer a tengeren utazott és láttak egy halszörnyeteget a víz színén sütkérezni, amelyet kósza szellő porréteggel vont be és fű is nőtt rajta. Az utasok azt hitték, hogy egy szigethez értek, kiszálltak és elhelyezkedtek rajta, sütni, főzni kezdtek a hátán. A hal egy darabig tűrte a dolgot, de aztán, amikor a tűz égetni kezdte a hátát, megfordult és alámerült a tengerben. Úgy hogy ha a hajó nem lett volna a közelben, valamennyien elmerültek volna. A zsidóság is a maga bolyongásában hányszor gondolta, hogy már szilárd talajra talált, amikor egyszerre csak nem tudni, hogyan, nem tudni, honnan megfordult a talaj és kisiklott a lábai alól.

A zsidóság szabadulási törekvéseit hogy röviden összefoglaljam: első sorban a messiási hit, hogy maga az Isten megfűjja, megrecsegteti a nagy harsonát és visszaviszi Juda száműzöttjeit, aztán a Messiások: Sabr batai Gzevi, Salamon Molcho, Frank Jakab, akik hatalmas mozgalmat gerjesztettek. Továbbá a beolvadási törekvések, a vagyonosodási nizu, amire szo-

rítva voltak, mert a pénzügyletekkel való foglalkozáson kívül majdnem minden más foglalkozási ágból ki voltak tagadva, a vallásos élet és a zsidó tudományokkal való foglalkozás, ami ha megváltást nem is jelentett számunkra, de vigasztalásul szolgált az üzött, hajszolt, lenézett népnek. A családi élet boldogsága, az ottan tapasztalható hűség és szeretet. Az emancipációs és recepciós mozgalmak. A Parisban és később Berlinben létesített *Aliance Israelit Universel*, mely azt célozta, hogy a földkerekségen bárhol szenvedjen a zsidó nép az ő zsidósága miatt, mindenütt közbelépjen és megmentse a zsidóságot. Mindez a kísérlet és intézmény igen hasznos és üdvös volt, de csak ideig-óráig segített a zsidóságon. Az emancipációnak és felvilágosításnak azonban káros hatása is mutatkozott, mert a Ghettóból a napfényre jött zsidóság az asszimilációnak szerelenségeibe szédülve elhagyni kezdte a maga kultúrértékeit és abban a hiszemben, hogy már biztos és szilárd talajban gyökeredzik, elhagyta, elhanyagolta a saját múltját, kibillent a tradíciók egyensúlyozott ösvényéből és nagy része az aligzsidók, vagy mégzsidók, vagy a mazkirzsidók díszes taborát hozta létre. A másik oldalon álltak a magukat *Somré hadasz*, a törvény őreinek nevezett zsidók, akik magukat teljesen szeparálva a zsidóságot mint vallást egészen monopolizálni gondolták.

Ne tagadjuk, hogy az összes szabadulási törekvésekben felismerhetők a cionizmusnak bizonyos tekintetben előfutárjai. Az éjszakának a harmadik részlete, melyben a férj beszélgetni kezd a nejevel és a gyermek anyja emlőjéhez kap, ez lassankint bekövetkezett. Vagyis, hogy a zsidóságba beledöbrent az Ő sorsa, az ő végzete és mint a kabbalában, de az allegorikus irodalomban is úgy van feltüntetve Izrael és Isten közötti viszony, mint a házastársak egymásközötti relációjá, hogy hát a zsidóság visszatér istenéhez és mint gyermek az anyjához, visszatérünk mi is a mi népünkhöz.

Megjelent Hess Mózesnek *Rom und Jerusalem* c. munkája, Pinsker Leo pedig megírta az *Autoemancipacion* c. könyvét, amelyek röviden (a XIX. század második felében jelentek meg) azt tartalmazzák, hogy „a zsidóságnak nem kell az emancipáció mint könyöradomány, a zsidóságnak mint *népnek* bele kell kapcsolódnia a világ népei közzé. Saját hagyományain kell felépíteni kultúráját, hogy így kapcsolódjék bele sajátos zsidó kultúrája a világ kultúrájába. Így előbbre is viheti a világ kultúráját sokkal inkább, mint ha idegen kultúrára vágyik.“

És valóban a zsidóság valahogy egy elszegényedett, saját otthonát felosz-

látott nagynénire emlékeztet, aki hol egyik, hol másik rokonánál húzódik meg. Igyekszik magát hasznossá tenni, bevásárol, süt, főz, a gyerekeket mosdatja, fésüli, tanítja és mégis akármily hasznos tényező a házban, megunják, sértegetik, éreztetik vele jött-ment mivoltát, amíg csak el nem üldözik a háztól. Milyen más volna, ha saját otthonnal birna, akkor az idegenben is jobban megbecsülnék. A zsidóság is mondhatja: *Szómúni nótéró esz hakerómim, karmi seli ló nótorti*. A szöllők őrizőjévé tettek engem és a saját szőlőmet nem volt módomban megőriznem. Alakultak u. n. Chóvavé Cijon (Gijon szerelmesei) egyesületek, amelyeknek tagjai a Szentföld gyarmatosítását tüzték ki céljukul. így alakultak a *Peszach-Tikvá, Risón lecijjon, Rehovoth* stb. telepek Palesztinában. Aztán jött Herzl Tivadar, aki különösen az oroszországi pogromok hatása alatt lépett föl az ő *Judenstaatjával, Altneuland* c. regényével és megalapította a „Die Well“ e. lapot. Ment, járt, utazott Palesztinába a föld hatalmasaihoz, Vilmos császárhoz, a szultánhoz, megalapította a *Jüd. National-bankot*, agitált, hogy az üldözött és a pogromoktól rémüldöző népnek otthont létesítsen ősei földjén. Egyik művében leírja, hogy miképen látja ő a zsidóság jövőjét Palesztinában és kimondja: „ha akarjátok, ez nem mese.“ Esméi győzedelmének kezdetét megláthatta: „Az elnyomott házalónép szabad hazában, a szabadban él, virág és liget, kék tenger és hegyek, a Tibériás tava és a síkság között. Mind oly nagyszerű harmóniában és benne boldogan, megelégedetten és dolgozva a zsidó.“

Még csak megemlítem, hogy nemrégén a Scopus hegyen felépült a zsidó egyetem, a hazátlan chalucok és somerek Palesztinában hazát nyertek, ahol a zsidónyelv mint élő nyelv csendül fel, új távlatok nyílnak a jövő számára. Ahol az üldözött zsidók otthont leltek őseik földjén, oda minden zsidó szeretettel tekint, ha nem is cionista. Vádolják a cionizmust hazafiatlansággal és vallástalansággal. Erre azt feleli a cionizmus, hogy ő sokkal hazafiasabb, mint a féktelenül assimilans zsidó, mert a maga nacionalizmusával jobban tudja értékelni, méltányolni és előmozdítani annak az országnak nemzeti érzéseit, aspirációit, amelyben él, de a zsidósággal foglalkozva nem vágyódik rang és kitüntetés után, a saját ősi kultúráját a magyar nemzet kultúrájának szolgálatába állítva jobban szolgálja a magyarság ügyét, mintha a magyar irodalmat elzsidósítaná. Nem kivan senkit sem Palesztinába csábítani de az üldözött zsidók ottani elhelyezésével is kisebbiteni kívánja az antiszemitizmus súrlódási felületeit. Roth M. A, néhai pápai orth. rabbi pedig *Orthodoxia és cionizmus* c. munkájában kimutatja,

hogy a két eszme szépen összefér egymással. Anélkül, hogy a kérdésben propagandát fejtenénk ki, kimutattuk, hogy a zsidóságban mindenkor voltak szabadulási mozgalmak, amelyeknek végcélja a Szentföld visszaszerzése volt és ha Izrael népe léhaságok kergetése helyett egy nagy eszmében egyesül, előmozdítja a saját megváltását, amint az imában is mondjuk, *hú jig'al auszónú bekórauv*, Isten ismét megvált bennünket csakhamar *chávérim ltol Jizróél*, de csak ha egész Izrael egyesülni fog és amint *Imber* Hatikvájában oly szépen mondja:

Testvérek a távolokban
 Prófétáink szava kel,
 Míg egy zsidó szíve dobban
 Reményünk nem veszt el.

MIKOR A KÜRT MEGHARSAN...

Roshasónó I. napján 1927.

Az Idő ez a nagyhatalom, ismét győzedelmesen villogtatta meg leg-hatalmasabb fegyverét a mulandóságot és leterített egy esztendő. Idők fordulása, esztendők hanyatlása évadján érkezett hozzánk Roshasónó ünnepe, a zsidó életnek ez a dicsfényvel koszorúzott napja és mi elhoztuk ide magunkkal az áhítat érzelmeit, a lélek fönséges ékszerét, hogy azt lerakjuk áldozat gyanánt az Isten oltárára. Ősi szokás szerint megharsant a kürt, a Sojfer, a zsidóságnak ez a régi eszköze, mely belesir, belezokog a lelkünkbe és abból a legbensőségesebb emóciókat csiholja ki.

Mikor a kürt megharsan, mikor hosszadalmasan szól a harsona, úgymond az írás parancsa, a zsidók menjenek fel a hegyre.

Ebből nemde az a parancs származik, hogy midőn halljuk a kürt szózatát, ez fölemelő hatást gyakoroljon reánk. Vizsgáljuk hát hogy vájjon mik és milyenek lehetnek azok az eredmények, amelyek áldásosán mutatkoznak nálunk újév reggelén, ha a kürt szavára figyelmezzünk.

Első sorban amidőn elrendeli az írás, hogy csak akkor hatoljunk fel, amidőn a kürt hosszadalmasan, állandóan fog rivalgani, ebből én azt a konklúziót vonom le újév szent reggelén, hogy ez nemcsak egy föltétel, hanem egy hallgatag kategorikus imperativus, hogy a kürt szava, a harsona riadója ne hangozzék el nyomtalanul, hanem egy állandó, maradandó, el-

enyészhetetlen szózat gyanánt serkentsen bennünket arra, hogy fölfelé íveljen folytonosan életünk pályája és nemes tartalommal töltsen meg a létnek kerekeit. Első sorban is emberi mivoltunkból fakadó jelenség az, kedves hallgatóim, hogy ha az Időnek egy mértéke lezáródik, a lélek a múltba tekint és egy szemlét tart az elvihartott év mérlege fölött. És lehetetlen meg nem emlékeznünk a veszteség-számláról, amely számunkra mutatkozik. Ó lehetetlen azt nem konstatálnunk, hogy a templomban hiány mutatkozik, a temetőben pedig sajnálatos pluszt tapasztalhatunk. Körülnézünk és könnyes szemekkel vesszük észre, hogy hány drága fő hiányzik innen, akik az év folyamán örök nyugalomra tértek és hány remény virága fagyott el, mielőtt még a megvalósulás gyümölcsévé érlelődhetett volna és hány fellengző ábrándnak szárnyai törtek össze és zuhantak a porba és az alkonyi szellő a sírok fölött busán regéli a bölcsék igazságát, hogy az ember úgy hal meg hogy ezen arasznyi létnek terjedelme alatt vágyainak fele sem teljesedett. Mire tanít hát a Sojfer, mikor elzarándokolsz a templomba, újév napján, a bűnbánat szezonjában, mondd meg ó zsidó testvérem, vájjon az imádság tenálad olyan szezoncikk-e csak, mely az ünnep elmúltával értékét veszíti, a zsidóság csak amolyan pillanatnyi fölhevülés-e csupán, vagy van benne valami megfogható, valami, ami elterel minket a mindennapi sivár lét ürességétől és bennünket az ideálok régióiba von. Jól mondják a talmud bölcsői, hogy mindenkinek kötelessége a Sojferfúvás szertartását elvégezni, de nem mindenki ért hozzá. Maga Majmúni Mózes a „nagy sas“ ugyan azt mondja, hogy ámbár a zsidóságnak a harsona harsogtatása egy megokolatlan rendelet, mégis átvibrál, átrezeg a hangjain az isteni értelem és nekünk kell, hogy belemarkoljon a szívünkbe és áldásos emóciók fakadjanak a nyomában. A maga egyszerűségével és mesterkélettségében visszavezet az őskor napjaiba és arra emlékeztet, hogy Ábrahám ősapánk viszi a fiát Izsákot föláldozni, az úton együtt haladnak mindketten, de az utolsó percben megtörik a varázs és helyette egy a sűrűségben fönnakadó állatot áldozott föl. Ebből az elbeszélésből a legmeghatóbb momentum, hogy apa és fiú együtt haladtak áldozatok hozatala végett. Ó zsidó testvérem a mai szent napon a kürt, a Sojfer hogyan tudná tebeléd is szuggerálni a maga esdeklő szavával, hogyha a zsidóság jövőjét a szíveden hordod, hogy annak legfőbb föltétele, hogy az atya a fiával együtt haladjon. Ezt az igazságot nemcsak úgy értem, hogy az előbbi generációk tradícióit a következő nemzedék is kövesse, hanem úgy, hogy az öregek is kövessék a fiataloknak a zsidóság fentartására irányuló

törekvéseit és ne csak az öregkort jellemző fecsegés és szóharc, hanem az ifjúság ajándéka, a tette kész elszántság, a cselekvő vallásosság legyen a harsonából kifoszforeszkáló eszmének a gyümölcse. Ha a zsidóság mai életét szemléljük, eszünkbe jut az elbeszélés arról, hogy ketten olvasnak újságot, az egyik elmondja, hogy a régi Egyiptomban ásatásokat végeztek és a mélységekben póznákat leltek hosszú drótokkal és ebből az folyik, hogy már akkor megvolt a telegráf. A másik erre elmondja, hogy ő meg azt olvasta, hogy egy másik helyen az ásatások alkalmával semmit sem találtak és ebből azt következtette, hogy már akkor megvolt a drótnélküli táviró. Nos hát kedves hallgatóim, ha a mi lelkünk mélységeiben ásunk, ha a zsidóság jelen törekvéseit nézzük, ott mit találunk? Akik csak a tradíciókat hangoztatják, azok maguk sem tartják be azokat, vagy csak élettelen, gépies imádatnak örvényébe süllyednek és a zsidóság intézményeinek fenntartásához való hozzájárulások terén is mereven elzárkóznak mindennemű áldozattól, de a zsidóság újjászületésének, szebb jövőjének előkészítése is valami ismeretlen fogalom előttük.

Ne járjunk hát, kedves hallgatóim mi is úgy, hogy a mai ünnepen, a komoly önbírálat, a szent magunkbatérés napján mi is a szívünkben ürességet leljünk, hogy dróttalan táviró, zsidótalán zsidóság legyen a mi nevünk, hanem az apa haladjon a fiával együtt az áldozatok útján. Nincsen szánalmasabb látvány, mint ha egy tönkrement embert látunk, akinek mindenét elvették, de még ennél is szomorúbb, ha látjuk, hogy valaki a saját javait nem becsüli meg, hanem parlagon heverteti. A zsidóság kedves hallgatóim már sok erkölcsi és kultúrértéket adott a világnak, a bibliát, az egyistenség eszméjét, a felebaráti szeretet gondolatát, az istentisztelet, az egyház, a szent szolgálatok szervezetét és most egy egész világ gyűlöletének rótt lángja nyaldos körül minket, mely mindent el akar tőlünk vitatni. Úgy jártunk, mint egy bajvívó, aki a tanítványát a birkózás művészetére megtanította, a vívásnak valamennyi fogásait megtanulta a növendék és hálátlanul kihívta mesterét, hogy nagyobb izomerejével őt épen a tőle tanult fogásokkal a földre teperje. A mesternek azonban volt egy titkos fogása, amelynek segítségével aztán legyőzte a hálátlan tanítványt. Tőlünk is elvitatnak minden nemes érzelmet, megsemmisíteni akarnak bennünket, elvették fegyvereinket, ámde egy megmaradt, a mi jó harsonánk, mely azt hirdeti, hogy az eszméket, amelyeket hirdetünk, meg is kell valósítanunk, mely hirdeti az élethez való akarat igenlését a zsidóságban. Ez az ősrégi egyszerű instrumentum a szimbóluma annak,

hogy egykor Isten ajkán megriad a nagy harsona és eljönnek a tévelygők Asszíriából, a bolyongók Egyiptomból és leborulnak Isten előtt Jeruzsálemben. Azért legyünk hűséges ideáljainkhoz, mert az az egyetlen fegyverünk, amit nem vettek el tőlünk, hogy ha eszményeinket komolyan fogjuk fel. És ezért kell kárhozatni, ha a zsidóság egyes tagjai olyan süket fülekkel állanak a harsona hangjai mellett. Erre vonatkozik a Sojfer haláchájának etikája, mely szerint a harsona hasznavehetetlen, ha azt befestjük, vagy arannyal vonjuk be. A zsidóság, amelyet Isten sófárjának szokás nevezni, nem áll a történet magaslatán, ha más szint akar öltetni, ha megváltoztatja önmagát és hamis jelszavak cégére alatt eltántorodik a maga valóságától. Hány zsidó akar a zsidóságtól idegen területeken érvényesülni és minden más oltárra áldoz, csak a zsidóságra nem. Hány zsidó hódol mindenféle tereumon az érvényesülés, a hiúság molochjának, csak zsidó testvéreivel nem törődik, csak a zsidóság ő előtte gúnynak, mellőztetésnek a tárgya. Ez aztán olyan, mintha valaki idegenek iránt jó és hűséges, csak a saját édesanyját engedi nyomorogni. Ő és ha arannyal van bevonva a harsona és ezáltal megváltozik a hangja, akkor sem jó, akkor sem lehet használni. Láttatok-e már kedves hallgatóim olyan zsidót, aki szerény kezdetből vagyonossá cseperedett föl, amíg szegény volt, amíg nem állott a vagyon és a rang magaslatán, addig csak valahogy érdeklődött a zsidóság iránt, de aztán, amikor a sors arannyal vonta be, mindjárt megváltozott a hangja, mindjárt más húrokat kezdett pengetni. Ez kedves hallgatóim nem jó harsona, mert csak a saját dicshimnuszát kürtöli.

A mai napon előtérbe nyomul az a felfogás, hogy minden az Istentől származik és mindenünket elveszithetjük. Az élet mellett ott van a halál, a boldogságnál a lehangoltság és érezzük eszméink mellett az ürt és érezzük, hogy csak mint szegények és ínségesek kopogtathatunk a kegyelem kapuján. Érezzük, hogy a titánok sziklahordója mellett ott van Jóbnak cserépvakarója is. Ezzel kapcsolatban hadd mondok el kedves hallgatóim egy álmomat. Tehát úgy láttam az álom idején, mintha egy nagy tömeg közepette lennék, a tömegeből állandóan érthetetlen tompa moraj hallatszik, melyből időnként kicsendül az ünnepi imádság úgyazon refrénszerű mondata: *Bakkés rachamim, Móni vapeszsch*. Irgalmat kérünk, mint egy koldus, aki az ajtónál kéreget. Elgondoltam, hogy ez az álom milyen élettragédiákat jelent. A valóságban is olyan zűrzavar, olyan káosz környez minket. Halljuk a gonoszok diadalordítását, az elnyomottak jajkiáltását és már-már

megtántorodunk, de egyszerre jobbról is, balról is felhangzik a rémület szava: kegyelmet kérek, mint a koldus az ajtóban.

Dúsgazdag voltál, megvolt mindened, azt hitted, hogy ez az állapot mindig így marad és egyszerre mint vakító villám zord felhők méhéből jön a romlásod, nemde vége a dicsőségnek és ott állasz mint egy koldus a kegyelem kapujánál.

Boldog voltál szüleid, a testvéreid, családod körében, azt képzelted, hogy a sors hatalmaival örök szövetséget kötöttél és a Mindenható elszólítja valamelyik kedvesedet, lelkednek földi gyönyörűségét, vájjon nem állasz-e porba sújtva a ravatal mellett és nem úgy érzed-e mintha egy egész világ omlott volna össze és belátod-e, hogy csak egy ajándék, egy kegyelem úgy a magad, mint szeretteid élete. *Bakkés rachamim kööni vapeszach.* Valóban kegyelmet esdekelsz, mint egy kéregető a küszöbön.

A harsona tehát a sors marconaságában is ébresszen bennünk megnyugvást, legyen az egy remény szava a csüggedőnek, egy memento az elbizakodottnak és a jövő zenéje Izraelnek. Amint mondva van: Ha a kürt misztikus hangja állandó nyomokat hagy bennünk, felemelkedhetünk az emberi boldogság magaslatára. Amen. Imádság szava, hatolj át a mennyek kapuján. Irgalom Istene áraszd kegyed az újesztendő napján. „Neked egy porszem, mi nekünk egy világ és egy rebbenés határa az időnek“ Mi csak egy nádszál vagyunk a viharban, egy szakadozó fonál a nagy világszövedékben, egy erőtlén hang a mindenség harmóniájában. Ó add, hogy ez évben a Te akaratod szerint megvalósuljanak a jóra irányuló törekvéseink. Távolsít el tőlünk szomorú bánatot és keserves könnyhullatást. Dicsérd lelkem az Urat és egész bensőm az Ő szent nevét. Amen

A PURIM FILOZÓFIÁJA

Purim-estélyen 4 926.

Amidőn a szent város fölött már kiterjesztette szárnyait az enyészet és el volt végezve, bogy el kell neki pusztulnia, akkor egy Czádok nevű pap mindennap felállt egy magaslatra és onnan kiáltott a tömegnek: Jaj, jaj Jeruzsálemnek. Elgondolható t. hölgyeim és uraim, hogy milyen ijesztő volt ez a kiáltás, mindenki, aki hallotta, átérezte a szavak igazságát és

a kétségbeesés egy neme szállotta meg a népet. Végre egy dárda homlokra találta a vész hírnököt és ezekkel a szavakkal: *Jaj nekem*, összeesett.

Ez az elbeszélés mély gondolatot és értelmet rejteget magában.

Ugyanis valamely népnek tragikus momentumában egyesek, mint a görög tragédiák kórusa, arra szorítkoznak, hogy a balsors nagyságát a nép szeméi elé tárják, ezeknek is van hivatásuk, míg a másik a saját egyéni balsorsának az áldozata gyanánt szerepel és csak azt kiáltja, hogy jaj nekem. Mindakettő egygé olvadva teljesítheti csak nagy időkben a hivatását a közösség megmentése terén, ha az egyéni érdek összekapcsolódik a közérdekkel és a nagy idők valóban nagy embereket szülnek.

Ilyképen értelmezem én a Purim bölceletét. Mert valamely esemény filozófiája alatt kell értenünk részben azt a leszúrt és lehiggadt életfelfogást, világnézetet, mely igazság gyanánt hömpölyög le hozzánk régi évezredek homályából. Másrészt pedig értjük azokat a lélektani motívumokat, amelyek háttér gyanánt övezik a jelenségeket, továbbá azokat a kapcsolatokat, amelyeket az a részleges esemény az általános történettel felmutat, az események rugóit és hatásait, no meg azt, hogy milyen föl-tételek mellett lehet a történet, vagy a sors adottságainak vaskényszerűségébe szorítani a népi és egyéni aspirációkat, vagyis a megnyugvás lehetőségei és a jobb időkre helyezett reménység mindez annak a kérdésnek, esetnek a bölcelete vagy filozófiája gyanánt ismertetik el. Filozófus alatt manapság rendszeren azt értjük, aki semmi mozgalmas és nyugtalanító idők viharzásaitól nem hagyja magát kizökkenteni életének megszokott medréből és mintegy a háborgó hullámok fölött állva egy magasabb nézőpontból tekinti a történéseket.

A zsidóságnak a Purim eseménye, története csak annyiban szolgál ilyen megállapítások alapjául, amennyiben az Isten kiválasztott népének 2000 éves hányattatásában az események, amelyekről Eszter könyve regél, számtalanszor megismétlődtek, csak a hely, az idő és a szereplő személyek változtak. A lényeg azonban ugyanaz maradt, vagy sikerült abból a kátyúból, amelybe a zsidóság került, kimenekülni és akkor megvolt egy újabb Purim, vagy pedig gyászosra fordult a helyzet és akkor a Purim elmaradt. Van egy olyan elmélet is, hogy a Purim története egy legenda, mely a Makkabeusok idejében keletkezett és teljesen ki van gondolva. Mintegy vigasztaló olvasmányul készült olyan időben, amidőn a teljesen elcsüggedt nép elé kellett tární egy hasonló eseményt, hogy már fordult

elő ilyesmi a történelemben és abból is kimentette a népet Izrael őre, aki a népek álmaikat virrasztja, így hát most sincs ok az elcsüggedésre, a kétségbeesésre.

A Purim története azonban mégis igaz esemény lehetett, mert amint Winer a biblisches Realwörterbuchban helyesen mutat rá, egy kikoholt esemény emléke nem tartotta volna magát évezredek át a nép emlékezetében. Hiszen maga Eszter könyve, a Megilla is megjegyzi: hogy a Purimnak ezen napjai emlékünkből maradnak és megtartatnak, hogy a gonosz Hámán hogyan akart egy ártatlan népet kiirtani és a dolgok természetes menete egészen emberileg minden csodás elem mellőzésével hogyan billettette a mi javunkra a mérleget.

Evvel kapcsolatban mint kuriózum említendő, hogy egyetlen egyszer sem fordul elő Isten neve a Megilla könyvében, az egész eset drámai gyorsasággal pereg le előttünk. Nagyon kevés személy szerepel az egészben: Ahásvéros a perzsa zsarnoki fejedelem, Hámán a semmiből fölcseperedett mindenható kegyenc és Eszter királynő, a másik kegyenc. Az egyik az egész zsidóságot ki akarja irtani, a másik pedig ugyancsak kegyenci mivoltából fakadóan megmenti. Szerepel még Mordechai, a zsidó Eszter nagybátyja, akik a zsidóságnak relative nyugodtabb idejében a Gólusban mint zsidók élnek ugyan, de zsidóságuk, népükhöz való tartozásuk tudata csak a közös veszély idején eszmél föl bennük fokozott mértékben.

Jellemző a Hámán alakja, mint minden idők tipikus antiszemitájáé, aki jóllehet nem született perzsa, mert hiszen Amálék törzséből származik, mégis a saját sötét szándékának leplezéséül fajvédőnek csap föl és úgy adja be a királynak, hogy az ország érdeke, hogy a zsidóságot megsemmisítsék. Sőt még az az analógia sem hiányzik, hogy Ahásvéros azonos a perzsa Xerxessel és éppen egy veszített háború után, a görögökkel vívott harcok után játszódik le a Purim alapját képező esemény.

Az a nagy lakoma, amelyet a király rendezett, éppen arra való volt, hogy a veszített háború után az országnagyok előtt megszilárdítsa a pozícióját. De a kincstár üres és Hámánnak a zsidóság ősi ellenségének kapóra jön, hogy a zsidóság vagyonát felajánlja a királynak és így biztosabbá varázsolja a királyi engedély elnyerését a zsidóság elpusztítására.

Örök időkre klasszikus példát statuált arra, hogy a zsidóság gyűlöli hogyan keresnek gyűlöletük számára támaszt és indokolást. 427 tartománya van a királynak, minden biztonnal különböző nemzetiségekkel,

de Hámánnak csak a zsidóság ellen van engesztelhetetlen gyűlölettel telítve a szíve. „Van egy nép, elszórva és szétválasztva a népek között, birodalmad minden tartományában és törvényeik különböznek minden néptől és a király törvényeit nem tartják meg és a királynak nem érdeke, hogy őket megtűrje.“

„Van egy nép“, még a nevét sem mondja ki a zsidóságnak, egy nép, mely bár elszórtan él, mégis egy egységet képez, mely egyforma mindenült, Susanban, Perzsia fővárosában éppúgy, mint másutt a vidéken, mely bár szétszórtan él, de mégis „úmfórod“ önmagában is megoszlott és meghasonlott, mi magunk sem tudhatjuk, hogy melyik tulajdonképpen a zsidó közöttük. Törvényeik különböznek minden más népetől. Na igen, merészelnék álmodozni jogról, igazságról, azt merik hirdetni, hogy minden ember egyforma Isten és ember előtt, hogy a gyengébb félnek a jogait is tisztelni kell. A királynak igazán nincs szüksége ilyen népre.

Azért olyan kedves hát előttünk a Purim története a maga egyszerűségében, mert a zsidóságnak általános sorsát példázza tömör összefoglalásban. Megfigyeltetett, hogy a zsidóság más olyan ünnepei, amelyek a szenvedésekből való szabadulásra emlékeztetnek, a szerencsés kimenetről vannak elnevezve. Így a húsvét neve: *Zman chórúszéwú* a kivívott szabadságról van elnevezve és nem az egyiptomi rabszolgaságról. A *Chanuka* is már a küzdelmekben elért diadalról regél, amidőn a templomot újra felavatják és nem az Antióchusz Epifánész zsarnokságáról, sem a Makkabeusok küzdelmeiről, csak a *Púrim* van elnevezve a balsorsra emlékeztető eseményről: *Púr*, ami sorsot jelent, amidőn a gonosz Hámán sorsot vetett arra nézve, hogy mikor pusztítsa el a zsidóságot. Nem tanúságos jelenség rejlik-e egy szóban, mely a maga rövidségében is mély igazsággal példázza, hogy ez az ünnep nem nevezhető el a szerencsés fordulatról, mert hiszen ha egy Hámán el is nyerte már az ő akasztófáját, a Hámánok nemzetsége azért nem halt ki vele és újra meg újra felettünk lebegett a Damokles kardja, hogy egy-egy újonnan felbukkant Hámán ismét sorsot vet fölöttünk. Az én felfogásom szerint így kell magyaráznunk a Purim nevét.

Ezt támogatja az ünneplésnek a módja is, mely nemcsak mulatozásból áll, hanem abból is: Mislóach mónausz is lerééhu úmatónausz löevjónim, hogy ajándékokat küldjünk egymásnak és adományokat a szegényeknek. Evvel dokumentáljuk, hogy még mindig valami bizonytalanság érzete, valami szorongásféle fog el bennünket, mert az abszolút nyuga-

lomban élő ember vajmi keveset gondol a felebarátjával, a jólét és a szerencse minden háborgatás nélküli ormain élőknek nem nagyon jut az eszébe a testvéreik nyomorúsága, de aki maga is érzi, hogy *Púriinot* ünnepel, a sors ünnepét, hogy még mindig változó és gyakran a mások kegyétől vagy kegyetlenségétől függ a helyzetünk, az maga is jobb szívvel tekint a felebarátjaira.

T. Hölgyeim és Uraim! Olvasták valószínűleg Wildenek Doryan Grai arcképe c. regényét. Valami megrendítően sajátos munka ez. Arról van benne szó, hogy egy ifjúról egy barátja egy misztikus különlegességgel felruházott képet fest. A kép eredetije megmarad a maga örök ifjúságában és minden, amit a szenvedélyek és az idő változtatnának rajta, az a képen látszik meg. A képen a rút indulatok és a gonosz belső emóciók tükröződnek és a festmény mind rútabb és visszataszítóbb aggastyánná változik, amilyennek az ifjúnak kellene lennie, míg az ifjú megmarad a maga szépségében, és tetszetős külsejében.

A zsidóság is így járt azzal a különbséggel, hogy róla az idők folyamán nem önmagáról és önmagától alakult ki a rút aggastyán képe, hanem ellenségeinek rágalmai tették rúttá és ellenszenvenné a róla feslett vonásokat. Ennek a rajznak a megváltoztatása örvendetesen fog végbemenni, ha eloszlatjuk a purimi legendát azzal, hogy nem kegyencektől függ a mi létünk vagy nemlétünk, hanem ahelyett, hogy kétségebeesnénk a zsidóság sorsa fölött és azt kiáltanók mindig, hogy jaj Jeruzsálemnek, az örökké megifjodó zsidóság átérzi, hogy elsősorban nekünk kell intézni sorsunkat és arra törekednünk, hogy amit a Megilla mond, megvalósuljon: Lajhudim hojszó auró veszimehó veszószaun vikor. Hogy a zsidóságnak világossága felderengjen, öröm és vígság uralkodjon benne és ériékes tényező gyanánt ismertessék el.

A ZSIDÓSÁG JÖVŐJE

„Érnek kabáchá c. munkából.

1923 május 12-én, Lag beómerkor rendezett ifjúsági ünnepélyen.

K'seóló Mouse lamóraum. Amidőn Mózes az égbe fölhatolt — így meséli a legenda — ott az angyalok csoportozatát látta, akik Isten dicsőségét zengték. Még pedig az első csoport így szól: *Kódaus, kódaus, kódaus*

Adonáj Czevóausz, melau chol hóórec kevaudau. Szent, szent, szent az Örökkévaló, a seregek ura, tele van az egész föld a dicsőségével. A második sereg így énekelt: *Bóruich kevaud Adonáj mimkaumau.* Dicsértessék az Örökkévaló dicsősége az ő helyéről. A kettő egygő olvadva azután harmonikusan dalolta: *Jimlauch Adonáj leaulom elauhajich Czijjón ledaur vódaur halelújoh.* Uralkodni fog az Örökkévaló mindörökké, a te Istened ő Czijjón, nemzedékről nemzedékre halelujah. Ez a legenda az Istenséget önmagában aposztrofálja, azután arról szól, hogy a teremtményei dicsőítik őt és végre, hogy az Örökkévalóság, a késői nemzedékek is az Isten szolgálatának szentelik majd életüket. Ebből fakadóan előadásom is három részre oszlik, a vallás önmagában, a vallás az emberiséggel kapcsolatban és végre a jövő nemzedékről szóló viszonylatban.

Tudjuk jól, hogy a vallás, a hit az emberiségnek legdrágább kincse és hogy az Isten szelleme elterül a vizek fölött, mely fölszántja a könnyeket, a fájdalom sós vizeit. Hogy a vallás egy vágyódás, egy nosztalgia, egy magasabb lény iránt. Ádámot, az első embert is úgy festik a legtalálóbban, hogy Isten előtt leborulva imádkozik. A magas pozíciókban, az élet magaslatain járó embereknek pedig ugyancsak az Istenség eszméje van hivatva adni tanítást hogy el ne bizakodjanak, amint a próféta mondja: *Ki jómladonáj al kol géé vórom, al kol nisszó vesófél.* Mert napja van az Istennek minden gögös és büszke fölött, minden felfuvalkodott fölött, hogy lealacsonyodjék. És ha igaz az, hogy a vallás nem nem egyéb, mint a szív költészete, úgy joggal idézhetjük azoknak, akik a hitnek csödjéről beszélnek, Hugó Viktor szavait, amelyeket a költészetről mondott: Napjainkban sokan mondogatják és ismételtetik: oda a költészet, eltűnt, eltávozott. Ez körülbelül olyan, mintha azt mondanák, nincs többé rózsa, a tavasz kilehelte lelkét, nincs többé napsugár, nincs többé holdvilág, a fülemüle nem énekel többé, az oroszlán nem ordít többé, a sas nem lebeg többé, az Alpok és a Pyreneusok eltűntek, senki sem törődik már a sírokkal, az anya nem szereti gyermekét, az ég kialudt, az emberi szív meghalt. Mily balgaság azt mondani, hogy a költészet eltávozott. Inkább azt lehetne kiáltani: a költészet érkezik. Ugyanezt lehet mondani a vallásról is, hogy az nem távozott el, hogy az érkezik, hogy egy láthatatlan kórus zengi: szent, szent, szent az Örökkévaló, a seregek Istene, tele van az egész föld az ő dicsőségével.

Azonban föltétlenül szükséges, hogy legyen meg az ember, aki az Istent dicsóíti, akiről elmondhatjuk, hogy az ő léte az Isten nevé-

nek megszentelésére fordítottat. Tehát vallás nem létezik ember nélkül. Azért mondja az angyalok második csoportja: *Bórúch kevód Adonáj mimkómó*. Hogy Isten dicsősége csak akkor teljes, ha az emberek őt dicsérik, ha az ő teremtményeiben, azoknak műveiben, cselekedeleiben megnyilvánul az Isten dicsősége, ha nem kell neki megbánnia, hogy teremtette az embert. Azért mondja a Talmud, hogy a jó ember Istennek társa a teremtés munkájában, a gonosz ember pedig megsemmisíti a világot. Nekünk zsidóknak tehát, akik először hirdettük az Istenség uralmát a földön és akik sohasem mondtuk azt, hogy Isten emberré lett, hanem inkább azt, hogy az embernek kötelessége az Istenséghez felmagasodni, akik mindenkor azt hirdettük, hogy eggyé kell olvadnunk a végtelenséggel és hogy minden pillanat alkalmas arra, hogy az *Aulom hahót megszerezzük magunknak*, amint a Talmud mondja: *Jés kone aulómau besóó achasz*, hogy lehetséges megszerezni egy óra alatt valami nemes cselekedettel a túlvilági üdvösséget — nekünk zsidóknak fülünkbe cseng az angyalok karának együttes szózata is, mely így hangzik: *Jimlauch Adonáj leaulomelauhajich Czijjón, ledor vorod halelujoh*. Helyes, hogy uralkodik az Örökkévaló, de mi öbenne Czijjón Istenét tiszteljük, aki örökkön-örökké, a következő nemzedékeknek is fog uralkodni. A zsidóság az ő útjában és rendeltetésében halad húsvétől pünkösöd felé és teljesíti kötelességét Isten és ember iránt, de hogy ezt teljesíthesse, vannak idők, vannak korok, amidőn önmagára kell eszmélnie és meg kell ismernie, hogy nemcsak a vallásának, nemcsak az emberiségnek, hanem Czijjónnak és a jövő nemzedéknek is kell élnie. *Elauhajich Czijjón ledaur vódaur*, Istened ó Czijjón, nemzedékről-nemzedékre. Ne feledjük e kifejezést, hogy nemzedékről-nemzedékre. Minden időben uralkodott a zsidóságban az Istenség tudata. Az a gondolat, mely a legnagyobb szenvedések idejében magasabb horizontok felé irányította a tekintetét. A balsorsban, a Gólusz éjjelén, egy jobb és szebb jövő reménységével kecsegtetett bennünket a zsidóság kulturértékeihez és erkölcsi emelkedettségéhez való tántoríthatatlan ragaszkodás és tombolhatott a vihar, dühönghetett az orkán, a zsidóság életsajkjája biztos kormányzat alatt haladt a lét vizein.

Amióta Jeruzsálem elpusztult és Czijjón rommá lett, a zsidó nép, amely ellen annyi veszedelem ólalkodott, amelynek múltja aláhanyatlott az Idő óceánjába, melynek jelene olyan sivár arcot, hogy ne mondjam *fades hypocraticát* mutatott, mégis a jövőjéről nem mon-

dott le soha. Mint Mózesről mondja az írás: *Völó jédn is esz kevró-szau* Hogy senki sem ismeri sírját, úgy ezt a zsidóságról is elmondhatjuk. Azt regélik bölcsaink, hogy Mózesnek a sírját egy pogány fejedelem föl akarta kutatni. De az expedíció előtt, ha fönt a magasban keresték, úgy tűnt fel, mintha a mélységben volna, ha meg lent a völgyben kutattak utána, úgy látszott, mintha a magaslaton volna. Akik a zsidóság megsemmisítésére törekedtek, előbb igyekeztek őt letaszítani a mélységbe. Leírhatatlan szenvedések jelzik a zsidóság útját az exiliumban, de a bánat és a gond, a végtelen gyötrellem, csak annál jobban megedzette őket és csak annál jobban ragaszkodtak zsidóságukhoz. Mint ahogy el van regélve, hogy halálbüntetés terhe alatt el volt tiltva a tórával való foglalkozás, de rabbi Akiba mégis nyilvánosan tanította, terjesztette tanítványainak a szent tudományt. Kérdik tőle, hogy mikép merészkedik áthágni a felső tilalmat, hiszen éleiével játszik, mire ő egy mesével válaszol: A róka így szólt a halaknak: a vízben annyi veszély környékez benneteket, jertek a szárazra, itt majd jobb dolgokat lesz, mire a halak így felelnek: te vagy az a bölcs állat, mi úgy látjuk a szavaidból, hogy te vagy a legesztelenebb. A víz a mi éltető elemünk és mégis annyi veszélynek vagyunk kitéve, hát ha még elhagyjuk életünk ezen föltételét, akkor meg biztos végpusztulás várokozik reánk. Így a zsidóság is. Ha a tórájával foglalkozik, mely az ő létének alapja *ki hi chajjecho, veorech jómecho* és mégis bizonytalan az ő élete, hát ha még elhagyja hitét, tóráját, a zsidóságát, akkor meg eo ipso a gyászos vég van számára megírva. Ezt az igazságot megszívlelheti minden ingadozó nádszál a zsidóság mezején. Nem szólok azokról, akik rut áruállással renegátokká lettek és a zsidóság veszteséglistáján szerepelnek és gyarapítják ellenségeink számát. A boszorkányokról ne történjen említés, mondta Kálmán király. Hanem említeni kívánom azokat, akik névleg a zsidósághoz tartoznak, de a valóságban zsidóiszonyban szenvednek. Akiknek minden igyekezete abban kulminál, hogy a zsidóságot leépítsék. Szólok azokról a zsidókról, akik mindig távollétükkel tündökölnek, ha zsidó ügyről van szó, akik már csak annyiban zsidók, hogy nem tették meg még formálisan azt a lépést, mely őket tényleg az ellenség táborába vezeti. Akiknek hír és rang a bálványuk, a pénz, az aranyborjú az istenük. Ő a balsorsban, a nyomorban nem találták meg a zsidóság sírját. Keresték hát a magaslatokon. Fény és pompa, politikai érvényesülés is integettek már a zsidóság felé.

És valóban igaz az a tény, hogy a mézzel több legyet foghatni, mint

az ecettel. Sokan elszédültek, megtántorodtak és a fényes magaslatokon állva, hátat fordítottak a zsidóságnak. De fény és árny, magasság és mélység közepette a zsidóság él tovább és hasztalan keresik a sírját. Egy szövetségesünk van, az Idő és egy reményünk, a Jövő. Ha a zsidóságnak megtiltották, hogy az emberiség egyetemének dolgozzon, akkor mindig visszatért önmagához, elhagyott oltáraihoz és ha a szenvedések éjjele szakadt rá, akkor belátta, hogy amíg mások társaságát kereste sóvárogva a befogadtatást, ott mindig elhagyatottnak érezte magát, ha önmagában volt, a saját fajtájához ragaszkodott, akkor volt a legjobb társaságban. Amidőn mindig a népek sorsa érdekelte, közben megfélemedezett önmagáról. *Szómúni tóféró esz hakerómim, karmi seli ló nórti.* A szőlők őrizőjévé tettek engem és ezalatt a saját szőlőmet nem őriztem meg. A lemondás zsidósága mellé sorakozik a reklám zsidósága, mely az ő hitét, a saját reklámjául, cégéréül használja, mely csak a gépies szertartások kultuszában látja a zsidóság célját és hangosan, tüntetően kérkedik azzal, hogy másoknak hirdetve a mély vallásosságot, már önmaga is majd vallásosság hírébe fog keveredni. Ez úgy van, mint amikor egy autó elgázolt egy szegény embert, ez a kerekek alól rászól az autó vezetőjére: Nem tud túlkölni? Mire ez így felel: Túlkölni tudok, de autót vezetni nem tudok. Sokan vannak, akik túlkölni nagyon is tudnak, de életük autóját vezetni a helyes úton, úgy, hogy másokat le ne gázoljon, hogy össze ne ütközzék másokkal, bizony ezt nem tudják, A zsidóság jövője azon fordul meg, hogy ne csak a törvény szeretetét hirdessük, hanem a szeretet törvényét iparkodjunk megvalósítani. Milyen meghaló a Midrás példázata, mely elbeszéli, hogy egy athéni férfiú kéri egy zsidó szabótól, hogy foltozzon meg egy összetörött mozsarat. Mire a szabó vesz egy marék homokot és azt mondja: sodorjál ebből cernát, akkor meg tudom foltozni az összetörött edényt. Izrael fiai is t. hölgyeim és uraim a homokhoz vannak az írásban hasonlítva, ha őket is egygyé lehetne sodorni, akkor újra meg lehetne velük építeni a rombadőlt régi nagyságot. Amint a tórában is el van mondva *Attem nicóvim hajóm* Ti főnnálltok a mai napon és főnn fogtok maradni az idők végéig, azonban mégis azon föltétel alatt *hajóm kulchem* ha egygyé forrtok valamennyien és egyesültök a zsidóság céljainak, a zsidóság megváltásának előkészítésében. A szenvedő zsidóság, mely önmagát igyekszik megváltani, a saját erejére eszmélve és önmagáért dolgozva, nem fog a politikai pártok útvesztőjébe tévedni, hanem belső intézményeit igyekszik kiépíteni, nem a mai efemer érvé-

nyesülésnek hódolva a zsidóság körein kívül, hanem a jövőt és annak lehetőségeit előkészítve.

Így aztán összekapcsolódik az égi seregek jóslata fölöttünk egy halelujás szózatban: „Uralkodni fog az Örökkévaló mindörökké a te Istened Czijjon, nemcsak most, hanem az eljövendő nemzedékeken keresztül is.“

ESZMÉK ÉS MEGJEGYZÉSEK A MAKKABEUSI IDŐK LÉLEKTANÁHOZ

Chanuka-Ünnepélyen. — 1926.

T. hölgyeim és uraim! Hadd kezdem előadásomat egy elbeszéléssel. Nem vállalok garanciát azért, hogy jelen értekezésem folyamán több elbeszélés is nem fogja tarkítani fejtegetéseimet, mindenesetre essünk át az elsőn. Tehát egy szolgának hosszas hűségéért az ura megengedte, hogy annyi föld legyen az övé, amennyit egy óra alatt befutni tud. A szolga rögtön útnak iramodik a földéhségtől fűtve, megy, fut és rohan, hogy minél többje legyen. Már liheg a fáradságtól, már erői kezdik felmondani a szolgálatot, de csak szalad ész nélkül, hogy még azt a kis darab földet megkaparíthassa. hogy még az a kövér kis szántó, még az a buja kis rét az övé lehessen és a végén, amidőn már minden az övé lett volna, amiért hanyatthomlok rohant, kidőlt és meghalt. Keservesen gondolt vissza végpercében arra, hogy hiába rohant, lihegett, egyáltalán nem fogja élvezhetni fáradságának a gyümölcsét.

A Makkabeusok hőskorának fölelevenítésénél nem szabad mellőznünk ezt a momentumot, ami a legfőbb lélektani motívuma a Chanuka, vagyis a templomavatás! ünnep eszmekörének, hogy az ő küzdelmük nem földi javakért vívatott, hogy ideális célok lebegtek előttük, amidőn fegyvert fogtak a zsidók veszélyeztetett szabadságáért, hogy akármilyen hihetetlennek is lássék, merő önzetlenség, szerénység, vallásosság voltak azok az erények, amelyek az ő zászlójukat kibontották és diadalra vezették. A középkori skolasztika, amidőn irracionális dogmatikus tételeket állít fel, kénytelen kimondani: Credo, quia absurdum. Hiszem, mert olyan hihetetlen. A mai anyagi korunk, amidőn bármilyen eseménynél, bármilyen jelenségnél csak azt szimatoljuk, hogy kinek van haszna belőle, amidőn ha akad egy

kéz, mely világot akar gyűjtani, rögtön akad egy száj, mely azt elfújja, amidőn ideig-óraig tartó előnyökért egy egész világot átfogó magasztos lelki emóciót a sutba dobunk, ha látjuk, hogy a múltba visszavezető fény gyanánt kigyulad a Chanuka-gyertya regélve őszinteségről, mesélve önzetlen vallásosságról, arról, hogy a megalkuvó opportunitás helyett valódi buzgó és őszinte lelkesedés melegítette a szíveket, akkor talán mi is felkiáltunk: Credo, quia absurdum, hiszem azért is, mert szinte hihetetlen.

Ó ti Makkabeusok, akikről a Chanuka beszél, ti Chanuka-gyertyák a ti lángnyelvetekkel, jöjjetek és ihlessétek meg a mostani idők zsidó gyermekét, hogy felocsúdjon aléltságából és öntudatra eszméljen a lethargiából, ahova őt a századok tragédiája sülyesztette.

A második templom idejében, amidőn Nagy Sándor után a görög szellem szakadt a zsidóságra, a zsidók maguk is beleszédültek a varázslatba, mely a görögök világnézetéből, a hellén kultúrából ömledezett reájuk. A zsidók nagyjai, előkelői roppant meg voltak hatva attól a csillogástól, ragyogástól, mely a mindig mosolygó Hellasnak szelleméből reájuk tekintett. Ez talán semmiféle veszéllyel nem járt volna rájuk nézve, ha azzal nem végződött volna, hogy végre a lényegnek, a hitnek az elrablására vezetett.

Hiába, mindenki, aki a saját köréből kilép és idegen örömeket akar éhezni, kénytelen azért a saját legegényibb javainak feláldozásával fizetni. Goethe Faustja, aki az összes tudományokban jártas volt, az összes lelki diszpozíciók és energiák felfokozott működése mellett sem találja meg a lét titkainak megoldását, végre a földi örömök kedvéért legdrágább kincsét, a lelkét odaadja Mefisztónak. Az idők szomorú jele gyanánt kell felemlítenünk, hogy a Makkabeusok küzdelme kezdetben nem annyira a szirus-görögök ellen folyt, hanem a hellenista zsidók ellen, akik egyetlen ambíciójuknak tekintették, hogy a görögök és a szirusok szájaíze szerint cselekedjenek, hogy megtagadják őseik hitét csak azért, hogy politikailag érvényesüljenek és valóságos ellenségei lettek azoknak a zsidóknak, akik őseik szokásaihoz, a zsidók sajátságaihoz, a családi tűzhelyhez való ragaszkodáshoz, egyszerű, cicoma és hazugság nélküli zsidó tradícióikhoz hűségesek akartak maradni.

Helyesen mutat rá a Makkabeusok könyve arra a jelenségre, hogy vallásukat megtagadó zsidók, akik ellenségeivé lettek saját népüknek, azon tragikumot voltak kénytelenek elszenvedni, hogy végre maguk az

idegenek, akiknek a kedvéért megtagadták saját magukat, gyűlölni kezdték őket. Ez a tény Max Nordaunak egy kis meséjére emlékeztet engem az oroszlánokról. Hogy egy kis oroszlánt, egy oroszlánkölyköt, miután apját lelőtték és anyja, meg a testvérei elmenekültek, magát a kis oroszlánt elfogták és kiskorától fogva otthon nevelték. Ő a gazdájának házához, gyermekeihez hűséges lett, de amidőn felnőtt, azt mondták, hogy valami sajátságos szaga van, ezért elkülönítve kell élnie a többiektől. Azután a gazdája, azon ürügy alatt, hogy kitüntetni akarja őt, aranyláncot rakott rá és a bolond oroszlán azt hitte, hogy ez valóban kitüntetés a számára, holott nem volt egyéb, mint rablánc, amellyel őt kezében tartotta. De a naiv oroszlán annál hűségesebben ragaszkodott a gazdájához. Éjszakákon át örködött a ház fölött abban a hiszemben, hogy ő is a házhoz tartozik. Amidőn testvérei hosszas kutatás után felfedezték a holletét és eljöttek, hogy magukhoz kapcsolják őt, nem akarta bennük többé a testvéreit fölismerni, kijelentve, hogy nem tartozik hozzájuk, sőt a gazdáját is figyelmeztette az oroszlánokra és ő maga is részt vett az ellenük indított hajlóvadászatban, amidőn aztán gazdájának vérebe a küzdelem hevében őt mégis oroszlánnak tekintették és elsősorban is neki mentek halálhozó harapásaikkal.

Nem a hellenizáló zsidók tragédiája van-e kifejezve ebben a mesében? És amidőn a Makkabeusok, akiknek a hellenizáló zsidók, amint a Makkabeusok könyvében el van beszélve, szemrehányásokat tettek azért, mert izzó zsidószeretettük által az ő köreiket zavarják, ilyen körülmények között mégis harcot vívtak a zsidóság fen maradásáért, nem keli-e előttük és emléküik előtt meghajolnunk a késő évszázadok után, mi törpe epigonok nem érezzük-e a mi aprólékos béka-egérharcainkban a főltő szavainak igazságát: „Völgyben ül a gyáva kor s határa szűk köréből őse saslakára szédeleg, ha néha felpillant“.

Valóban lelki heroizmus kellett hozzá, hogy ne ússzanak az árral és valami kiemelkedés a sablonból, az Idő fölé való felmagasztosulás, amelyben a lélek az örökkévalóságot sejtí és a saját magasabbrendűségének tudatára ébred. Amidőn oltárt és tűzhelyet védelmeztek, valóban Isten szelleme lengte át őket, mely fényesen győzedelmeskedett a zsarnoknak ellenük menesztett nagyszámú csapatai fölött. Hogy bennük összesűrűsödött a zsidóság élniakarásának szelleme, hogy bennük összetömörült a zsidóság életösztönének minden idegszála, ezt már a családi nevük is mutálja.

Ősük után Hasmoneusoknak hívták őket, ami az arab *Hászimmul*

van összefüggésben, ami szépet, kiválót jelent. És amidőn diadalmaskodtak, Júda Makkábinak első teendője volt a Szentély fölavatása, amelyből a pogány kultusz maradványait kitakarították és újra bevezették az Isten tiszteelését.

A Makkábi szó is arra emlékeztet, hogy kalapács gyanánt zúzta szét az ellenséget. Ámbár erre nézve van olyan elmélet is, hogy a zászlójukra volt hímezve e mondai: Mi kómauchó bóélím Adonáj, aminek a kezdőbetűiből a Makkabi szó létesült. De van egy olyan föltevés is, hogy az arabs *Mankab* szóból származik, ami vezért jelentett. Sőt még egy olyan konjektúra is létezik, amely szerint e szó összetétel volna ebből Makó-bi, azaz általam csapás keletkezik. Mindenesetre korszakalkotó esemény volt a Makkabeusok föllépése. Ámbátor tisztára vallásos motívumokból fakadt, mégis általuk újra egy százhuszonhat évig tartó önnálló zsidó királyság alakult, úgy hogy mint az egész történelem folyamán mindenütt a vallásszabadság karöltve járt a nemzeti függetlenséggel és megfordítva is. Ami természetes is, hiszen ha igaz az, amit a filozófusok állítanak: Anthropológia zóon politikon, hogy az ember társas lény, úgy az a francia mondás is megállja helyét l'homme est un être adorant, hogy az ember imádságos lény.

Már pedig mi kovácsol egy nemzetet nemzetté? Nem a nyelv közössége, nemcsak a földrajzi viszonyok egygé határoaltsága és nemcsak az aspirációk azonossága, hanem az együttesen végzett művek emléke a múltból és az akarat arra, hogy hasonlókat alkossunk, teljesítsünk a jövőben is. (Anatole France, Fehér kövön).

Legyen szabad abbeli megfigyelésemet közölnöm, hogy amidőn Júda Makkábi felavatta a templomot és így az első Chanuka-ünnepélyt rendezte, valószínűleg nem voltak ott, sőt tüntettek távollétükkkel az előkelő hellenizáló zsidók, sőt az sincs kizárva, hogy megjelentek Antióchus Epifanesnél, vagy vezereinél Plolomäus, Gorgias, Nikanornál, Lysiásnál és kifejezték sajnálatukat az események fölött, sőt az sincs kizárva, hogy az akkori krónikákban, még napilapok nem lévén, kijelentették, hogy nem azonosítják magukat Júda Makkábi zsidó vallásos és nemzeti törekvéseivel. De viszont ha tudták volna, hogy a Makkabeusok családja egy uralkodói dinasztia megindítását jelenti, akkor talán kegyeskedtek volna megjelenni, hogy a Makkabeusokat patronizálják.

De viszont nézzük az éremnek másik oldalát is. A Chanuka, mint a zsidó szabadság ünnepe, a konzervatív zsidóság körében, vagy legalább

is mondjuk a betűimádóan önmagát hithűnek nevező zsidóság körében tisztán vallásos ceremoniális kultusznak a szűk mesgyéi közzé van manapság szorítva. Meggyújtják a gyertyákat és azon vitatkoznak, hogy jobbról balra, vagy balról jobbra kell-e azokat meggyújtani. A Hillél és Sammai iskolája között pedig az a disputa keletkezett, hogy fogyó, vagy növekedő arányban kell-e meggyújtani. Megállapították, hogy hány percig kell égni a gyertyáknak, hogy mily magasan kell állniok. El mormogják gépiesen az imádságokat, az alhaniszimet, a Halélt, talán játszanak is a pörgetyűkkel, a nők nem végeznek munkát a gyertyák égésének tartama alatt, aztán vége. Pedig a gyertyák fénye bevilágítja a diaszpóra zsidóságát és regél nemcsak a múlttól, hanem beleégeti a tüzet a lelkünkbe is. Nemcsak a múltak nesómó-gyertyája a zsidóság régi dicsőségének a sirja fölött, hanem egy világító Fárosz a sötétben hajózók előtt. O a Chanuka-gyertyák lángnyelvükkel beszélnek arról, hogy meg kell gyújtannunk az avatás gyertyáit, hogy minden zsidónak a benseje egy szentegyház, amelybe mint régente, úgy most is, idegen istenek, hazug eszmék férkőztek a zsidó szívekbe, amelyektől hogy megszabaduljunk. Örökké küzdenünk kell. Arról regél a Chanuka-láng, amit az imádság is interpretál: *hanérosz halólu ónú madíkin*, hogy ezeket a gyertyákat mi gyújtottuk meg és nincs jogunk ahhoz, hogy mi is részesüljünk belőlük. Az eszméknek világát mi zsidók lobbantottuk fel és nincs jogunk ahhoz, hogy mi is részesüljünk azok áldásaiban. Meggyújtottuk az emberszeretet fényét, a kultúra lángját, a szellem isteni szikráját, a törvény és a hit fáklyáját Hanérosz halólu ónú madlikin. E fényeket mi gyújtottuk meg véén ónú resúsz lehistamés hohen és nincs jogunk, hogy mi is maradéktalanul élhessünk velük. Az emberszeretet hirdetői pont a zsidókat kapcsolják ki annak áldásából. Az alma mater kapui a nagy államférfiúnak legutóbbi kijelentése szerint jogosan zárulnak be éppen a cultura hordozóinak gyermekei előtt. Olvastam a kítúnó filozófusnak, *Alexander Bernátnak* egy előadását a zsidó problémákról. Olyan fenséges meglátással van megírva, olyan meghatározások vannak benne, hogy valóban illik reá a zsoltár szava: Lechó dumijó sehilló. Rólad a hallgatás dicséret. És mégis amidőn avval vigasztal, hogy az elnyomás kétélű fegyver és hogy az összes elnyomók elnyomottaikon mentek tönkre és hogy avval vigasztal, hogy majd jobbra fordul a helyzet — ezekkel a kijelentéseivel nem sugározta a megnyugvást a lelkünkbe. Mert az nem vigasztalás, amit Sámson mondott, hogy haljak meg a filiszteusokkal együtt, de azonkívül nem szabad tétlenül a

népek szimpátiájától vagy antipátiájától függővé tenni a sorsunkat. Ó amidőn Fáraó leánya megtalálja a Nílusban a kiseded Mózeset, az írás ezt úgy adja elő, hogy látta, hogy az egy síró gyermek, megkönyörült rajta, mondván a héberek gyermekei közül való ez. Finom érzékkel mondják a tudósok, hogy Mózes hangja férfisírásnak hangzott az ő mondhatatlan jajgatásával és kétségbeesésével és ebből értette meg az egyiptomi hercegnő egy egész népnek a tragédiáját. A Makkabeusok szelleme azt kívánja, hogy a zsidóság érezze át helyzetének siralmas voltát, de ez ne legyen a tétlen egyhangúság tespedésének halálsóhaja, hanem az élniakarás dacos elszántságának a csatakiáltása. A Makkabeusok könyvében el van mondva, hogy az elesett Polonius vezér kardját elvette Juda Makkábi és avval harcolt. A zsidóság nem kívánja ellenségeinek vesztét, de ellenségeinek fegyverével a szeretetlenséggel, a jogtiprással sem óhajt harcolni. A harcmezőn az jó, hogy az ellenségtől elvett fegyverrel harcoljunk, de az eszmék harcában egy nép csak a benne rejlő erényekkel küzdhet. Sohasem felejtetem a híres Bestnek, a Báalsemtóvnak legendáját, hogy újév napján hogyan elmékedett. Istenünk és őseink Istene fűjd meg a nagy harsonát a mi szabadságunkra. Láttam egy embert — úgymond — egy kútnak a kerületén járni. A mélységből öklök emelkedtek ellene, vadul szitkozódó és fenyegető arcok meredtek feléje, előtte a kut a rémeivel, mögötte örvény és halálos rémület ült ki az arcára. De ekkor megszólalt egy égi hang: Ember, hisz neked szárnyaid vannak, emelkedjél a magasba. A zsidóság is amidőn örvénylik előtte a mélység, amidőn szakadatlanul ki van szolgáltatva a sötétség rémeinek, csak egy utat lát maga előtt, mint a menekülés útját, ha magas ideálok szárnyain emelkedik fölfelé és igyekszik fölhatolni a Makkabeusok lelki nagyságának ormaira.

Azért mondunk Chanuka napján halélt, Purimkor ellenben nem. Mert a purim története szerint a zsidóságot egy pogrom veszedelme fenyegette, amitől Mordechaj és Eszter személyes intervenciója megmenette őket, de Chanuka, a Makkabeusok az más. Egy egész népnek nem ideig-óráig való megmeneküléséről, hanem a zsidó vallási és népi öntudat állandó fölélesztéséről, immanens renesszanszáról volt szó és van szó még ma is. Hogy ne legyünk csak mint egy samesz, egy szolgáláng a gyertyák között a zugban lesve és kiközösítve, hanem hogy mindenkor küzdjünk azért, hogy egyenrangú nép legyünk a többiekkel, hogy mindenkor legyen számunkra is egy teríték a nemzetek asztalán az élet lakomáján.

Ezért zengjük a halált és fogjuk egykor zengeni még azt, ha küzdelmeinket siker és dicsőség fogja koronázni.

A ZSIDÓSÁG RENESSZÁNSZA

(Felolvasatott Nagyváradon 1918 okt. 17-én a községkerületi gyűlésen
„Ciprusgallyak“ c. könyvemből)

Szívem egész melegével és nagy meglepedettséggel köszöntöm a t. közgyűlést és annak újonnan megválasztott tisztikarát, különös örömömmel szolgál, hogy végre megismerkedhettem a községkerületi szervezet illeni vezetőivel, örvendek, hogy olyan férfiakkal találkozhatom, akik a zsidóság színe-javát alkotják és akikben meglátni vélem a zsidó nép fönmaradásának a biztosítékait. Mert a mai összejövételünk, ha adminisztratív jellegű is, de azért a tanácskozás végső célja mégis a zsidóság lelki javainak megőrzésére, fejlesztésére, felvirágoztatására irányuló törekvéseknek a megvalósítása volt. Boldogító érzés látni és megismerni olyan férfiakat, akik a mostani súlyosan válságos időkben szívükön viselik népük sorsát és szeretettel csüngenek a zsidóság ideáljain, amelyek a multak homályának sűrűjéből felénk csillámlanak. Uraim, olyan zord időket élünk, aminőket őseink nem is tudtak még legvakmerőbb fantáziájukkal sem bekövetkezhetőnek tartani. A teremlés munkájának misztériumáról regélik a bölcsek, hogy amidőn a khaoszól Isten ezt a világot létrehívta, már előzőleg voltak más világok, amelyek azonban visszasüllyedtek a nemlétebe. Minlha most is megindultak volna azok az ősi eruptív erők, amelyek országok és népek sorsát jobbra vagy balra eldöntik. Ásatag fogalmak, elavult föltevések, elkorhadtt rendszerek fölött megkondult a lélekharang és egy új világnak a létrehozása, megszületése van kialakulóban az idők méhéből. A zsidóság sorsa, léte, nemléte is mélyen bele van sodorva az események viharába és ha valóban aggódunk a jövőnk miatt és gondolkozunk a lehetőségek megteremtése fölött, amelyek fönmaradásunkat biztosítják, akkor első sorban meg kell ismerkednünk azokkal a jelenségekkel, amelyek létünket veszélyeztetik és gondoskodnunk kell a káros hatások elhárításáról, az ellenünk támadó vádak, elóítéletek elosztatásáról, vagy legalább ártalmatlanná tételéről. Abban mindnyájan egyetértünk, hogy a zsidóság-

hoz bennünket a múltak szenvedéseinek emlékei, a közös hagyományok, az eszmék nagyszerűsége, a próféták dicsőséges lelkesültségének és az isteni ihlettől való ittasságának évezredek távolságán keresztül is hozzánk ömledező hatalma valami eltéphetetlen köteléssel kapcsolnak. Azt mint egy elengedhetetlen postulatumot föltételezem, hogy megvan bennünk az éleihez való akarát igenlése. Élni akarunk tehát mi zsidók és mint zsidók akarunk élni, fönmaradni, dolgozni és újra, meg újra kiragadni magunkat az enyészet ölelő karjaiból, hogy újjászületve, végezzük továbbra is a történettől ránk bízottakat, teljesítsük történelmi misszionkat. Mert ha szenvedésre és az előítéletek szálnalmas járma alatti örökös torzlétre volnánk is a sorsharagtól eljegyezve, nekem balsamosan gyógyítólag susogja lány igéit az a meggyőződés, hogy a mennyei tüzet, a prométhei szikrát, amit az ember leorozott az égből és amiért örökös gyötrelmet kell neki elviselnie a nyugtalanság és a kielégítetlenség keselyűkörmeilől, azt a tüzet én a zsidó, a nagy mindenség templomának oltári lángjában megfürösztve, az emberiség szívének szent hevülésű világává, a kozmosz fároszává, tudássá is hitté szítottam. Ismerik Önök úgy-e a bibliai elbeszélést Mózesnek pusztai látomásáról? Ez a vízió talán mégsem volt a képzelet üres játéka, amidőn azt látta, „hogy a csipkebokor tűzben lángol és a csipkebokor nem lesz mégsem a lángok martaléka.“ Nem szimbolikus feltüntetése volt-e ez annak, hogy bennünket, zsidókat körülnyaldos egy világ gyűlöletének rőt lángja, megoldani akarnak, mint egy szfinx-rejtvényt, a tudomány pikáns zamatot akar permetezni önmagába, hát a zsidósággal foglalkozik, a theologia érdemkoszorút akar kanyarítani homloka köré, hát a zsidósággal foglalkozik, a szociológia egy kis nimbuszprémet szeretne varrni a ruhájára, hát a zsidóságot boldogítja érdeklődésével. Ő de reméljük, hogy „az égő csipkebokor nem lesz mégsem a lángok martaléka.“

A zsidóság, t. uraim, a maga egészében egy történelmi formáció, hordozója és eleven lelkiismerete az egész emberiség kultúrtörékvéseinek és ha a zsidóság renesszánszáról beszélünk, úgy ezalatt azt a folyamatot kell értenünk, amelynek szükségképen végbe kell rajtunk mennie, ha azt akarjuk, hogy magunkat a külső és belső ellenségek romboló és megsemmisítésünket célzó kísérletei ellen megvédjük. Tudjuk, hogy a renesszánsz egy olyan mozgalom volt az emberiség történetében, mely a régi klasszikus műveltséghez visszatérve, a görög és római tudományok fölkarolása útján igyekezett újat alkotni és ki akarta szabadítani az embereket abból a tévhitből, hogy a földi létet, az emberiséget meg kell ta-

gadni és csakis az égiekkel kell társalogni. Ebből az ideológiából érlelődött ki aztán a reformáció, aminek lényege az, hogy a vallást meg akarta tisztítani az idők és emberek által reá alakodott visszas elemektől és a maga ősi kiinduló pontjára akarta azt visszanesemesíteni. Szükséges ezt hangsúlyoznunk, amidőn a zsidóság újjászületéséről beszélünk. Mert ne feledjük, hogy minden vallás, vagy mondjuk úgy, hogy a vallás magában lényegében valami konzervatívságot jelent és hogy a nép, mely a maga létét a vallásos eszmének köszönhetette, fönmaradását és virágzását is csak ezen eszmékhez való visszatérése által mozdíthatja elő. A zsidó nép már amennyire önmagunkat megítélni képesek vagyunk, mindenkor vallásos közösség volt és egész múltja fölött az istenség eszméjének a fuvallata lengedezik. Egyiptomból atyáink Istene szabadítja ki őket és az isteni ihlet fellángolása, az Isten megnyilatkozása az emberben kovácsolja őket egy nemzetté, Palesztina elfoglalása is a vallás égisze alatt történik, hogy a bálványimádó kanaániták helyébe az Istenimádó Izraeliták jöjjenek. A zsidó királyok közül is csak az Istenfélő, jámbor férfiakat övezi a történelem ítéletének babérkoszorúja. Dávidnak nem a véres kardja szerezte meg a hírnevét, hanem a hárfája, amelynek idegein a csodálatos melódiák, a zsoltárok pendültek meg amelyeknek sóvárgása a sejtelmes örökkévalóság után, a lélek harmóniáját visszhangzó akkordjai az idők végtelenségéig az egész emberiség szívének a lüktetési gyanánt fognak szerepelni. De még a Makkabeusok harcai, dicső küzdelmei is elsősorban a vallásszabadságért indultak meg és csak a kivított eredmény gyümölcse lett az újjáalakult zsidó nemzeti állam. Később is, amikor már elveszítettük állami létünket, akkor is bekapcsolódván az idegen országok életébe, jó és balsorsban egyaránt, a hitélet volt minden kultúrtörekvéseinknek kiinduló pontja és végső célja. Ha tehát a grandiózus világalakulás számunkra is végrevalahára valami kedvezőbb fordulatot volna képes megteremteni, az új helyzetnek állandóságot, maradandóságot csak úgy jósolhatunk, ha hűségesen ápoljuk hagyományainkat és szeretettel olvadunk össze minden olyan jelenséggel, eszmével, amelyen az istenhez való relációnknak a pecsétje ragyog. „Tiszteld atyádat és anyádat, hogy sokáig élj a földön.“ Ez a parancs szélesebb értelemben az egész népre vonatkozik. Csak ha ősi tradícióinkat tiszteljük és azokkal összeforunk, ha nem engedjük történeti múltunk javait, egyéniségünk vonásait elkótyavetyélni, csakis akkor fogunk győzedelmeskedni időn és enyészeten. Mert a zsidóság, t. uraim, hasonlít egy erdőhöz, amelynek fái fön a zúgó szelek áramlatainak kitéve, folyto-

nos hullámvásra vannak kényszerítve, de a gyökertük mélyen, kitepheted lenül van az ősi talajba beleszilárdulva. A zsidóság, mint a „könyv népe“ sohasem zárkózott el a haladás és a fejlődés akarától, az idők áramlata mindenkor hullámzó mozgásra hajtotta nálunk az elméket, a szellem harcművészeinek mindegyikén ott látjuk a zsidókat, de semmiféle vihar nem téphette ki eddigelé létünk gyökereit az ősi talajból. Ha tehát újjászüléstünk, renesszánszunkat akarjuk propagálni, először is azt vizsgáljuk, hogy szükség van-e arra. Az óvilág embere, amidőn jövőjét akarta megtudakolni és a delphii jósdához igyekezett, az épület homlokán feléje fényltek e szavak: „Ismerd meg önmagadat!“ Ez a kijelentés többet ért a kétértelmű jóslásoknál. Mert minden transcendens-büvölet helyett mintegy föllebentti a jövendőségek arcáról a fátyolt és valami kérlelhetetlen józansággal azt mondja: Ha jövődöt akarod ismerni, előbb ismerd meg magadat, mert ettől függ a te jövendő végzeted. Vagy ne kalandozzunk el a pogány világba, hanem csak maradjunk a tóra forrásainál. Amidőn Jákob ősatyánk halálos ágyához szólítja a fiait, így kezdi el az áldást, amelyet feléjük rebeg: „Gyülekezzetek és én megmondom nektek, hogy mi fog veletek történni a napok végén.“ De hasztalan, mert a bölcsek szerint elhagyta őt a látónoki ihlet és ahelyett, hogy a jövendő misztikus titkairól eloszlatta volna a homályt, csak mindegyik fiának a jellemét, egyéni sajátosságait írta le, mert tudta, hogy ezekből fog majd kifermődni az egész nép jövendő sorsa. A lehanyatlott évezredek sötétségéből mifelénk is világít az ősatya szózata: „*Héoszfi*“, először is gyűljetek össze, alakuljatok át egységes néppé, a pártok, frakciók elválasztó falai omoljanak le az új idők harsonaszóvalára, csakis egy erős egységes zsidóság nézhet szembe bátran a jövő szüleményeinek. Hiszen minden átalakult, megfordult az emberiségnek mostani gyászos tragédiájában, csak a hazai zsidóság pártjainak egymás ellen fordított öklei ne tudnának testvéries jobbá szelődülve egymásba kulcsolódni. Mert ha partot fog érni a poraiból feltámadt önálló palesztinai zsidó államnak az álma, azért ellenségeink talán akkor is lesznek, mert hiába, a zsidóság már ellenséggel jön a világra. Jákobbal egyszerre pillantja meg a napvilágot Ézsau és csak ha Jákob fiai között belső szeretet és egyetértés uralkodik, akkor tudnak diadalmasan megmérkőzni a külső ellenség tömegével.

Kitűnő kollegám, dr. Kecskeméti Lipót főrabbi úr a legutóbbi közsgkerületi gyűlésen éppen a zsidóság egységéről tartott egy ellenállhatatlan logikával, feneketlen tudással és last not least a zsidóság iránti parázsló

szeretettel megírt előadást, mely azóta egy testes könyvvé bővülve keltett méltó feltűnést. Ebben az értekezésben vakító elmeéllel mulatja ki, hogy a zsidóság a maga különféleségében is mindig egységes volt és hogy a történelem filozófiája, lelke csakis az egységes zsidóságról vehet tudomást. Tünetémes dialektikával állapítja meg, hogy a zsidóság szellemi életének egymást felváltó korszakaiban azok az irodalmi termékek, amelyek ezeket a korszakokat lezárják és reájuk nyomják a bélyegüket, nem egyebek, mint reformok az előbbi korszakkal szemben. Így a talmud a tórát, Majmonides Jad hachazákája a talmudot, Káro József Sulchan Árukja pedig a Jad hachazákát igyekezett megformálni. Tehát a mai konzervatív zsidó, amidőn a haladás negációjának álláspontjára helyezkedik, öntudatlanul is olyan kódexhez ragaszkodik, mely a maga idejében reformot jelentett. Csak azt nem értem kedves kartársam fejtegetéseiben, hogy miért irtózik ő oly vehemensen attól, hogy a neológ zsidóság is kifejezetten bevillja, hogy ő is a Sulchan Áruk alapján áll. Mert hiszen a Sulchan Áruk nem zárta le sem a talmudot, sem a tórát. „A sohasem pihenő Idő mindig újabb viszonylatokat teremt, mindig újabb kérdéseket hajít fel, amelyek a vallástörvény örét arra kényszerítik, hogy mindig térjen vissza a legrégebb forrásokhoz: a bibliához és a talmudhoz“ (Dr. S. Funk, boskovitzi rabbi, Die Entstehung des Talmuds). A jelenlegi látható törvénykódex a Sulchan Aruk. Ha tehát ez az orlhodoxia Sibbóletje, mondhatjuk, hogy éppen úgy megtartjuk, vagy meg nem tartjuk azt mi is, mint ők. Hiszen Isten látja a lelkemet, nagyon is a modern zsidóság hive vagyok. De amennyire kárhoyzatom orthodox testvéreinknél a merev dogmatikus irányzat belüimádalát, a formákba fuladó ceremóniakulluszt, ugyanúgy csap meg bántóan az az ásitó hideg üresség, amit a haladás zászlaját lobogtató zsidóság területein látok. Mert ne feledjük, Uraim, hogy ha a zsidóság jövője szárnyal el ajkainkról, arról is kell gondoskodnunk, hogy a jövőnek legyen zsidósága. Nem kicsinylein én a modern zsidóság templomi rendjének attribútumait, az orgonát, a női kórust, hiszen megfelel a reform abbeli föltételeinek, hogy visszatér az ősidők állapotához, amikor a szentélyben zenekar működött és sem a tórában, sem a talmudban nincs tudtommal direkte eltiltva a női kórus, de ha a templomban látom az orgonát és a szép énekkart, de a gyülekezetben nincs áhitat, nincs melegség, nincs zsidó szellem, akkor inkább kívánom én a zsidóságot orgona nélkül, mint az orgonát zsidóság nélkül. Nem becsülöm én alá a kegyelet érzelmeit halottaink iránt, sőt a kegyelet

egyik fontos tényezője a vallásosságnak. Nagyon tetszik nekem a zsidó temető a maga kincseket érő márványobeliszkjeivel, impozáns gránit- emlékeivel, de a zsidóságot mégsem kereskedelem a halottak városában és nem a *mazkir-zsidék* között, hanem ott, ahol az ifjúságban a vallásos köztudat, irodalmunk ismerete, a héber nyelv kultusza ápolatik, ahol a zsidó élet melegsége, bensősége öleli körül a családot, ahol nem szenvednek zsidóiszonyban a zsidók, hanem a zsidóság érényeinek, kultur- értékeinek hagyományos szerelete dominál és ahol rajongással csüngenek minden legkisebbnek látszó fényvillanáson is, mely bennünket hitünk iiánti kötelességeinkre emlékeztet. Vigasztaló momentum, hogy a mai közömbös mégzsidók, vagy a zsidósághoz kegyesen leereszkedő renegát- jelöllek mellett növekedik a zsidó renesszánsz bajnokainak a tábora is, akik mint modern Anleuszok édesanyjukra, a zsidóságra borulva, új erőre kapnak és népük régi dicsőségét újra visszaszerezni iparkodnak. Költők és tudósok ajkain életre kel az ősi nyelv, az ősi tudomány és folyik a szent háború, hogy a zsidóságot meghódítsák a zsidóságnak, hogy új életet, friss pezsdülést ömlesszenek át abba a néptömegbe, melynek tagjai közül sokan már a lassú haldoklás melankóliájában látták a zsidóság sor- sának a képét és a felozlásban vélték fölismerni az évezredes történetnek végső méla akkordját. Most az új Idők zengő kütrivalgása könnyek óceán- ján, vérnek özönén keresztül hirdeti, hogy a népek tanítómestere, ahogy Izraelt nevezték, térjen vissza a saját katedrájához és újjászületve, érényeivel és a benne szunnyadó energiák kifejtése által mint zsidó moz- dítsa elő a saját népének és az emberiségnek boldogulását.

MÁRCIUS 15 ÉS A AZ IGE

Előadta: Silberfeld Andor.

Ha a naptárra tekintünk, úgy hiába keressük a mai napot a piros- betűvel jelzett napok között, amelyek az ünnepeket jelentik, és mégis ünnep a március 15.-ike és mégis le kell borulni e napon a Teremtő Úristen előtt, akinek ezer esztendő anyyi, mint a tegnap, ha eltűnik és az éjszakai örváltásnak röpke pillanata.

Én ámbár még nem vagyok az értelemnek azon fokozatán, hogy bele

tudnék hatolni a történet mélységeibe, mégis a szívem azt súgja, hogy a mai nap nemcsak egy évforduló, amelyen a halottakért imádkoznak és csak a múltak eseményein merengünk. Nem, március 15.-ike sokkal fontosabb, mert ez a szabadságoknak már úgyszólván előjegyzett napja. Ez egy születésnap, amelyen ajándékot kell vinni. És kinek a születésnapja? A mi édesanyjainknak, a mi magyar hazánknak a születésnapja. Jó gyermekek édesanyjuknak a születésnapjára virágot visznek, rózsát, krizantémumot, ibolyát, a kertnek, a rétnak bájos virágait, amelyek a szeretetnek a hűségnek, az odaadásnak a jelképei. Mi is vigyük oda jóságunkat, hűségünket, szeretetünket, de egyszersmind komoly igyekezetünket is arra, hogy ha egyszer felnövünk, mi is igyekszünk szívvel és lélekkel szolgálni a mi országunknak, a mostan romjaiban heverő Magyarországnak ügyét egész addig, amíg ki nem derül, mint a napfény az igazsága. Ha kérdik, hogy miért ünnepeljük március 15.-ikét, ez ugyanolyan, mint ahogy tórában van mondva, ha majd holnap kérdi gyermeked mondván miféle tanúbizonyosságok, törvények, rendeletek ezek, amelyeket az Örökkévaló megparancsolt, akkor feleld, hogy erős kézzel hozott ki minket az Isten Egyiptomból. Évről-évre kérhető, hogy minek ünnepeljük március 15.-ét, de erre is az a felelet, hogy a szabadság ünnepét törvényekkel ünnepeljük, tanúbizonyossággal tartjuk meg, mint a zsidóság a húsvétot, mert csak ott van igazi szabadság, ahol a törvényeket mindenki kivétel nélkül megtartja. Már az iskola padjain is, a játékban is roppant fájdalmas, hogy ami az egyiknek szabad, a másik gyermeknek meg van tiltva, hát még az országban milyen szomorú az, ha különbséget tesznek emberek és emberek, polgárok és polgárok között.

Március 15.-én történt, hogy Magyarországon lerázta a nép a bilincseit, mint a szegény madár, mely boldog, ha kirepülhet a kalitkájából és aki még tegnap ki volt szolgáltatva a szívettépő elnyomatásnak, ezen az áldott napon úgy érezte már, hogy ő is ember, a jó Istennek a teremtménye, aki szabad és független, aki egyenlő a többivel, akár munkászubzony fedi a testét, akár bíborban született és hogy ez még nem elég, hanem mindenkinek kötelessége a másikat testvérének tekinteni és annak örömeiben, bánatában részt venni. Ó gyönyörű nap, ó szépséges boldog pillanat, hol vagy, merre jársz, amelyen az úgynevezett 12 pont létrejött. Valami nagyszerű lehetett az a 12 pont, valami olyasféle, mint a tízparancsolat a Szinajhegy füstölgő ormán, mert aztán itt Magyarországon is nemsokára füst és felhő borította el a lát-

határt és megreszketett a föld és jött a szabadságharc, jött Kossuth, Klapka, Dembinszky, Bem, jött Világos és az aradi 13 vértanú.

De jól esik a tudat, hogy a tél után jön a tavasz, az éj után a hajnal, a ború után a napfény. És úgy mondják, hogy a történelemben minden megismétlődik.

Mi száműzött zsidók mélyen együttérzünk a szerencsétlen Magyarországgal, mert tudjuk, mi az a hazát, a szentélyt elveszteni, tudjuk, hogy mi az a hazátlanság és kívánjuk hó imádsággal, hogy a siró bús magyarok könnyeit felszárítsa az Isten azáltal, hogy visszavezeti a gyermekeket régi dicsőségük forrásaihoz és akkor ünnepeljük csak még igazában a március 15.-ét, mint az emberi jogok diadalmasan visszatérő napját és teljesül a nagy Széchenyi szózata: Magyarország nem volt, hanem lesz.

VÁZSONYI VILMOS JELLEME

Templomi emlékünnepe

Veszteséget ünnepelünk t. hallgatóság. Vázsonyi Vilmost magános szólította az Isten kifürkészhetetlen akarata és az ő tiszteletére gyűltünk össze, hogy halottaiban megbecsüljük az emlékét, hogy egy imádságot mondjunk el lelkének üdvösségéért és hogy életének nagy tanúságait megörökítsük. Élete egy nyitott könyv, mely immár lezárult, de éppen azért egy befejezett egészet képez és valóban érdemes volna róla egy történeti munkát írni, amelyből későbbi korok is okulást, bátorítást meríthetnének. Ő az írás szerint „az ember olyan, mint a mező fája.“ Valamint a nagy terebélyes fának hajlandók vagyunk gyakran az árnyékát is meglátni és csak ha leterítve fekszik előttünk, akkor vizsgálhatjuk meg a maga nagyságában, úgy a közéletben, a fórumon szereplő férfiakat életükben gyakran árnyoldalaikról szoktuk megítélni és csak ha kidöntötte a vihar őket, ha már nincsenek többé, akkor vesszük észre őket a maguk egészében. Vázsonyi Vilmosról is halottaiban látjuk, hogy milyen nagy ember volt ő, egész ember volt a tanácsban, testvér a szerencsétlenség idején és rabja az önzetlenségnek, a becsületnek. Büszkén ismerjük őt a magunkénak, mint zsidó férfit, nemcsak azért, mert magas méltóságra emelkedett, hanem azért mert zsidó testvéreikhez való tántoríthatatlan hűsége mellett úgy hazájának, mint az egész

emberiségnek hasznos szolgálatokat tett. Nemcsak az embert ünnepeljük nem a személynek szól a hódolatunk: hanem annak az eszmének, a gondolatnak, az igazságnak, amelyet képviselt és amelyből kifoszforeszkiálnak azok a lények, hogy a zsidóság alapelvei praedesztinálva voltak arra, hogy az egész emberiségnek közkincsévé váljanak: hogy aki a zsidósághoz ragaszkodik, az jó hazafi és jó ember is.

Vázsonyi Vilmos, nagy halottunk, Te, az egyszerű családból származó zsidó fiú, ragyogó tehetséggel, fényes lángelméddel az örök élet hitét erősítéd meg bennünk, tehát hordozója a Te neved a halhatatlanság eszméjének, zsidóságodhoz való önfeláldozó hűségeddel fölébresztetted a zsidó nép öntudatát és nagyszerű perspektívát nyitottál meg előtte, végre önzetlenséggel és államférfiúi bölcseséggel a magyar nemzet feltámasztásának a lehetőségét szilárdítod meg bennük. E hármasságodat elismerve hajtjuk meg előtte a zászlót rólad elmélkedve és keresve a jelenségek közötti összefüggést igazolni kívánjuk ezen kijelentésünket elmondva, hogy Vázsonyi a halhatatlanságot szolgálta a költő szavai szerint: „Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élete kincsét, ámbár napja múl, hanem lerázva azt, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomul.“ És ha igaz a nagy Nietzsche tétele, hogy egész nemzedékek gyakran csak arra valók, hogy egy lángész, egy zsenit termeljenek, úgy Vázsonyi valóban a zsenialitás ormaira emelkedett, mert én nem azt tartom lángésznek, aki felebarátainak elnyomásával szerez magának dicsőséget. Egy Titus, egy Nagy Sándor, egy Napoleon nagy cinbereknek vannak elismerve a história lapjain, de nevükhöz felgyújtott városoknak égfelé gomolygó füstje, a leigazollak jajkiállása és az emberiség nyomora tapad.

Halhatatlanság szellőjét érzem lengedezni ellenben azoknak a sírján, akik a béke művét dolgoznak és városokat építenek.

Vázsonyi Vilmos örökre beírta nevét a főváros történetébe és ha ismét régi fényében fog ragyogni a magyar metropolis, ha újra a megértés, a béke áldásai lebegnek fölötte, ha ismét az egész ország szívének lesz nevezhető, akkor majd kizarándokolhatunk Vázsonyi sírjához, akiről elmondhatja majd az utókor, hogy lángész volt, mert jóságával akarta magának megszerezni a hírnevet. A régiek elve *kalonkogafon*, hogy csak az esztétikailag szépek és az emberileg jónak egybekapcsolódása a városok fejlődésének alapvető princípiuma. — És amidőn nagy lett Vázsonyi, mit gondoltok, úgy cselekedett, mint egynémely zsidó férfiú, hogy abban leli a legmagasabb ormát az ő élete evolúciójának, ha a zsidóságnak hátat fordít és akkor képzeletét magát előkelőnek, ha megtagadni igyekszik zsidó mivoltát.

Mózesről mondja az írás Vajjigdal Móseh vajécé el echov és naggyá lett Mózes és kiment a testvéreirez, vagyis amidón naggyá lett, kötelességének érezte, hogy zsidó testvéreivel erezzon, gondolkozzék és rajtuk segítsen nyomasztó helyzetükben. De a nagyságát éppen az képezte, hogy életének a vágya és ambíciója a legmagasabb polcon is testvérei felé vezérelte őt.

Valami sajtáságos érzés, valami atavisztikus hajlam vonzza a zsidóságot a gyöngék, az élet hajótöröttjei, a lét számkivetettjei felé. Évezredek bolyongásában, gyötrelmeiben, mondhatatlan szenvedéseiben a zsidóság lelke, mint az arany a tűzben megtisztult és a szerencsétlennel ő a szerencsétlen igyekezett jót tenni, a társadalom páriáival, a jogfosztottakkal az együttérzés, a szeretet művelt gyakorolni. Ha minden humanitás és minden isteni és emberi jog ellenére a zsidóság szenvedésre és az előítéletek szánalmas járma alatti szomorú létre is volna a sorsharagtól eljegyezve, nekem balzsamosan gyógyítólag susogja lágy igéit a meggyőződés, hogy a mennyei tüzet, a proiélhi szikrát, amit az ember leorozott az égből és amiért örökös gyötrelmet kellett viselnie a nyugtalanság és a kielégítetlenség saskörmeitől, én a zsidó ezt a tüzet a nagy mindenség templomának oltári lángjában megfűrésztve az emberiség szívének szent hevülésű világává a kozmosz fároszává, tudássá é? hitté szítottam. Vázsonyiban újra incarnálódott Chasz dai ibn Saprutnak, az arab kalifa miniszterének, Sámuel hanagidnak, Abravanel Izsáknak, Werlheimer Sámsonnak a lelke, akik mind magas pozíciójukban bátran siettek üldözött és szorongatott testvéreiknek védelmére.

Vázsonyi küzdött a szó erejével, az igazság hatalmával, a ragyogó dialektika és a tudás varázslatával a testvéreieit.

Szava mint a gyémánt, mely átfúrja a szívek megátalkodottságának kőszikláját, mint a pöröly, mely szétzúzza a konokság tákolmányait, mint a villám az éjszakában, mint a tisztító vihar a rohadt légen keresztlülszágulduva, mint a hirsona, mely felrázza a tespedőket, a bünösöket.

Jelentékeny része volt a zsidóság recepciójának kivívásában, már ifjúkorában egy hatalmas jogi munkát írt. Amidón miniszterré lelt, életének e jelentős momentumában első útja a szülői házhoz vezetett, hogy agg szülei boldogan sírjanak örömkönnyeket fiuk nagysága fölött.

És egész életében húséges maradt önmagához, az egyszerű szerény emberek jogainak védelmezéséhez, a nép millióinak jogaihoz és szent ügyük diadalra viteléhez.

Micsoda látszólagos ellentétek egy ember életében.

Azáltal volt a legnagyobb, mert a kicsinyekhez vonzódott.

Leggazdagabb lett, mert szegény maradt. Ő az ízig-vérig demokrata királyához és esküjéhez mindvégig hűségesen ragaszkodott. Ő a zsidó által, hogy a zsidóságot nem tagadta meg, a legélénkebben dokumentálta a magyarság iránti lángoló szeretetét. Ő a politikus a legőszintébb rajongója volt az igazságnak és az őszinteségnek.

A katalizma utáni új idők nem kedveztek többé az ő meggyőződésének. Egy új világot látott maga előtt és ez nem volt az ő világa többé. A fölretteg nem kedvez a béke és az igazság ígéinek és kiszakítja a Libanon cédrusait.

De Vázsonyi emléke és az általa képviselt eszmék megvalósulásának reménye fölkelte bennünk a jobb idők eljövételének szilárd hitét, amint a talmud elbeszéli R. Akibáról, hogy egyszer társaival Jeruzsálem romjai mellett haladt el és látták, hogy a templom omladványai mögül egy róka surrant ki. A társak megszagatták ruhájukat és keserves zokogásra fakadtak, de R. Akiba boldogan nevetett. Kérdik tőle, érthetetlen, helyén nem való nevetésének okát. De a bölcs így felel: ti miért sírtok? A tudósok elmondják, hogy íme micsoda vigasztalan látvány tárult eléjük. A szentély helyén, ahova a főpapak is csak egyszer egy évben volt szabad megjelenie, most rókák tanyáznak. De a bölcs R. Akiba így szólt: Én örülök, hogy ti gyászoltok és sírtok, mert ez mutatja, hogy átérezitek a nagy nemzeti szerencsétlenséget és ebből azt látom, hogy tudtok egygé olvadni a balsorsban és ebben rejlik a jövendő megváltás föltétele is.

A gyász és a könnyek egy nagy férfiú sírjánál az ő korai halála fölött azt mutatják, hogy eszméi bennünk tovább élnek és hogy mi is az ő szellemében az ő törekvéseinek őszinteségét fogjuk követni, hogy siralmas helyzetünk fájó sebeit meggyógyítani remélhessük. Amint a próféta mondja: „Tartóztasd hangodat a sírástól és a szemeidet a könnytől, mert a munkának meg lesz az eredménye.“ A szeretet művei,« békés tevékenység, a hatalom törvénye helyett a törvény hatalma eszközlendik, hogy egy szebb jövő fog ránk virradni. Amen.

A LEÁNYKONFIRMÁCIÓ

Felolvasta: Vajda Lili.

A régi szofistákról, vagyis álbölcseleokről járja az az anekdota, hogy annyira benne voltak a vitatkozás lendületében, hogy nem tudtak meg-

lenni ellenmondás nélkül, ha már nem volt kivel vitatkozniuk, így szóltak társukhoz: Mondj valamit, hogy azt megcáfolhassam. A zsidó leányavatásnak is vannak ilyen álbölcsészei, akiknek éppen kapóra jön a leányok vallásos avatása és csak a kritika fegyvereit villogtatják meg ellene, gáncsolni és elítélni tudják sokan, anélkül, hogy ezen álláspontjukat indokolni képesek volnának. Már magában véve az a jelenség, hogy a zsidó nőket avval vádolják, hogy nincsen semmi szerepük a vallásos életben, hogy ők csak otthonukban avatják a házat szentéllyé, a háztartást zsidóvá, de hogy a templomban, vagy a zsidó élet más megnyilvánulási területein csak néma statiszták, magával hozza, hogy olyan intézmény legyen létesítve, mely a leányokat bekapcsolja a zsidóság életébe és az élet zsidóságába. A Szináj hegy lábánál ott állottak a zsidó lányok is, Mirjam a Vöröstengernél a nőekkel együtt énekelte a zsidóság háladalát, tehát a zsidó leányok avatását az oltár előtt is csak elismerés illeti meg és nem bírálát. Az élet válságos óráiban, a kísértések és megpróbáltatások idején mért ne legyen egy érzés a szívnek húrjain, amelynek emléke a végső elszánt cselekedetek örvényétől visszarántson bennünket. Két véglet ellenzi a leányavatást: a szélső orthodoxia zsidótalanságot lát benne, a szélső neológia pedig még azt is veszélyesnek tartja, hogy a leányokat a fogadalom mintegy gyöngéd, de mégis erős kötelekekkel elléphetetlenül a zsidósághoz láncolja, mert azt gondolják, hogy *hátha mégis*, de a leányavatás épen ezt a hátha mégist akarja eliminálni.

Ha tehát valaki csak annyiban konzervatív, hogy a leányavatást ellenzi, ez egy meglehetősen negatív vallásosság és nagyon hasonlít ahhoz a jelenséghez, amidőn valaki csak azért mondott külön véleményt egy egyhangú választásnál, hogy tudják, hogy ő is a világon van. A régiek bölcsesége kimondotta, hogy aki csak egy lelket is megment a zsidóság számára, annyi mintha egy teljes világot megmentene és fenntartana. Hogy a zsidó leányavatás zsidótalan volna, vagy nagyon is zsidó, az első vád nem állja meg a helyét, mert még sohasem hallottam, hogy a dómokban azt hirdetnék, hogy halljad Izrael, vagy Majmúni 13 hitágazatát interpretálnák, vagy a zsidó történetről és irodalomról tárgyaljanak, vagy a péntek esti gyertyagyújtást, a Challót, vagy a háztartás rituális mivoltát vésnék a szívünkbe. Aki pedig azt mondja, hogy túlzsidó, ezzel már annak szükségességét és fontosságát minden Demosthenesnél ékesszólóbban hirdeti. Az a kérdés, hogy a tradíciókban bazirozik-e? Hiszen ha azt vesszük, akkor a Mísánát se lett volna szabad leírni, de Rabbi Juda hanászi az

Idő szellemét, a kornak hangulatát megértve, a jövő kedvéért, magasabb céloktól és szempontoktól vezéreltetve a tradíciók megmentése végeit a tradíció eddigi formáját megváltoztatta és a lényegét a jövő kedvéért megmentette. Ilyen a leányavatás is, melynek főszege mozzanata hivatva van a jövőnek vetését munkálni, hogy abból egy szebb és jobb kornak nemzedéke sarjadjon ki. A zsidóság megérlő szeretete és Isten áldása legyen a zsidó leánykonfirmáción!

A KEPLER-FÉLE ELMÉLET A ZSIDÓ MENTALITÁS MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

KOLNIDRÉ-EST

A régi világnézet szerint, amint azt az iskola padjain tanultuk, az volt a felfogás, hogy a nap forog a föld körül, de ez az elmélet nem tudott megmagyarázni sok jelenséget az égi letek pályája körül, sehogy sem akartak összevágni a számítások, zavarok és ellentélcik állottak elő. Eire jött egy új theória, a Keppler-féle, hogy épp ellenkezőleg, a föld forog a nap körül és pompásan ment minden, csupa rend, csupa összhang uralkodott, a számítások beváltak és helyeseknek bizonyultak. A Jomkipur eszmeköre is hasonló hatást ígér, ugyanilyen eredménnyel kecsgett minket kedves hallgatóim, ha azt méltóképen kiaknázzuk és lelkünk épülésére fordítjuk.

Azért szeretettel és mélységes együttérzéssel köszöntelek titeket e nagy nap előestéjén, kedves híveim, akik eljöttetek, idehozva magatokkal szívetek áhítatát, reményeiteket, vágyaitokat, érzelmeiteket, hogy azt az engesztelő nap csodás varázslatába merítve, onnan számotokra üdv, boldogság és megelégedés fakadjon, hogy forró imádságunk meghallgattatásra találjon az Úr előtt. Nem jött ide senkise egyedül, magával hozta mindenki az embert, a társaságbeli teremtményt és a zsidót. Hármassal tehát a felszólítás, amelyet a Jomkipur hozzánk intéz ezekkel az egyszerű szavakkal: „Minden bűnösöktől tisztuljatok meg az Örökkévaló előtt“.

Ezt elsősorban az emberhez intézi az engesztelő nap lelke. Mert a mai imádságos szellem, amely átvonul fölöttünk, bűneink felé tereli a figyelmet és a maga hatalmas erejével lenyűgöz, lebilincsel minket. Az

alvó molnárt nézzétek, mily édesdeden szunnyadozik, amíg a malomkerekék zugnak, zakatolnak, de rögtön fölébred, mihelyt azok elhallgatnak. Az egész esztendő vásári lármája alatt, amíg az élet taposó malmának a kerekai örülten forognak, amíg a lét küzdelmei, az önzés orgiája olyan mély álomba ringatnak bennünket, addig alszik bennünk a mi jobbik, nemesebbik részünk, szendereg lágyan a lelkiismeret, de ma, hogy pihen a lét vihara, hogy mennyei nyugalom költözik belénk, ma felébred, ma szárnyakat kap, ma emelkedik a lélek, a szeretet kultusza, a szép, jó és igaz felé való vágyódás mibennünk és amíg máskor szinte büszkék némelyek az ő embertelenségükre, nemde, ma keressük önmagunkban, mint az ókor bölcse az embert, annak legszebb, legmagasztosabb nyilvánulása!, amint Istenhez fordul, keresi, kutatja mindazt, ami benne isteni osztályrész, ami egy atomja az örökkévalóságnak.

Amidőn Isten az első embert akarta megteremteni, az égi seregek pártokra oszlottak, az egyik csoport nem kívánta, hogy megteremtődjék az ember, mert a legsilányabb, leggonoszabb teremtménynek minősítették, míg a másik párt úgy vélekedett, hogy föltétlenül megérdemli, hogy megteremtessék.

Ember, hát a mai napon, amidőn föltáruznak előted az örökkévalóság ajtói, amidőn úgy érzed, hogy jogod van egy kérdést intézned a sorshoz, hallgasd meg a felszólítást, minden bűneidről tisztulj meg az Örökkévaló előtt.

De ez a szózat nemcsak az egyes emberhez fordul, hanem az egész társadalomhoz is hangzik, az engesztelésre, a tisztulásra vonatkozó felhívás.

Bölcseink szerint azokat a bűnöket, amelyeket Istennel szemben elkövettünk, maga a Jomkipur is jóvá teszi, de amiket embertársaink ellen vétettünk, azért csak úgy kapunk bocsánatot, ha felebarátainkkal előbb rendbehozzuk a dolgot. Ha azt mondják, hogy ez a világ egy bellum omnium contra omnes, mindenkinek harca mindenki ellen, úgy a Jomkipur ünnepe éppen a tiltakozás kifejezése ezen felfogás ellenében. Az a gondolat érvényesül, mely közelebb akarja hozni egymáshoz az embereket.

És inig a szent együgyűség rőzsét hord a máglyához, a nagyzási hóbort azt mondja l'état c'est moi, az állam én vagyok, a nagyképűség az ő paragrafusaival azt hirdeti kérlelhetetlenül: fiat iustitia et perat mundus és a hatalmi tébolyból, a jámbor butaságból, a rideg szívtelenségből csak vér, sóhaj és könny származik, addig a Jomkipur ki akarja egymással engesztelni az emberiséget, a kölcsönös elnézésen alapuló

harmonikus egészét kívánja létrehozni a különféleségben, hogy a mai nap magasztos hangulata uralkodjék a szívekben.

Ó kedves .hallgatóim! Jeruzsálemben a templomban csoda történt, a templomban a nép amíg állott, össze voltak préselve, meg se tudtak mocanni, de mihelyt leborultak, mindjárt bőségesen elfértek. Szegény embertársam, nincs számodra hely, vagy azt hiszed, hogy utadban állnak mások. Összezsúfolva, összepréselve álltok a nagy Mindenség templomában. Egyik csak a másik bukása árán tud érvényesülni, az ifjak ráütnek az öregek vállára, hogy menjetek már, mert mi akarunk helyetekbe lépni, az érdekek minduntalan összeütköznek. Próbáljátok csak meg és boruljatok le alázatosan szerényen, saját hibáitokat felismerve az Isten előtt, aki előtt valamennyien egyformák vagyunk, ne álljatok olyan gögösen előtte, ne tapossátok, ne marcangoljátok egymást, meglássátok, bőségesen, tágasan elfértek egymás mellett.

A Jomkipur épen a családi szeretetnek, az ifjúkori emlékekhez való hűségnek az apothéozisa, mint a jiddis költő előadja egy művében, amelyet én ime számotokra országunk nyelvére fordítottam:

KOLNIDRE ELŐTT

Minden csöndes. A szobában
Halk mélabú szárnyat bont
Reszket édesanyám hangja
Midőn megáld s könnyet ont.

A homályos ablakon át
Betekint a derűs ég
De látod-e percről-percre
Surubb lesz a sötétség.

Néma csönd van az utcákon
Csak a sápadt hold ragyog
S mintha a Kolnidrét zúgnák
Misztikus énekkarok.

Apámon halottas köpeny
Szemeiben könyv rezeg
Míg kezét fejemre téve
Ajj ajka áldást rebeg.

Az évek hogy elshantak
Mint bösz felhők az égen
Az édes hu áldásokat
Már elfelejtettem régen.

És azóta mindig átkot
Hint reám egy bösz sereg
És nyomában nyomorúság
Bus tragédia ered.

Hordom vézna vállaimon
Az Idő nehéz jármát
Hallom, hallom, hogy zokognak
Az özvegyek, az árvák.

Mint egykor, úgy most is néha
Betekint a derűs ég
De hasztalan, percről-percre
Surubb lesz a sötétség.

Balsors, állj meg csak egy percre
Addig legyek csak szabad
Míg Jomkipur-imát mondok
S jól kisirom magamat.

Hiszen az emberiségnek a célja mindig az volt, hogy összekösse a múlandót az örökkévalóval, hogy nagyot, maradandót alkosson, csak nem volt meg az erő és az akarat mindig arra, hogy egymást megértsék. A babiloni torony katasztrófáját, amelyet a bibliából ismerünk, vajjon nem lehet-e visszavezetni ilyen érzelmi okokra? Építeni kezdték a tornyot, téglát raktak téglára. Fönt az állványokon a mesterek lekiáltottak, hogy elég volt már a téglából, adjanak már egy kis maltert, egy kis habarcsot, egy kevés cementet is, hogy össze ne dőljön az épület, de hasztalan, azok nem akarták őket megérteni és így összeomlott a hatalmas alkotás. Ugyanez történik az emberiség munkásai között is, téglát raknak téglára, anyagot gyűjtenek, halmoznak anyagra, mindenben csak a látszat, a külső, a forma és az erő, az anyag dominál, hasztalan mondják, hogy elég volt már az anyagból, kérünk már egy kis összeforrasztó vakolatot, egy kis egygyé forrasztó szeretetet, ezt nem akarják megérteni. A Jomkipur is ezt kiáltja felénk *Lifné Adonáj tithóru* tisztuljatok meg az Úr előtt, akinek színe előtt állunk, aki előtt valamennyien egyformák, az ő gyermekei vagyunk és értsük meg e nagy napon ezt a kiáltást, mi, az anyagnak a rabjai.

Harmadszor Izrael felé hangzik a felszólítás a tisztulásra. Ő, a világ reánk szórja a vádak özönét. A lezajlott évezredek szenvedései alatt görnyedve a zsidóság sorsa az volt, hogy minden energiáját arra fordította, hogy magát tisztára mossa nem létező, csakis ellenségeink által koholt bűnöktől.

Nem használt a vallási, polgári, családi erények egész sorozata, csak szűnős-szüntelenül hallanunk kellett az alábecsülésnek, a megvetésnek ijesztő, siralmas nyilvánulásait. Láttuk, hogy nem használt azt sem, ha elfordult a zsidóság az ő kincseitől, az ő törájától, az ő népéhez való ragaszkodástól is. Ez sohasem oldotta meg a problémát.

Ismerjük a talmudi mesét a rókáról és a halakról. A ravasz állat így szólt a víz lakosaihoz: Látjátok, mennyi veszély ólalkodik ellenelek a vízben, jöjjetek a száraz földre, itt egy csapással jóra fordul a helyzetetek. Erre a halak így szóltak: Ez nem bölcs beszéd, ez balga beszéd. Ha a vízben, mely a mi életelemünk, oly sok veszély környékez minket, hát még a száraz földön, mely számunkra teljesen ismeretlen terület, mennyivel inkább lesz megnehezítve nekünk a lét és nemlét kérdése.

Ezt a példázatot szívleljük meg kedves hallgatóim e nagy napon, hogy áhítatunk, imádságunk gyümölcsöző legyen. Tudjuk, hogy az emberiség

ellen nem vétettünk, mindenkor hűségesen teljesítettük emberbaráti, honpolgári kötelességeinket. Nem használunk magunknak azzal sem, ha elhagyjuk a mi éltető elemünket, zsidóságunkat *Mikol chotószrchcm tijné Ad ott aj tiihóru* földolog, hogy az Örökkévaló előtt legyünk tiszták bűneinktől, különösen azoktól a bűnöktől, amelyeket zsidóságunk ellen követünk el. A küszöbön lévő Jomkipur elsősorban engesztelje meg a zsidóságot a zsidósággal, annak csak a formára esküvő részét vigye vissza a lényeghez, azt a nagy csoportját pedig, mely közömbösen, szívtelen nembánomsággal áll saját véreivel szemben, hozza vissza Istenhez, népéhez, templomához.

Ó, a Jomkipur is hivatva van változást előidézni a lélek mélységeiben, mint a csillagászatban Kepler törvénye. Ha eddig a nap forgott a föld körül, vagyis ha azt hittük, hogy az önzés körül forog minden, a föld és a földhöz való tapadás a tengelye minden törekvéseinknek és emellett nem találd meg a számítást, nem láttad meg a remény és a bizalom csillagát, elhomályosult a dioszkurok fénye, a mérleg csillagzata meg azt mutatta, hogy nagyon könnyűnek találtattál és eszméid között úr mutatkozott, fájó csalódások, kiégett vágyak jelezték az esztendőt, úgy fordítsuk meg a törvényt, hogy ezentúl a föld forogjon, a mi földi, világi vágyaink és tevékenységünk középpontja legyen a szeretet, a megértés, a megbocsátás, az Istenség. Ámen.

A ZSIDÓSÁG ÉLETIGENLÉSE

Elnöki megnyitó Dr. Kecskeméti Ármin makói főrabbi előadása előtt -1928 február 5-én.

Hölgyeim és Uraim! az OMIKE elnökségének nevében van szerencsém az ideérkezett főtiszt. Dr. Kecskeméti Ármin urat szerelettel és melegen üdvözölni. Ünnepe van ma egyesületünknek, még pedig kettős ünnepe. Ünneppé avatja e napot már illusztris vendégünk megjelenése körünkben, de még nagyobb jelentőségre emelkedik a mai nap egyesületünk történetében azért, hogy a főtisztelendő ur dus lelkének tartalmát, szellemi munkában és bűvárkodásban eltöltött évtizedek érett gyümölcsét is magával hozta és azoknak élvezetében fog bennünket részesíteni. És külön örömet jelent számomra az ő idejövetele. Mert az ő mai tevékenységében az én magam itteni működésének tükörképét, ref-

lexét látva az én önbizalmam és önmagamban való bitem is megerősödik, újabb tápot nyer a jövőbeli munkához és a néha bizony hiábavaló és minden megfeszítettség dacára csütörtököt mondó igyekezet melleit is friss energiát meríthetek a zsidó élet fejlesztésére irányuló törekvéseimben a főtisztelendő Kolléga Úr nálunk való megjelenéséből.

Most érzem az írás szavainak az igazságát: *Serhörá ani vénává*. Fekete vagyok bár, de szépséges. A mindennapi élet apró-cseprő bajai, a hétköznapiok ádáz küzdelmei ellioinálvosilják bár néha előttem pályáim és hivatásom horizontját, de ily kimagasló momentumok az élelemben, amikor ily különő nevű kollégát van szerencsém üdvözölhetni, mint Kecskeméti Ármin, egy pillantás az ő életére és munkásságára, az elgondolása annak, hogy vele egy és azonos az én célkitűzésem, a törekvésem, a pályafutásom, a küzdelmeim, ez jólesően megérleli bennem a meggyőződés öntudatát *Sechnrd ani renává*, hogy a foglalkozásom bár néha terhes és háládatlan, hogy néha fekete felhők borítják a távlatokat, *vénává*, de azért szép és magasztos az. Mindenesetre hálával tartozunk a főtisztelendő urnak azért a rendkívüli szeretetreméllóságáért, hogy körünkben megjelent és a zsidóság problémáira világítva támogat bennünket abban a sziszifuszi munkánkban, hogy a zsidósággal a zsidóságot megszeretessük és bebizonyítsuk azt a magától értetődő igazságot, hogy a zsidóság annál több hasznot, lelki előnyt, szellemi produktivitást képes az emberiség javára kimutatni, minél inkább a saját benső szentélyébe fordul és minél jobban igyekszik ápolni a saját kullurértékeit helyett, hogy ősi talaját elhagyva idegen kultúrák szekere elé fogja magát és a sajátját elhanyagolja. A. biblia, a próféták örökszép tanításai, a zsolttároknek az örök emberi érzelmektől visszhangzó búbájos költészete tisztára zsidó talajon fakadt és van olyan értéke, mint a mostani Gólusz produktumainak, a főkönyvnek és annak a könyvnek, amelybe embertársaink vétségeit jegyezzük. Hiszen talán emlékeznek Önök t. hölgyeim és uraim arra a meghaló feljegyzésre a magyarok történetéből, hogy IV. Béla uralkodása alatt, a gyászos talárjárás előtt egy Julián nevű domokosrendi szerzetes két barátjával elment fölkeresni az ősmagyarok hazáját és az volt az elgondolása, hogy ha földalálja őket, mindet hazahívja, hogy velük az illeni magyarságot gyarapítsa. Ez a vállalkozás bár nem sikerült, mégis az eszme valami főséges volt. Azt gondolta a szegény szerzetes, hogy a magyarság, mely csak egy maroknyi volt Európában, úgy fogja teljesíteni legjobban a maga hivatását, ha helyett, hogy földadná a kitűnő sajátságait

és felolvadna az itteni népek másféle világában, a maga individuális karakterének hordozóival erősítse önmagát és ilyképen váljon hasznára az európai civilizációnak. A zsidóság is t. hölgyeim és uraim most a magyar nemzet válságos korszakában nem azáltal szerezhet magának hazafias érdemeket, ha elfordulva kultúrértékeitől száraz ággá devalválódik a zsidóság fáján, hanem ha bekapcsolódva időben és térben az összszidóság életerős törekvéseibe és azokból új energiákat merítve, mint a magyarság új életre kapott tényezője igyekszik segíteni az imádott magyar hazán.

Jajgató és kesergő magyar hazafiakra most nincs szükség, hanem térjünk vissza a zsidóság eszményeihez, legyünk jó zsidók, hogy jó magyarok lehessünk. Makó városa nem azokról a zsidóiról nevezetes, akik minden zsidó jellegből kivetkőzve Makót még messzebbre húzzák el Jeruzsálemtől, hanem híres a Makai Emilekről és a Kecskeméti Árminokról, akik a Jeruzsálemmel kapcsolatos eszmények hivatott hordozói gyanánt a zsidóságot önmagához való hűségének felfokozása által a magyarság igazi barátaivá nemesítették.

És most visszaszállnak emlékeim az édes ifjúság tündérálmoktól átszőtt évadjába, amidőn gyönyörködve hallgattam Kecskemétinek sajátosan egyéni nyelvezetét, aki már akkor mutatta oroszslánkörmeit és meglebegtette sasszárnyait, amidőn mint érettebb teológus felolvasta műveit: A zsidó a magyar népköltészetben és a színműirodalomban, majd később olvastam tőle a zsidó irodalom történetét és legújabban hatalmas classikus művét, a zsidóság egyetemes történetét.

Egy ihlelteli élményt jelentő órát jósolok mindezek alapján önmagunknak, amidőn van szerencsém a mai felolvasó délutánt megnyitni és a főtisztelendő urat felkérni „A szertartások és a modern zsidóság“ eimű előadásának megtartására.

A ZSIDÓ NÉPSZÁMLÁLÁS

Hősök emlékünnepén.

A tegnap felolvasott heti szent olvasmányban el van rendelve, hogy a zsidóságot meg kellett számlálni. Még pedig olyformán, hogy ez a számlálás nemcsak egyszerű, rideg statisztikai művelet volt, hanem a szeretet aktuusa, mert akiket szeretek, akiket fontos tényezőknek tartok éle-

temben, azoknak a létezéséről mindig szeretek tudomást venni, azok iránt érdeklődöm. A zsidóságot megszámlálják amidőn Egyiptomból a rabszolgaságból kiszabadul, megszámlálják, amidőn az aranyborjú imádata után sokan elhullottak belőlük és végre amidőn Isten az ő szellemét akarja közöttük lakoztatni, akkor is megszámlálják őket. A mai napon k. hallgatóim nem az élők, hanem a halottak felé fordul az érdeklődés és nemcsak a zsidók felé, hanem a háború összes magyar hősei felé, akik vérüket ontották a magyar hazáért.

Szent fájdalommal borulunk le drága emléküek előtt és azt dokumentáljuk megemlékezésünkkel, hogy nem haltak meg ők, mert csak az halt meg, akit elfeledtek, mi ellenben imádságaink áldása mellett hódolunk szent emléküeknek és a síron túl is az örök enyészet hantjai fölé diadalmasan emelkedik az örök szeretet zászlója. Az idő, ez a kegyetlen sirás érzéketlenül szövö bár a feledés pókhálóját a szívek sebe fölé, de mi az évek haladtával is érezzük, hogy annyi szál fűz bennünket a hősök emlékéhez, hogy az Idő óceánja sem képes elborítani a szív érzéseit utánuk, amint a próféta mondja: Leész marpé. Általánosságban az Időnek gyógyító hatása van. Vehinné veószó, de amidőn a sebek, a gyötrelmek mindig felújulnak, amidőn elmondhatni a híres kiáltvány szavait: *Recrudescunt vulnera inclytæ gentis Hungaræ*, hogy felszakadnak a dicső magyar nemzetnek sebei, akkor nem nyugodhatik meg a szív, hanem tovább háborog és nem találja meg a békességét. Háromszoros volt a számlálás, egy a kiszabadulás alkalmával, egy az aranyborjú készítése után és egy, amidőn az Isten az ő dicsőségének templomává akarja avatni az ő népét. A mi megemlékezésünk is ilyen hármassal származik. Először a szabadság gondolatából, mely a törvények védőszárnyai alatti egyenlő elbánást jelenti az ország minden polgára iránt. Nagyon bölcsen mondotta egy a békeidőből megmaradt politikus, hogy az a törvény, mely csak a polgárok egy részét védelmezi meg, az tulajdonképpen egyikei sem védi meg. Ahol különbséget tesznek polgár és polgár között, ott nem szabadság, hanem a legnagyobb elnyomás uralkodik. K. hallgatóim! Amidőn a peloponnesusi háború után Perikles gyászbeszédet mond az elesettek fölött, beszédének túlnyomó részét képezi az enumerációja azon előnyöknek, amelyeket Athén az ő polgárainak nyújtott és arra konkludál a szónok, hogy: „ilyen az a haza, amelyért ezek bátor küzdelemben meghaltak avval az elszántsággal, hogy ily drága kincstől nem engedik magukat megfosztatni.“ Magyarország sajnos nem győztes hadjárat utáni korszakot él most

keresztül és a vesztett háborúnak minden keserőségei reánk szakadtak. Nem tudom elfelejteni azt a leírást, amelyet egy diadalmas háború utáni diadalmenetről olvastam, hogy egy győzedelmes hadvezér hogyan vonult be a városba, amidőn a háborúból visszatért. A foglyok végeláthatatlan sora, a hadizsákmány rengeteg mennyisége, a diadalmas vitézek jöttek, a város ünnepi díszbe öltözött, virágesővel fogadták a vitézeket, majd megharsantak a kürtök, jelezve a vezér közeledtét, aki méltóságteljesen ült a lován, jelentőségének tudatában. A nép üdvívalgással fogadta és felzengett az ló triumphe viharzó kiáltása. Mindenki érezte, hogy a hazának egy új boldog korszaka következik és az általános mámor feledtette az eleseitek hozzátartozóinak végtelen fájalmát. Ellenben a vesztett háború után! Első sorban vae viclis, jaj a legyőzötteknek. Tudjuk, mert a mi bőrünkön történt. Amikor minden felborult, a szenvedések, a hihetetlen gyötrelmek korszaka következik be és ahelyett, hogy összetartának a megcsonkított haza gyermekei, hogy együttes erővel, szívós energiával újjáépítsék a rombadólt országot, különösen kezdetben az összes erők abban merültek ki, hogy a vesztett háború okait keressék és hogy bűnbakokra vadásszanak. A zsidóságnak nem volt elég az ő baja, még neki az volt megírva, hogy többszörösen ürítse ki a szenvedések kelyhét, úgy voltunk, mint amikor egy családfeje az utcán megtámadtatván, bár vitézül védekezik, de a túlerőtől legyőzetik és iszonyú sebekből borítva tér haza. Itthon a családja ápolás alá akarja venni, be akarja kötözni a sebeit és arra törekszik, hogy meggyógyítsa és talpraállítsa. De ő letépi a kötelékeket és ellenségeinek túlerejétől megfékezett minden bosszúvágyát ártatlan családtagjain tölti ki. Ütlegeti, rugdalja, marcangolja őket és rájuk keni a felelősséget az ő megveretése miatt. A hazai zsidóság is így szól a nemes magyar nemzethez: „Tudom, hogy ártatlanul keveredtél bele a világháborúba, mint Pilátus a Credóba, vitézül viselted magadat, megveretlenül rémesen meg leltél csonkítva. Mi neked fáj, nekünk is fáj. Itt vannak az elesetteink, akikért együtt könnyezünk, a bős ellenség minket sem kímélt. Lelkileg és gazdaságilag tönkre vagyunk mi is téve. De kérlek, ne szakítsd le a kötelékeidet, ne tépjed le magadról az emberiség palástját, ne üss, ne kínozz, ne gyötörj bennünket, hiszen mi a legjobb barátaink vagyunk és segíteni akarunk rajtad. Mert idegenek ütöttek téged és sajnós, nem bírsz visszaütni, ne bántsd a testvéreidet, legjobb akaróidat“. A zsidó bölcsék példázata szerint az arany kérde a vastól, amidőn ez a kovács porölyének irgalmatlan ütéseitől illetve iszonyú lármától csap: „Miért

jajgatsz, miért ordítasz, lásd ha engem ütnek, én hallgatok“, mire a vas így felel: „Ha az aranyat üti a vas, ez más, mert idegentől kapja a súlyos csapásokat. De én, ó én sokszorosan szenvedek, nekem elviselhetetlenül fáj, hogy a saját testvéremtől, a vaskalapácstól zuhannak rám a csapások“. Nem célo, amint már említettem ezen művemmel kifelé igazolni a zsidó elesettek nagy számát. Nekünk épen elegendek ezek elök. (Lásd ... művemet: Érnek Habáchá 2. és 3. o.)

A második alkalom a számlálásra volt, amidő az aranyborjú imádata miatt sokan elhullottak a pusztai vándorlás alatt. Vájjon k. hallgatóim, nem a rideg önzés, az érdekek bálványozása és a tespedés imádata-e az, ami egy jobb jövő derengő hajnalának horizontját előlünk sűrű homállyal takarja el.

A párisi Notre Dame előtt egy vak koldus szokott kéregetni és a szánalom fillérei sűrűn hullottak a kalapjába. Egy orvos egyszer meg akarja gyógyítani és vissza akarja adni neki a látását, de a koldus rémülten tiltakozik ellene, mondván, hogy éppen a vakság képezi az ő exisztenciáját. Ha látjuk azt, hogy csak az önzetlenség, szeretet, testvériség és főleg a komoly munka tudja feltámasztani a nemzetet és éppen ez ellen tiltakoznak azok, akik a zavarosban szeretnek halászni, nem annak a szánalmas, világtalan koldusnak a szomorú mentalitása borong-e uralkodó eszme gyanánt fölöttük?

A harmadik esetről tegnapi szombatunkon beszélt az írás, amidő megszámolták a népet, hogy közöttük lebegjen Isten dicsősége. A romlásból a népet csak saját erényei emelhetik föl. Amidő a templom elpusztult, úgymond a zsidóságnak egyik vezére, a templom lángjai mellett, annak a tüze volt az oka az egész zsidóság szétszóródásának, de úgymond, az egész zsidóság lángoló lelkesedésének a tüze fogja majd a szentélyt újra fölépíteni. Nem ugyanez a jelenség áll-e fönn a romokban heverő Magyarországra nézve is? Az egész nép megértő szeretete, nem a tehetőség telenség előretörése, nem a hatalomnak a törvénye, hanem a törvény hatalma, a megértő szeretet, az önzetlen lelkesedés lángjában összeforradó akarat fogja újáteremtani a magyarság rombadólt szentélyét, régi nagyságának a templomát.

Népek öre, népek atyja, Mindenható Istenünk, lebegjen áldó kegyelmed hőseink sírja fölött és adj nekik háborítlan nyugodalmat. Enyhítsed gileádi balzsammal a hátramaradottak gyötrelmeit, az édesanya fájalmát, az özvegy kínjait, az árvák bus panaszát és szabadíts fel minket

az aggodalom, a bizonytalanság béklyói alól. „Kik szabadon éltek haltak, szolgaföldben nem nyughatnak.“ A sírok éjjeléből az Örökkévalóság rózsa-ujjú hajnalát virraszd föléljük és áldott legyen emlékük. Amen.

EGY SZÍV ÉS ÚJ LÉLEK

Kolnidré-este 5688.

Szeretném, ha ma este szárnyakat öltene szívem gondolatja és magas eszmék légkörébe száguldana veletek. Úgy tekintem Izrael összetömörült gyülekezetét, mint egy mezőt, amelyet fel kell szántani, hogy termékeny legyen, hogy fogékonyvá váljon a nap hangulatának befogadására. Ime, bontogatja szárnyait az este, az alkony sejtelmes palástja borul a horizontra és mi idesiettünk elhozva a lélek aspirációit, a nosztalgiát Isten után, a szívnek epekedését az üdvösség forrásai után. Hóom hahólchim bachóseeh róu ór gódaul. A nép, mely a sötétségben járt, ime nagy fényt lát, akik a homály országában lakoznak, azok felé világosság tündöklük. Valóban, a Jomkipur napjának tartalma, eszméje fényt gyújt a sötétségben, világot az éjszakában.

Érezzük, hogy az ember imádságos lény, aki Istenhez tud felmagasodni, érezzük, hogy az ember társas lény, aki embertársaival együtt dolgozik az erkölcsi világ kiépítésén és érezzük, hogy az ember a dolgoknak a mértéke. Ha a Jomkipur nem lenne elrendelve, akkor meg kellene azt teremteni, hogy legyen egy nap, amikor nem olyanoknak érezzük magunkat, amilyenek vagyunk, hanem amilyeneknek lennünk kellene. Azért mondja az írás, hogy a főpap ne jöjjön minden időben a szentek-szentjébe, hanem csak egyszer egy évben, az engesztelés napján. Vagyis a Jomkipur az Idő fölött áll és fönséges jelentőségével bele akar minket kapcsolni az örökkévalóságba. Nem akar hát egyebet, mint azt, hogy engesztelődjünk meg Istennel és embertársainkkal, hogy ne a rideg jogra hivatkozzunk és főleg ne legyünk szigorúbbak felebarátainkhoz, mint önmagunkhoz.

De tagadhatatlanul a zsidóság eszmevilágából termelődött ki e napnak a gondolata és a legédesebb gyümölcse az a prófétai gondolat, hogy visszavezérli a szülők szívét a gyermekekhez és a gyermekek szívét a szülőkhez, amidőn itt egyesül a régibb nemzedék az ujjal és egy magasztos

harmónia létesül itt az imádságos gyülekezetben, mely a múltnak megindító melódiáiból a jövő hangzatos reménydalává izmosodik.

Így hát a Jomkipur hivatva van Izrael egységét létrehozni, belénk új lelket lehelni és a szíveket jobbra, nemesebbé formálni. Amint Ezekiel próféta mondja: Venószatti lóhem lév echod verúach chadóso ettén bekirbom... Egy szívet adok nekik és új szellemet plántálok el bennük és eltávolítom a kőből való szívet és adok nekik húsból való szívet.

Izrael egysége. Nehéz probléma, kedves hallgatóim ez és mégis a mai nap azt kívánja tőlünk, hogy ne csak imádkozzunk érte, hanem igyekezzünk azt elő is mozdítani. Hasztalan mondjuk az imádságban Vejeószú kulom agudó echosz hogy valamennyien egy kötelékké egyesüljünk, ha nem érezzük át komolyan e szavak horderejét.

Nem akarok most arról elmélkedni, hogy a zsidóságban pártok vannak, hogy nem egészen szükséges okokból fakadóan, gyakran csak hamis jelszavak cégére alatt alakultak, hanem arról akarok beszélni, hogy még egy gyülekezetben sem találjuk meg az egységet, a szolidaritást, az együvé tartozandóság dokumentálására irányuló törekvéseket. A Jomkipur az egyénnek és a gyülekezetnek fontos komoly napja. Összes imáinkat átlengi az eszme, hogy az egyénnek bár külön is ki kell fejtenie összes diszpozícióit, de kötelessége kiaknázni minden lehetőségeit a közösség javára is, ha azt akarja, hogy a közösség áldásai órá is kiterjesszék védő szárnyaikat. Ó, a szelídlelkű Hilél kimondta a nagy szót Al tifraus min hacibúr ne különödjél el a társadalomtól, a közönségtől. És hatványozottabb mértékben követi el ezt a bűnt, aki a zsidóság sorsát nem viseli a szíven, akinek a szíven nem reszket át népének a sorsa.

És nekem ne mondja senki, hogy az ilyen különválás, a kötelességek aluli kibúvás megtorlatlanul marad, hogy az önzés, az önérdekek előmozdítása, a saját magának adminisztrálása legyen az embernek legfőbb célja, legeminensebb rendeltetése a földön, ezt ha egész évben propagálja is valaki, talán ma az engesztelés nagy napján mégis érez magában egy kis nyugtalan zajlást, mint a tengerszem, ha a tenger háborog. Talán belátja, hogy mégsem egészen helyes életberendezés az, hogy egy zsidó ember egészen izolálja magát a zsidóságtól, az ember egészen emancipálja magát attól a gondolattól, hogy az emberiségnek tagja. A zsidóság csak úgy lehet büszkesége a zsidónak, ha a zsidó is igyekszik büszkeségére válni a zsidóságnak.

Frankl L. A. egy költeménye, amelyet magyarra fordítottam, meg-

hatóan írja le a zsidóság ragaszkodását Istenéhez és önmagához minden martiriumon keresztül. A költemény így hangzik:

GLADIÁTOROK A RÓMAI CIRCUS MAXIMUSBAN

Te Caesar morituri salutant.

Itt a Circus, most már zsidó temető lett
Ahol zug a Tiber folyó fodros árja
A gladiátorok vívtak s haltak itt meg
Régi rómaiak mulattatására.

„Kik meghalni megyünk, üdvözlünk ó Caesar!
Mintha még hallanók e bajnoki szókat
Italus koresosult, gonosz nemzedéke
Juda, gyűlölt téged is, mint bajvivókat.

„Egy az Isten, vagy több ez volt a nagy kérdés,
Dicsőséged volt a tilrás meg az eszme.
Állasz évezredek tragédiájában
Halhatatlan martirdicsfénytől övezve.

Nemzetek letűntek, nemzetek születtek
De téged nem nyelt el Idők hiállámsírja
Miként egykor Hanna hét halott fiára
Róma hét halmára úgy borulhatsz sirva.

Egyszer mintha sötét börtönöd résein
Yakitó napsugár cikkázott volna át
Csak villáin fénye volt s érezhetted újra
Róma fölött s rajtad a régi éjszakát.

S mi az, hogy böjtéji játékok évadján
Hoztál oda ezüsttálakon aranyat
O mi szégyen, hogy egy esztendeig újra
Ghetto levegőjét szívnod legyen szabad.

Titusz-diadaliv, balsorsunk emléke,
Lelkünk szégyenpirja, idők vasfoga rág
Művészeket véstek rád képeket arról
Róma járma alá hogy mennek az apák.

Letiporva a hon, mily tragikus végzet
Porban a trón és a szentély lángokban áll
S térdet görbíteni idegen istennek . . .
Nincs más választás, mint hitcsere vagy halál.

De ők hősiesen mennek tűzbe s vízbe
 Nem rettentí máglya sem kard ezt a népet
 S Isten harcosai végpercükben zengik:
 Uram halni megyünk és üdvözlünk Téged!

Látunk kedves hallgatóim, olyan zsidókat, akik elvárják, hogy minden megilszteltetésben részesítsék őket, hogy a zsidóság leboruljon előttük, de ha kérdezzük, hogy milyen érdemet szereztek rá, akkor nagyon halkszavú emberekké válnak. Erre vonatkozik a híres Jákob Midubnónak a megjegyzése, hogy az Óvinú Malkénú-nak utolsó mondatát nagyon csöndesen szoktuk recitálni, erre elmond egy hasonlatot:

Valaki bemegy a boltba, nagyon energikusan rendel mindenféle árut, de a végén aztán csöndesen, szégyenkezve odasúgja, hogy pénz nincsen, hanem csak hitelbe kér mindent. Mi is nagy garral kérünk az Óvinú Malkénú-ban mindent a jó Istentől, adjon nekünk boldogságot, egészséget, hosszú életet, anyagi jólétet, de a végén, mikor mégis csak felmerül a kérdés, hogy mindezért mi hogyan fizetünk, akkor csak halkan mormoljuk Chonnénú vaanénú ki én bónú máaszim ... kegyelem, hallgass meg minket, mert nincsenek jótetteink, csak irgalmat és jóságot gyakorolj velünk és hallgass meg minket. És valóban az egyik zsidóval nem lehet beszélni a zsidóság ügyeiről, mert akkor mindjárt idegessé válik és mi nem tudjuk kitapasztalni, hogy mikor van világos pillanata a zsidóság számára, a másik nem tesz semmit a zsidóság érdekében, mert mindig sérelme van neki, mindig valami bántalmat szenvedett a zsidóság részéről. Sőt úgy tűnik fel, mintha direkte tenyésztené a sérelmet, a műbántal!inakat csak azért is, hogy legyen ürügye magát a népehez és fajához való kötelességei alól kivonni. Van, aki szinte kéjelegve rázza a halálcsöngetyűt, hogy vége a zsidóságnak, de nem járul semmivel sem hozzá, hogy a tragédiát elhárítsa. Valóban mondhatjuk, hogy vége van a zsidó népnek, ha csupa olyan tagjai lennének, mint ő.

Jeruzsálem rémnapjaiban, kedves hallgatóim, volt egy Czádok nevű férfiú, aki mindennap felállt egy magaslatra és elkiáltotta a szörnyű szavakat: Jaj Jeruzsálemnek. Végre egy dárda átfúrta a szívét, odakapott egy kiáltással: Jaj nekem. Hányan vannak ilyen viharpróféták, ilyen vészmadarak, akik csak azt tudják kiállani, hogy jaj a zsidóságnak, de ha előbb kiáltanák, hogy jaj nekem, ha a zsidóság elvész és nem vonnák el magukat a zsidóság megmentésére irányuló akciókban való részvételtől, akkor megmentenék önmagukat is és a zsidóságot is.

A Jomkipur ünnepe ki akarja hát kedves hallgatóim belőlünk váltani a jobbik embert, hogy ne az imponáljon nekünk, ha valaki folyton a törvényt hangoztatja másokkal szemben, hanem a törvény szeretetét váltsa fel ma a szeretet törvénye. Már volt alkalmam említeni, hogy a régi Archimedes-tételt, amely szerint minden test vízbe mártva annyit veszít súlyából, amennyi az általa kiszorított víznek a súlya, a modern Archimedesek úgy variálják, hogy minden ember annyit nyer értékben, mint ahány más embert képes kiszorítani. Ez ellen kedves hallgatóim, úgy a zsidóság, mint a Jomkipur világnézete tiltakozik. A történelem, amely a csatákat vívó, öldöklő királyokat glorifikálja, a mithológia, mely a dörgő és villámló, pusztító princípiumokat örökíti meg, a zsidóságban kevés visszhangra talált. A Jomkipur, az engesztelés és a szeretet eszméje vonul át mindenütt, a mi történelmünk a szellem és a szenvedés apolheózisa, az Isten a könyörület és a jóság Istene. Még a sorsunk javítására irányuló törekvések is az összszidóság érdekében a béke és a fegyvertelen evolúció jegyében történnek.

Azért mondja az írás: Hajoó im bekoló szismóú. Ha a mai napon az ő hangját halljátok, meg ne keményítsétek a szíveteket. Aki meghallja az Isten hangját, az Úr szavát, az nem keményíti meg a szívét, hanem arra törekszik, hogy a Jomkipur nála a zsidóság egész lelkét felharsonázza, amint a szent könyvek megemlékeznek egy szabómesterről, aki valami nagy dolgot cselekedett. Annyira tisztelte az engesztelő napot, hogy Erev jóm kipurra egy nagy halat vásárolt és pedig igen drága áron. Most kérdés, hogy micsoda nagy érdem rejlik ebben? De a szent könyvek szerint ez csak egy allegória, egy szimbólum. Valamennyien tulajdon képen szabók vagyunk, ha figyelembe vesszük, hogy ma részben meg kell foltoznunk ruháinkat, részben újakat kell varrnunk, a ruhák ugyanis jelképesen a jócselekedeteinket jelentik, az a legdíszesebb ruházat, amibe öltözhetünk, ha valami szép, nemes dolgot művelünk és ebbe burkolózhatunk napjaink alkonyulatánál, a hal is azt az eredményt jelenti, amelyet az életóceánjából magunknak kihalászni tudtunk.

A Jomkipur tehát legyen Izrael egységes imádságainak az ünnepe kedves hallgatóim. Egy szegény emberről szól a rege, aki háborgó lelkének nem talált nyugalmat, üldözte a sors és végtelenül boldogtalannak érezte magát. Végre találkozott egy öreg emberrel, aki azt tanácsolta neki, hogy fürödjön meg olyan vízben, mely *fölfelé folyik*. Végre megtudta, hogy ez a víz a könnyek patakja.

Mi is a bűnbánat, a fájdalom és a részvét könnyeiben fürödve megtaláljuk nyugalmunkat. Ó, barna szárnyán jön az alkony, jönnek az esteli árnyak. Fészket keresi a madár. Lelkünk te, árva madár, keresd fel a te lakásodat, az Isten kegyelmét, hogy megtaláld békédet, nyugodalmadat Izrael Istenében. Ámen. (Országos Egyetértés 1927. A vers a „Múlt és Jövő“-ben jelent meg.)

SZIVÁRVÁNY A FELHŐBEN

Mint a szivárvány tüneménye a felhőben — olyan a p;ip tekintete.

(A jomkipuri imádságból Ezékiel 1,28. alapján).

(GONDOLATOK A KOPORSÓNÁL
ÉS A SÍRNÁL VI.)

REISZ GYULA

4 927 Június 20.

Gyászoló gyülekezet! Egy ókori királynak a régiek bölcs női, a Szibillák felajánlottak kilenc könyvet, az összes tudásnak és bölcseségnek a könyveit, azonban roppant nagy árat kértek érte és amidőn a király ezt nem akarta megadni, hármat a tűzbe dobtak és a megmaradottakért ugyanezt az árat kellett volna fizetnie, majd mikor ezért még jobban sokalta a díjat, ismét hármat a tűzbe dobtak és a megmaradt háromért volt kénytelen az egész követelést megfizetni.

Előttünk van a lét a maga misztikus titkaival és kora ifjúságunk idején fel lesz kínálva a boldogulás lehetősége, de sokaljuk az árat, a lemondást, a küzdelmet és mégis a férfikorban is le hagyjuk zajlani az életet, anélkül, hogy az élet bölcseségének a könyvéből merítettünk volna, amidőn elérkezik az élet estéje és végre ugyanannyi árat kell fizetnünk a halállal, az élet elvesztésével, mintha az összes lehelőségeket céltudatosan kiaknáztuk volna.

Egy sokat szenvedett férfiú koporsójánál, itt a lét és nemlét közötti határon buggyan ki belőlünk ez a meditáció és mélységes meghatottság indulataival veszünk részt a gyászolók fájó érzelmeiben, akik a szenvedés tanúi voltak és a fájdalmak enyhítése volt ezen évtizedek óta beteg embernél az ő legfontosabb teendőjük. Itt már a fájdalom, a kín és gyötrem elérte a maximot, a legmagasabb fokot és a sírnak teljes nyugalma volt az egyedüli orvosság a keserű állapot megszüntetésére.

De gyászoló gyülekezet, az a jelenség, hogy megszabadult a létnek a terheitől valaki, hogy lerázta magáról azt, ami földi, ez még csak egy negatívum, hiszen ezt úgy is el tudta volna érni, ha meg sem pillantja a világot, sőt akkor meg sem kellett volna kezdeni a sorsharag bösz nyilvánulásainak elviselését.

A bölcs szerint úgy vagyunk e földön, mint idegen országban hadakozó katonák, akik nem is tudják a hadjárat célját és mégis meg vannak

arról győződve, hogy egy rendező és gondolkodó hatalom küldötte őket ki, akinek magasabb céljai vannak velük és ha veszéllyel, gonddal, szenvedéssel teljes is az ő munkájuk, mégis teljesíteni kell kötelességüket mindaddig, amíg vissza nem hívatnak.

Ugyanezt a gondolatot sugározza vissza az írás heti olvasmánya is, amidőn elbeszéli, hogy Mózes kémeket küldött ki a Szentföldre, hogy vizsgálják meg és hozzanak hírt felőle. A legtöbben azt mondták, hogy ott óriások laknak, a városok évig nyúló erődítményekkel vannak ellátva és nem tudják majd elfoglalni, míg keltő közülok így válaszolt: mindnyájan elmegyünk és elfoglaljuk.

Reisz Gyula, örökre elköltözött hittestvérünk, letelt földi szolgálatod ideje és megszűntek csillapíthatatlan fájdalmaid, 64 éves korodban visszaadtad lelkedet a teremtődnek és bölcsődtől sírodig tartó utadon az út jelentékeny részében fájdalmas és makacs betegség tüskéi véreztek meg. Ritka akaraterő és bámulatos energia sűrűsödött össze benned, amellyel mind mostanig győzelmesen túrted a kínokat, míg végre a halál diadalmaskodott fölötted. *Veled* elmegy a helybeli kereskedővilágnak egy markáns alakja, aki egy félszázad óta teljesítetted híven a kötelességedet és a kiterjedt családnak egy tagja és ne tagadjuk, hogy rokonaink, barátaink halálával mintha mi is egy kissé meghalnánk, mert hiszen ha igaz az, hogy az ember társas lény, akkor embertársaink élete belekapcsolódik a mienkbe és annak integráns kiegészítő részét képezi.

Ha tehát elhagy egy férfiú bennünket, akinek élete kedves volt számunkra, akkor a mi életünk is vészit a tartalmából, a színéből, a zamatjából. Mint a próféta mondja: „Eltávolítja Isten az embert és nagy lészen az elhagyatottság a földön“. Egy ember távozik el és íme nagy ür támad utána. Foglalkozásod mezején a tiszta egyenes ut volt a te ösvényed, amelyen mindvégig haladtál és hiányozni fogsz a te sajátosan eredeti életfilozófiáddal, amelynek egyes megnyilatkozási formái tagadhatatlanul hosszú évtizedeken át tartó betegséggeddel voltak oksági kapcsolatban, de akik közelebb állottunk hozzád, tudjuk, hogy mélyen érző szív lakozott benned, hogy emberiesen tudtál érezni, gondolkodni és cselekedni. Amíg az üzleti világ reprezentánsai a legélesebb kritikának vannak kiszolgáltatva és legtöbbszörre jogtalanul és helytelenül mint a rideg haszonlesés hordozói vannak feltüntetve, benned az üzleti élet szigorú etikájának hirdetője és megvalósítója száll a sírba, aki egyik jóleső cáfolata voltál az elhangzó előítéleteknek. Életeddel példáztd, hogy a legjobb befek-

tetés a tiszta becsület, mert akárhogy is lesz értékelve, de két haszna biztosan van neki: az emelt fő és a jó lelkiismeret. Fájó és kínzó szenvedéseidtól inaugurált kedvetlen hangulatod közepette is művelt lélek, szerető szív és igazságot kereső elme lakozott bensődben, „mint a tó vize, mely sötét éjjel is csillagot ringat magában.“ Forró érzésű férj és édesapa hanyatlik veled a siri világba. Bánatos özvegyed és egyetlen fiad és velük összeolvadva a sógor-nőd állanak mint vesztesek a koporsód mellett, akik hosszú időn keresztül mélyen átéreztek veled együtt a te mondhatatlan szenvedéseidet és végtelen türelemmel végezték körülötted a gondozás kegyes szerető tevékenységét.

És most, hogy bekövetkezett az, amitől féltek, jóllehet nem érte őket készületlenül a csapás, mégis bánat felhőjébe burkolva borulnak a koporsódra, mert egy édesapa, akinek a lelke össze volt kapcsolva egyetlen fiának, élete reményének a lelkével, ha itthagyt bennünket, a mérhetetlen veszteség érzete nyugtázza le a szívet és egy egész világot vészít vele az elárvult gyermek. Ő, egy édesapa, egy édesapa, ha e szót ki mondom, egy szebb, tisztultabb világ atmoszférájában képzelem magamat, ahol az önzetlen szeretet, az önfeláldozás szelleme uralkodik. Egy édesapa, egy édesapa, ajkaimnak imádságra kell nyílniok, ha az ő érzelmeit, az ő szeretetét akarnám kellően méltatni. Elisa próféta is így kiált fel, midőn Illést elragadják tőle tüzes szekeren. Ovi, Ovi: Atyám, atyám, Izrael hadiszekere és lovassága, vagyis az édesanya távozásával oly üresen és elhagyatottan érezzük magunkat és oly mély melankólia vonul ál a szívnek húrjain.

Hitvesed és a sógor-nőd valóságos női heroizmussal igyekeztek csillapítani fájdalmaidat és most már minden csendes, csak a szív oly nehéz utánad. Isten fogadjon be irgalmába a sejtelmes túlvilág térségein és búcsúdat egyetlen fiadnak, aki méltó utódod és komoly törekvéseidnek folytatója lésszen. Háládat és búcsúdat hitvesednek, e finom női léleknek és sógor-nődnek, e kiváló derék nőnek, búcsúdat egyetlen fivérednek és testvéreidnek. Isten áldása virrassza hamvaikat. Ámen.

TEVAN GÉZA

Gyászoló gyülekezet! Amidőn gyászos koporsó mellé állít a végzet és szemünkkel látjuk, ténylegesen megtapasztaljuk az ember tragédiáját, mindig elibém tátong egy nagy kérdőjel, hogy miért harcol és küzd a

sokaság, miért marják és lökdöszik egymást az emberek, miért a végtelen szeretetlenség és az ádáz gyűlölet a testvérek között, az idegenek között, miért a késhegyig menő harc, jöjjetek és nézzétek, minden fellengző aspiráció, minden gonosz elbizakodottság fölött végre diadalmasan áll vi-gyorgó ábrázatával a halál! Jöjjetek és nézzétek ezt a koporsót is, aki benne halálra dermedten fekszik, *Tevan Géza* hittestvérünk, éppúgy élt, küzdött, reménykedett, mint mi és hosszú szenvedés után, testben és lélekben megtörve, 71 éves korában visszaadta lelkét a teremőjének.

Tehát az első motívum, mely minket ennél a koporsónál megragad, az enyészet a maga szörnyű fuvalmával, amitől remegünk és félünk, de amidőn őt siratjuk, mégis azok felé hajlik leginkább a részvétünk, akik nélküle özvegyen és árván bolyonganak a földi tereken, özvegyére tekintünk és bánatosan konstatáljuk, hogy milyen fájdalmas volt az látni a szenvedéseit és amidőn a halál megszüntette a csillapíthatatlan kínokat, most milyen gyötrelmes a válás pillanata, mennyire égeti a szívet, hasogatja a kebelt a tudat, hogy elhagyja őt életének a társa és könnyek tolnak a szembe és a sós vizek árja mossa az arcát, mert íme, távozik az, aki őt szerelte, aki az élet minden változatában arra törekedett, hogy hűségesen szerető nejét becsületesen eltartsa és neki az élet gondjain könnyítsen.

Egyetlen fia is megtörtén áll itt az édesapa koporsójánál és a forrón szerető férfiú iránti mély hálával ismeri meg, hogy nincs e világon többé, aki őt a vallásosság útján haladni tanította és gyöngéd odaadással támogatta az élet útjain. „Mert fia voltam az apámnak, mondhatja az árvaságra jutott fiú, egyetlen és gyöngéden szeretett gyermeke az édesanyámnak.“ Vájjon lehet-e feledni az édesapa végtelen, lángoló önfeláldozását?

amint az írás mondja, hogy *a szirtnek csúcsáról nézem őt*, ez a mondat az édesapára vonatkozik, csak a sírhalom mellől tekintve látjuk őt a maga mivoltában, csak halála után tudjuk őt értékelni a maga valóságában. Ő, mennyire fájhatott neki halálos ágyán, hogy egyetlen fiát, szeretetének a tárgyát, életének reménységét, nem látja már, nem láthatja meg a révbe jutását, a boldogulását.

De elibénk tárul a nagy, széleskörű, kiterjedt család is, amelyet gyászba dönt a te halálad, ó kedves halott, a te boldogult jámbor életű atyád, a te derék bátyád, akiket most a halálba követsz, elvonul előttünk a te életed változatos menete, akit a sors játszva emelt fel és mosolyogva dobott le. Szüleid emlékéhez híven a zsidósághoz való ragaszkö-

dásodnak igyekeztél te is kifejezést adni házad zsidó szelleme által, míg most életed utolsó periódusa sorvasztó betegség által és az existenciális lehetőségek összeroppanása által már elviselhetetlenségig vigasztalanná sötétetted. A halál már csak omladék fölött tűzhetette ki nálad az ő dalmi zászlóját.

Íme, dióhéjba szorítva egy zsidó embernek a sorsa, az élettörténete. Sok akarás és kevés látszat, sok remény és kevés eredmény, sok örvény és kevés öröm. De ez, amíg lehangoló jelenségeket mutat be a koporsó mellett, a részvétünket annál jobban felgerjeszti, mert látni a remények megghiúsulását, a sorsnak kegyetlen játékát, amelyet az élővel űzött, még mélyebbre ássa a bánat barázdáit és csak annál jobban megerősít minket abban a gondolatban, hogy az igazságos Isten, a mi könyörületes mennyei Atyánk rendelkezéseit mi gyarló halandók nem bírálgathatjuk és a bucsu fájó pillanatában is olyan a lelkünk, „mint a tó vize, mely még a sötét éjszakán is csillagot ringat a kebelén.“

Tevan Géza Gérsón, aki bibliai névrokonodra hivatkozva: Itt e földön idegen voltál a külső boldogulás területein, de a sírod éjszakáját besugározza a boldogság emléke, amelyet szerető hitvesed és imádott fiad szereztek. Nyugodj békén, a nagy család, mely hozzád is jó volt, őket sem fogja elhagyni és az árvák atyja, az özvegyek bírása gondjukat fogja viselni. A békítő sír enyhe takarja poraidat! Ámen.

HALÁSZ GYÖRGY

Ne távozzál búcsúszózat nélkül és e búcsúzásunk immár nem a hamvainak szól, hanem az élőnek. E hamvveder, amelyben földi maradványaid pernyévé alakultak egyesülnek a földdel, valami borzalmas érzést ébreszt bennünk, mintha az enyészet századdal megelőzte volna önmagát és pusztító erejével ráterpeszkedik a lélekre, mint egy szomorú madárnak a szárnya.

Tragédia volt a te sorsod tragikum nélkül és fiatakorodnak hányattatásai, csalódásai, tévedései fölé kiterjeszti szárnyait a sirontuli fájó szülői és nagyszülői szeretet.

Ó, e hamvak, amidőn még úgy hívták őket, hogy Halász Gyurka,

mily kedvesek voltak, micsoda reménység, mennyi rajongás, a jövőnek milyen boldogító zenéje kapcsolódott hozzájuk.

Egyetlen fia édesanyádnak, egyetlen unokája nagyszüleidnek.

Milyen szép talentumoknak a kincseit látták ők benned és a Végzet kiszámíthatatlan vihara hogy kitépte a remények rózsáját és a transzcendens szeretet hogyan formálódott át a fájdalom és a bánkódás indultáivá miattad.

Mіндеgy, itt vagy már újra.

Ismét a játszi boldogító gyermeket látják benned nagyszüleid könnyei és a sorstragédiát, amelyet oly fiatalon elszenvedtél, engesztelő áldozat gyanánt mutatjuk be érted az Örökkévalóság templomának oltárán.

Utolsó heteid ott a messizi idegenben, szenvedéseid a maximumig fokozták szüleidnek a csodával határos vonzalmát irántad.

Édesanyád legyőzve minden akadályt, odazarándokolt hozzád, az ő lelkéből lelkedzett fiához, akit szíve alatt hordott, hogy tőled égető kinok között Örök búcsút vegyen.

Apád, ez a csupaszív-ember, mintha édes fia lennél, vagy még annál is jobban mutatta be határtalan szeretetét életedben, betegségedben, hazahozatalodban.

Agg nagyszülőid reményük romjait, életük boldogságának omladványát, hanyatló napjuk utolsó sugarának kihunyását látták balsorsodban, halálodban.

Nagynénjeid gyermektelenül és a sors kegyetlenségétől megtépázva benned látták a család jövőjének inkarnációját.

A költő szerint „Szép emlékkal még nem szegény a szív, bár a jelen keservet hoz talán, a gyémánt is a nappal magába szítt fénnel ragyog a sötét éjszakán“.

Mindenkinek búcsúdat közvetítem, emlékek áldása, tört remények siralma, virrassza hamvaikat az itthoni rögben.

Távozzál immár és aludj Nirvána vánkosán.

Az örök irgalom lengjen fölötted, szelíden, lágyan.

Csöndes, szótlán ima kísérjen.

Isten veled!

LERNER VILMOS NY. IGAZGATÓ-TANÍTÓ

(Elmondatlan beszéd)

A sírontuli hála volt lépteimnek iránytűje, amidőn koporsódozhoz igyekeztem, a szerető elismerés fájdalma nyitja szőlásra ajkaimat és ad szárnyat a beszédemnek, amidőn búcsút rebegek, mint egykori tanítványod, kihűlt hamvaiddal.

A tanítvány a mester holttesténél. Fájó és lesújtó érzés, de fölemelő gondolat is. Az ifjúság emléke leng e koporsó fölött és a jövő fellengző ábrándjai láthatatlanul ott röpködnek az enyészet ezen szimbóluma fölött és úgy érzem, hogy veled el lesz hantolva az én életem egykori mosolygó tavaszának szép emléke, kiszáradt a forrás, melyből csörgedezett az élet itala. Tragikus a hangulat, mely egy zsidó tanító koporsójánál elfog, aki ott állott a mi egykori öntudatlan létünk hajnali derengésénél és hivatott tudással csiholta ki a lappangó isteni szikrát a misztikus gyermeki lélekből. Valóban igaza van a Talmudnak, amidőn egy tudós fölött kesergett: „Varázsoljuk mi a nappalt éjjellé azért, aki az éjjelt nappallá tette érettünk.“ Egy hivatásának magaslatán álló tanító, aki a gyermekek, a tanítványok agyában világosságot gyújtott, megérdemli hogy az ő kihunyásával a gyász sötétsége vegyen körül bennünket. Szentes, Gyöngyös, Erzsébetfalva azok az állomások, ahol életed működése, dús lelked tartalma kimerítettet. Szeged már a nyugalom stációja volt és a végállomás, amely után a legvégső nyugalom várakozik reád, Értelmes, széles látókörű, magas műveltségű paedagógus volt a Megboldogult, oly családból, ahol hagyomány a tanítóskodás. Egy tanítómester, aki szeret tanítani, az okvetlenül megtanít szeretni is.

Hiszen végső eredményben minden tudás az emberiség tagjai közötti megértést célozza és ha az ókori bölcs szerint az erény azonos a bölcseséggel, akkor ez megfordítva is igaz. Lerner Vilmos, itt a végső határnál, amidőn fenkölt életed halhatatlan része behanyaglik az örökkévalóság óceánjába, sauf dóvor hakaul nismó az élet utóján egy egész embernek, egy kitűnő paedagógusnak, az igazság harcosának, páratlan jószágú férfiúnak a képe kél ki a koporsódoz homályából. Fájó, lesújtó érzés, ha a tanítvány áll a mester koporsójánál, de felemelő tudat, ha a sírnál a dus élet kincseitől támogatott halhatatlanság kritériumait fedezhetjük fel. Lerner Vilmos, letesszük fájó kegyeletünk cipruságát a koporsódozra és áldó szeretettel helyezünk el szívünk pantheonjában. Isten veled!

ÖZV. DEIXNER LIPÓTNÉ SZÜL. MEYER AMÁLIA

VAS SÁNDORNÉ ÉDESANYJA

Gyászoló gyülekezet! Megjelentünk egy matróna koporsójánál, hogy lerójuk a kegyelet fizetségeit és forró fohással kísérjük az örökkévalóság partjai felé induló hamvait. Fájó érzés fog el a koporsónál és mondhatom a vallásos költővel: „Hadd zengem el a dicsőséged, noha sose láttalak, hadd méltassalak ó híven, ámbár nem ismertelek.“ Dehát kell-e egy 80.-ik életévét taposó agg hittestestvérünket személyesen ismernünk ahhoz, hogy megzendítsük fölötte a végbúcsu fájó akkordjait, hogy bekapcsolódjunk azoknak a siralmába, akik vele oly sokat veszítettek? Majdnem nyolc évtized választja el a kedves halott koporsóját a bölcsőjétől. Amidőn született, a bölcsőjét a szabadságharc és a gyászos világesi fegyverletétel viharai zúgták, zajongták körül. „Hosszú, nehéz, sötét lón akkor éjünk, nyugalma egy álarcozott halál“ és a nemzet akkor mégis csak föltámadt halottaiból és az aradi bölcsője e halott hittestestvérünknek, amidőn ime a csabai koporsóvá formálódott, e koporsót ismét a nemzeti katasztrófa hullámai veszik körül. Ime az egyén születése a nemzet halálakor és most az egyén halála a nemzet föltámadásának hajnalán.

Mély vigaszt rejt hát egy koporsónak a látványa is és bár oszlásodat a család siratja, de a halál nemcsak lesújtó, nemcsak lehangoló hatással lehet reánk, hanem arra is hívja fel figyelmünket, hogy kedveseink holtteste mellől az élőre tekintünk és arra, hogy a földi lét határain túl is az emlékezés szelíd fénye hinti reménysugarait. Ime egy szomorú szertartás az nálunk zsidóknál, hogy megszagatják a gyászolók ruháit ezen szertartást a gyászolóknak állva kell elviselni. Mert szimbóluma ez annak, hogy a sors csapásai alatt nem szabad elcsüggednünk, hanem a Mindenható akaratába belenyugodva vérző szívvel bár, de fel kell egyenesednünk és hittel, bizodalommal kell fogadnunk a sorsnak sujtoló karját és szilárdan kell megállnunk helyünket vészben, viharban egyaránt.

Ezek után a prófétával kérjük hát tőled kedves halott: „Mid van teneked itt és kicsodád van neked itt, hogy itt ástad meg a sírodat“. És felelet gyanánt hangzik az igazság, hogy hosszú útról jöttél, nyolc évtized súlya nehezdedt vállaidra. Tekintélyes aradi családból származva mint édesanya és mint hitves méltón teljesítetted kötelességedet a családod iránt. Egész lényedet a családiasság, a műveltség, a fennkölt érzés lengette át, támasza és osztályosa voltál néhai férjednek az élet viharaiiban, kiürítetted a szenvedések

poharát is egyetlen fiad halálával, akihez most íme elszárynal a lelked és átadhatod neki holnapi születésnapján anyai szellemcsókodat. 16 évi özvegység után fáradtan az élet megpróbáltatásaitól egyetlen leányod, vöd szeretett unokáid körében hajtottad örök álomra a fejedet. Íme az örök enyészet sirja fölé diadalmasan emelkedik az örök szeretet zászlója. Ne siralomra és szenvedésre emlékeztessen hát e koporsó, hanem az édesanyai szeretetnek legyen az apoteozisa a haláloed fölötti gyász és emlékezet.

A sötétségen áttör az édesanya végtelen drága lényének eszmévé finomult alakja. Micsoda boldogító gondolat az anyai határtalan önzetlenség tudata. Költők és dalmokok megénekelték, tudósok és bölcsek elmélkedtek róla. Egy édesanya, aki megértett és szeretett minket és mint a fának az ágai minél jobban eltávolodnak a törzstől, az annál jobban érzi az ágnak minden kínját, minden szenvedését. Egy édesanya, ó az egész világ misztériumainak minden problémája bele van sűrítve e szóba és a mi ifjúkorunknak minden vágya, reménye, csalódása és ábrándja fölött ott ragyog az édesanyai szeretet olthatatlan lángja. Mély hála érzéseivel borul hát egyetlen gyermeked az ő szülőanyjának a koporsójára, szent a könny, mely a drága hamvakra hull és áldott az a fohász, amelyet itt sírunk el. Nyugodj hát békén, te tisztos matróna, szenvedéseid, kínjaid megszűntek, itt édes leányod, jó vöd és szerető unokáid körében hunytad be örökre a szemeidet. Várt reád az új hajlékban egy barátságos, külön lakosztály, ahol tieid szeretete bearanyozta volna életed alkonyát és helyette a hideg sír lesz most a lakásod, de itt is veled léssen az Isten kegyelme és a tieid sírontúli hűsége. Ő a költő oly mélabúsan zengi: „El ne taszíts magadtól minket, ha kor megtört, fény elhagyott s mit távol ifjúságunk hintett, minden virágunk elfagyott. Ha száraz kóró lett ez éltünk s vad csörtető szél fenyeget, maradj velünk, légy menedékünk mindenható szeretet.“

Íme tehát miért simának a tieid utánad. A por visszatér a porhoz, amelyből vétetett, az atom visszatér a mindenséghez és a koporsódat egy hosszú élet nemes törekvéseinek emlékei koszorúzzák. A halál tornácán íme poraid összevegyülnek az ismeretlen sírok alatt szunnyadók poraival, mert hát az ősi legenda szerint Isten a világ minden sarkáról szedte össze a port Ádám létrehozatalához. Azért bárhol éri utol a halál az embert, mindenütt otthoni rögben rokoni porral érintkezik.

Búcsúdat hát kedves asszony hadd zengem a tieidnek. Egyetlen leányodnak tolmácsolom az édesanya hála- és búcsúszavát, de áldásait is.

Szerető vejének és drága unokáinak is küldi búcsúszavát a Megboldogult, akik fájó szívvel látják a kedves nőnek örök távozását. Búcsúját két nőtestvérének és egyetlen férfitestvérének, búcsúját a fővárosban élő unokaöccsének, aki meleg rokoni szeretetének látható jeleit mutatta be a Megboldogult iránt és a rokoni kötelék szálait iránta mindvégig az áldozatos szeretettel erősítette meg. A Megboldogult búcsúját tolmácsolom még az egész kiterjedt rokonságnak és a Mindenható irgalma legyen veled a sir sötétjében, a sejtelmes túlvilág térségein. Amen.

ENGEL LÁSZLÓ

4 927 február 25.

Gyászoló gyülekezet! Amidón a filiszteusok Sámsonat megfosztották a szeme világától és levágták a haját, hogy így meggyöngítsék, a szerencsétlen férfiú le akarja dönteni ellenségeinek a házát és így kiált fel: „Ó Istenem, gondolj rám és adj erőt csak még az egyszer“. Hát már most, amidón itt állunk ennél a koporsónál, ahol egy reménység virága hervad, ahol egy ifjú élet romjai vannak elhelyezve, ahol a jövőnek egy záloga hever összezúzva, vájjon nem úgy érezzük-e, hogy itt is elhomályosul a szem, itt is meg van fosztva ékességétől a fej és a sorsharag minden viharának rémülete koncentráldott, hogy reádöbbenjen erre a családra.

Azért, mi gyöngé halandók, összeszorulni érezve szívünket a létnek ilyen válságos momentumában, vájjon nem kiálthatunk-e fel ennél a koporsónál mi is: „Gondolj reám és adj erőt csak még az egyszer“. Mert ebben a családban már ott álltam az édesapa koporsójánál, aki özvegyet és kiskorú gyermekeket hagyott hátra, nagyon fájdalmas volt a válás pillanata, hogy kidőlt a háznak oszlopa időnek előtte és nem láthatta meg gyermekeinek révbejutását, özvegyen hagyva itt hűséges hitvesét. Aztán ott álltam a nagyanya koporsójánál, aki az életkor végső határán tért örök nyugovóra és napokkal jóllakva mint egy fáradt vándor hunyta le örök álmra a szemeit, de most elapadt a vigasztalás forrása, most nemcsak a törzset és nemcsak az ágat érte a csapás, most a gyökerekig hatolt a baj és megrendül tőle a szívnek minden porcikája. Erre már

nincs balzsam Gileádban, nincs földi orvos, ez a fájdalom felnyúlik a földi térségekről egészen a misztériumig, melynek neve: Isten.

Azért méltán folyamodunk hozzá a szív sebével, a lélek gyötrelmével, hogy adjon erőt a bánat elviselésére és az édesanyának adjon könnyeket, hogy harmatozzon két szeme pillája az ő lelkéből lelkedzett édesfiának holtteste fölött. Ő, mert a könny egy összesűrűsödött fájdalom, egy ragyogó gyémánt, mely átfúrja a kegyetlen fájdalom köszikláját, a könny a mi egyetlen tápszerünk a halál borzalmas lakomáján.

Kedves ifjú, mondjam-e azt, hogy boldog vagy immár, mert eltávozol ebből a szomorúnak mondható világból, ahol több a tövis, mint a rózsza, ahol több a köszikla, mint a szeretet forrása. Mondjam-e, hogy rövid életed dacára is már özvegy édesanyádnak szerelő támasza voltál és két testvéred távollétében te itthon maradtál, hogy segítsél neki hordozni az élet terheit, hogy igyekezzél neki letörülni az özvegység fájó könnyeit. Ő, csak 24 évet éltél, de rövid, arasznyi életed tartama alatt is már sok örömet szereztléd édesanyádnak.

Mint a Talmud elbeszéli, munkások, napszámosok dolgoztak a szőlőben és az egyik munkás nagyon megtetszett a gazdának. Ezt már néhány órai munka után fölmentette a dolog alól és meghívta, hogy vele társalogjon. Ő, te fájdalmas anya, te szomorú Nióbe, ne ontsad a könnyeidet érte, hiszen ő is már korán megtetszett a mennyei gazdának és magához szólította őt, hogy vele társalogjon.

Mit tudjuk mi, hogy micsoda céljai vannak az Urnak mivelünk, mi csak a fájdalmat érezzük, de a titkok rejtelmek Istennél vannak. Mi csak vonaglunk a végzet vastalpa alatt, de Isten, a mi jóságos édesapánk, aki ha sebet üt is rajtunk, ez olyan, mint az orvos, aki fájdalmat okoz, mert tudja, hogy ezzel gyógyulásunkat mozdítja elő.

Hogy a háromból csak ó fájdalom, kettő lett, ez végtelenül szomorú jelenség és a mi véges emberi gondolkodásunk csak szomorkodni tud e fölött, mi csak azt látjuk, hogy a fészekből, ahonnan az apa már örökre távozott, most a kegyetlen vihar lesodorta az egyik madárfiókot is. Mi csak azt látjuk, hogy itt a halál oly kegyetlenül garázdálkodott és nem kímélte az özvegy édesanyát, az árva testvéreket, akik benne szerető testvérüket, az eszes, határozott gondolkodású és komoly ifjút siratják, aki máris igen sok jelét adta annak, hogy képességeinél, jóérzésénél fogva fiúi és testvéri szeretetét nézve, mondhatjuk, hogy bizonyára hasznos tagja vált volna belőle a zsidóságnak és a társadalomnak.

Azért belekapcsolódunk mi is a család gyászába és remegő lélekkel nézzük a halál vérfagyasztó kegyetlenségét. Ó, halál:

Te pont vagy a mondat végén,
Te nagy csőd az élet cégén.
Az aktívák itt a csontok,
S az Úr a csödtömeggondnok.

(*Silberfeld.*)

Itt egy ifjúnak a koporsójánál hadd mondjuk el Gyászoló Gyülekezet, hogy mi élők mennyire fumigáljuk a mi kisded tülekedéseinkben a halálózás lehetőségeit, mennyire lábbal tiporjuk egymás iránt a szeretet parancsát, a testvériesség törvényeit.

Bölcseink szava szerint, mielőtt az Isten megteremtette volna az emberi, égi seregeivel tanácskozott, az egyik azt mondta, hogy ne teremtődjék meg, mert csupa merő gonoszság és hazugság az ember, a másik azt mondta, hogy meg kell teremteni, mert merő szeretet és jóság az ember és ha az általános nyomorúság és vigasztalan embertelenség közepette látjuk, hogy íme, egy ifjú mily szeretettel volt eltelve édesanyja iránt, mily odaadó hűség jellemzi az egész családot, akkor még a koporsó feketesége is vészit a maga tragédiájából és fájó könnyeink szivárványán keresztül íme látjuk, hogy mint emelkedik a drága lélek az édesapjához és jelenti neki, hogy milyen jók az ő testvérei, milyen jóságosak az ő nagybátyjai és együtt fognak imádkozni itthagyt szeretteikért.

Búcsúzik a kedves zsidó ifjú első sorban édesanyjától, háláját tolmácsolva a sírontulig tartó szeretetért és kéri a Mindenhatót, hogy adjon neki erőt és enyhületet a balsors idején. Búcsúzva kéri testvéreit és nagybátyáit, hogy maradjanak édesanyja mellett a szomorú napokban.

Indulj kedves ifjú, korán megásott sírodba. Az Irgalom atyja virassza nyugalmadat és álmoldj tovább ott, ahol nem csalódunk és nem aggódunk többé. Ámen.

Dr. SCHÖNWALD KÁROLY TAPOLCAI FŐRABBI

Emlébeszéd sirkőavatás alkalmával Tapolcán \ 927 aug. 28.

Felleg árnya nehezül a lelkemre, amidőn megállok domborodó sírodnál, kedves barátom, *Schönwald Károly*. Szomorú büszkeség fog el abban a tudatban, hogy talán én vagyok a leghivatottabb arra, hogy éle-

ted íveléseit, küzdelmeidet, reményeidet és ábrándjaidat jellemezzem mindaddig, amíg a tapolcai rabbiállást el nem foglaltad.

Megelevenülnek előttem a gyermekkor édes emlékei, az ifjúkor magasba törő ambíciói, amidőn együtt róttuk az iskola padjait, ott ültünk együtt a nagy mesterek lábainál, hogy szent hivatásunkra előkészüljünk, ó az élet nagy ígéretekkel bocsátott útnak és kérdés, beváltott-e belőlük egyet is. Kitűnő diszpozíciókkal, a tudás, a szorgalom, a hit hármias vértetével indultál útnak és még időnek előtte dőltél ki a sorból. Látlak, mint törekvő ifjút évek során keresztül szüleid körében, látlak az intézetben, mely áldásdúsan plántálta el fogékony lelkedbe a rabbinikus tudományokat. Tehetség, igyekezet és szegénység egyesültek benned, kitűnő szónoki készség, mely már ifjúkorodban bontogatta szárnyait, mindez praedesztinált arra, hogy rabbivá légy, hogy Izrael egyik gyülekezetének élén állj, mint annak szellemi és lelki vezetője. Mert t. kegyeletes ünneplő gyülekezet, mely ma egy halottat ünnepsz és impozáns márványemlékkel jelölöd meg sírját, hadd mondok el, hogy a rabbi a zsidóságban egy sajátságos helyet foglal. Nem egy kiváltságos osztály vagyunk mi, akiket a fényes izoláltság nimbusza lebeg körül, nem egy ezoterikus kasztot képezünk, mely a maga miszticizmusával uralkodnék a lelkeken és nem is ölel körül bennünket még a szentség varázsa sem. A rabbiban valami van a prófétából, legalább annak a tragikumából, hogy szava gyakran kiáltó szó a pusztában a meghallgattatás reménye nélkül, a rabbi hordozója a zsidóság eszményeinek és ébrentartója a múltak hagyományainak, a zsidóság Sófárkürtje, melyről el van mondva, hogy kötelessége felriasztani a tétlen egyhangúságban tespedőket, tudományával magához emelni a nép rétegeit és szívével odavinni őket a kegyelem oltáraihoz. Itt egy kitűnő papnak, az én drága barátomnak hamvai mellett hadd mondok el, hogy ha a zsidók megbecsülik és szeretik rabbijaikat, ezzel önmagukat becsülik meg. Ahol a rabbinak szenvednie kell félreismeretés, góg, elbizakodottság miatt, ott nincsenek se zsidók, se emberek. Ó de én a sírodhoz jöttem, drága barátom, sírontuli hűségtől vezéreltetve. Hiába beszélnek a rabbi jogairól és kötelességeiről. Tudom, hogy kötelességeidet pontosan teljesítetted, jogaidat pedig e nemes hitközség, amelyben tradíció a rabbi szeretete és tisztelete, mindenkor respektálta. Baráti érzelmeimet, szeretetemet hoztam el ide koszorú gyanánt a sírodhoz, kedves Károly, ó a könnyeket már elmosta az Idő és a fájdalom már csak szent kegyelet érzelmeivé szelídül.

Ez az emlékkő vájjon arra való-e, hogy vizet fakasszon, hogy a könnyek árját buggyantsa ki a lélekből? Nem, ez a márvány, mely a te sírodat fogja jelölni, azt igazolja, hogy nem felejtenek el azok, akikre dús életed kincsét halmoztad. Ó szép vagy te sírkő, egy márványba oltott emlékezet, egy kővé merevült bánat, egy holt anyagban kifejezett hálaérzete a híveknek, akik kedves papjukat siratják benned és aki sziveden viselted itt 16 éven át a gyülekezet életét, most ők téged a szívükbe zárnak. Aki itt a zsidó kultúrát terjesztettél, zsidó eszméket me-lengettél, ó egy gyülekezet nem feled el téged, mert egy láthatatlan sírkő emelkedik itt a sírodnál, a te szellemed, mely megmarad eleven erő gyanánt a népben és azért mondhatjuk, *Ed hagat haze vöédó hamacévó*. hogy tanúbizonyság ez a sirhalom, de maga az egész gyülekezet egy látható emlékjel és így teljesítetted az írás parancsát, *vahakémauszó löchó avonim*, hogy önmagad emeltél magadnak egy emlékjelet, mint a római költő mondja: *exegi monumentum aere perennius*, ércnél maradandóbb monumentumot, emlékjelet állítottál magadnak. Kedves barátom, ó amióta elváltunk egymástól, énrajtam is végigszántott a sors ekéje, érzi-e, tudja-e földi valóságod halhatatlan lényege az én szellemcsókjaimat. Akik Össze voltunk forrva baráti érzésben, akik együtt küzdöttünk a jövő csalóka lidércfényéért, elváltunk a remények teljesedésének hajnalán és pályánkon működve alig találkoztunk többé az életben, most itt a találkozás ideje, mely mély melankóliába burkol és hamvaiddra borulva áldó imádsággal idézem az ifjúság szent emlékeit.

Nehezen tudok megválni hamvaiddtól, drága barátom, hosszú utat kellett megtennem ide e sírhoz, mintegy éreztem, hallottam hangodat. „Barátom hangja íme eljött hozzám“ és én mondhatatlan vágyat éreztem idezarándokolni hozzád. Mint a talmud mondja: Egy hárfá csüngött Dávid királynak a fekvőhelye fölött és ha barna szárnyán eljött az éjjel, az éjszakai szellő belékapott az idegeibe, ömagától megszólalt és a legszebb melódiák csöndültek meg rajta. Mintha ilyen láthatatlan hárfá zendülne meg a te utolsó pihenőhelyed fölött is és a legszebb emberi motívumok pendülnek meg rajta. Még kiegészítem rólad az életed történetéről szóló képet és elmondom, hogy már kora gyermekségedtől fogva kitűnő tehetség, éles ész és mély vallásosság jellemzett. Szüleid exisztenciája nagy családdal mindinkább labilissá hanyatlott és édes apád a fővárosba költözve egy a zsidó rituális háztartást szolgáló fárasztó mesterségbe fogott, amit te is kitanultál, hogy segítségére lehess édes atyádnak. A

Megboldogult a nehéz tanulmányok mellett sok leckeórát is vállalt, hogy így is könnyítsen a szülein, hogy egy darab kenyérrel, egy meleg ruhával többet adhassanak testvéreinek.

Úgy a világi, mint a teológiai tudományok terén az elsők közzé küzdötte föl magát. Még alsó tanfolyambeli korában ő volt a kiküldött szónokunk egy elhunyt társunk temetésén Lovasberényben és bámulatba ejtette a közönséget gondolatai, előadása által. Minden téren komolyság és zsenialitás jellemezték. A rabbiképzőben pályadíjat nyert egy nyelvészeti és bölcsészeti munkájával és a rabbivizsgán a nagy Goldziher elragadtatással beszélt az őtöle kijelölt vallásfilozófiai munkájáról. Amidőn Tapolcán bemutatkozott, valóságos szenzációt keltett a beszéde, amelynek szövege volt e mondat: *Ani jesénó völibbi ér. Én alszom, de a szívem ébren van. Már tanulókorában betegeskedett és a hitközség fenkölt gondolkozására vall, hogy ezt tudva "bár mégis alkalmazta őt.*

Ze daudi vöze réi. Ez volt az én barátom, ez az én pajtásom.

Praedesztinálva voltál nagy alkotásokra, de szenvedéseid, családi szerencsétlenséged béklyót teltek a tehetségedre. Olyan volt a lelked, mint egy harang, mely az élöket buzdította, a villámokat megtörte, a halottakat elsiratta, de roskadozó toronyban. A torony összedőlt, a harang is elnémult.

Te itthagytál még fiatalon és teljesült a szomorú ige: Déli verőfény idején leáldoztatom a napot és besötétítem a földet a világosság napján. Mint Jákob ösünkről mondja az írás, hogy korán leáldozott a nap és ő vett a helység köveiből. A kövek vitára keltek egymással, hogy énrajtam nyugodjon az Igazságos, erre Isten egygyé olvasztotta őket. Édes barátom, te is vettél három követ, a tudást, a szent szolgálatot és a szeretet műveinek gyakorlását, ezek benned szép harmóniában egyesültek és nyugodtan pihenhetsz te is e kövön. Még mint barátod, háládat tolmácsolom hitközségednek és a Chevrának és fiatal utódodnak jószágukért, amellyel irántad éltedben és halottaidban viseltettek, mondván: „Aldjon meg az Isten, akik kegyességet gyakoroltatok Uratokkal“ és pihenj érdemeid árnyában. Ó barátaink kihunyásával szívünk hidedgni kezd és érezzük az elmúlás fagyos leheletét. Kedves barátom lelkedet övezze a halhatatlanság koszorúja és áldott legyen emléked. Amen.

Dr. SCHÖNWALD KÁROLY

Emlébeszéd 1927 augusztus 28.
Dr. HALPERT SALAMON tapolcai főrabbi beszéde

Testvéreim! Az elmúlt szombat szent napján este otthon templomba mentem. Az esti alkony már fekete palástjával beborította az eget, de még a csillagok nem bújtak elő s így a templomba érve sötéten találtam azt. Bementem s leültem a hátsó padok egyikébe s mélységes állítottam! töltött meg a templomra ereszkedő nagy csend s egy kis fény. Fent a frigyszekrény előtt csodálatosan enyhe vörös fénnel égett az öröklámpa mécse s bevilágította félkörben a frigyszekrény magas részét, ahol aransugarak veszik körül a mindenható Istenünk szent négy betűjét. A nagy mindent beborító sötétben egy kis mécs világított csupán, a hit öröklámpájának mécse s benne a hit vigasztaló forrása, az Istennek neve; mintahogy az élet fájó sötétjében világít a hitnek mécse, erőt ad a hit Istenben s mintahogy a mai napon a visszaemlékezés illetődött ünnepi napján az elmúlt esztendőök szenvedésének sötétjében megállunk az örökmécs fényénél, a hit vigasztaló melegénél, visszaidézvén emlékalakját annak a férfúnak, aki a hit fátylóját fogta a kezében, a hit mécse égett a lelkében s a hit fénye ragyogott szemében.

Ma emlékünnepeét tartjuk Dr. Schönwald Károlynak, emlékünnepeét hitközségünk 16 éven át volt lelkipásztorának, aki meghalt 41 éves korában, hét évvel ezelőtt. Hét ezelőtt évvel zárta örökre jóságosan tekintő szemét. Azóta elmúlt hazánk s hazai zsidóságunk históriájának talán legfájdóbb évhetede s e szomorú idő szörnyű kakofóniája után ma a róla való emlékezés csupa muzsika, a sok fájdalom a tépő sajtás után harmóniává finomult az emlékezés róla. Hiszen csak az igazság tanítása és soha jogtalanság nem hagyta el ajkát, béke s becsület járt vele együtt s másokat is elragadott a bűntől. Mert papi ajka volt s tudást őrző, de mézédés volt a szó, megtalálta az utat, ahova olyan nehéz eltalálni, a keményszívűek lelkébe is.

S az alázatos utód síremlékére odavészte, életét, egyéniségét ismerően a megdicsőültnek:

Jákob is tom jósév auhólim
Ónov vechószid k'Móseh is Elóhim
Kól amórov beróchó meórér nirdómim
B'né mispachtó úk'hillószau bemar petrórszó mevakkim.

Gyászol a község, a család egy férfiút, kinek Jákob volt a neve, a jámbor házában ült s tanult, szerény volt s vezetett hitben, mint Mózes a vezér, s a szava lágyan, de erővel lelket öntött a csüggedőkbe.

Igen testvéreim! Ez volt Dr. Schönwald Károly. Tanult szorgalmasan, elmélyült, tudós volt, de azért szerény volt lelkében és hitt, igaz ember volt s hirdetett, lelkesedett az eszmékért, pap volt. A tudós, a pap, az ember, e hármas komponens adta az eredőt, Dr. Schönwald Károlyt, az egész embert.

Ismert bölcs megjegyzés: Az igazak halálukban nagyobbak, mint életükben. Nézzük milyen volt az ő élete: Született szegény szülők gyermekeként s már gyermekkorában megvolt az elhatározás — pap lesz. Szerette a könyvet, szinte bújta őket, hiszen fia volt a népnek, a könyv az írás népének, amely nép fiait kétezer évvel ezelőtt arra kellett inteni, hogy óvakodjon a sok könyv Írásától. De hiába volt az intés. Ez csak bizonyítéka annak: sok könyvet írtak a könyv népének fiai, de továbbra is szerelmesei maradtak a könyvnek. Szerelmese volt Schönwald Károly a könyvnek kora gyermekségétől haláláig, pedig a tanulás mellett hamar elkezdődtek az élet küzdelmei, keservei. Mint fiatal kis diák bekerült a Rabbiképző Intézet alsó tanfolyamába. Hatalmas szellemek tanítottak már ott s a kívülről jött kis diák azt se tudta, mihez kezdjen előbb. Ejt nappalá telt, hogy tanulhasson s hogy megfeleljen a szinte főiskolai követelményeknek s a nappalt beletolta az éjszakába, hogy taníthasson s hogy a létminimumot megszerezze. Kettős versenyfutás ideg-szemörlő, szomorú eredménye is lőn. Eljegyezte magát a halállal, tüdejét támadta meg a kór, de ragyogó eredménye is lőn e munkának, az ifjú Schönwald Károly a halhatatlan triumvirátus Bloch-Bacher-Kaufmann előtt kitűnt mély filozófiai tudásával, széleskörű törvényismeretével, a biblia szellemének megértésével. Legjobb szónoka volt osztályos társainak, akik nagyon szerették. Tanújele ez a mai ünnep, amikor akadályt, fáradságot nem ismerve, eljön a barát százkilométereken túlról, hogy résztvegyen az ünnepen s elhelyezze baráti szeretetének cipruságát. S ez a szeretet, amellyel baráta vették körül őt s amely szeretet más formában s fokozódóan megnyilvánult családjában, hitközségében, ahol mindenki a papját, lelki osztályosát látta benne s feltekintett rája. Ez a szeretet adott neki erőt, hogy közel két évtizeden át halálos betegséggel belül, frissen, fiatalon, lelkesen, tüzzel hirdetett, tanított és élt. *Mert tudós volt, pap volt, ember volt az igazak, az egészszek fajtájából.*

Tudós volt a szorgalmas, önmagának tanuló. Könyvtárának katalógusa mutatja a kettős irányú érdeklődést. Nem kifelé élt, alig jelent meg tollából egy-két értekezésen kívül tudományos munka, de olvasott, tanult sokat, mint egy szaktudós. S csodálatos! Érdeklődése — mint mondtam — kettős irányú, amelyek látszólag ellentétben állanak egymással, vagy legalább is sokan hangoztatják ezt. Első irányú érdeklődés a filozófia felé. Könyvtárában láttam görög eredetiben Plató műveit, de megtaláljuk Shopenhauer főművét: *Die Welt als Wille und Vorstellung*-ot. Felsorakoznak a középkor zsidó filozófiája Száadja, Bachja ibn Pakuda, Majmuni, de ugyanakkor nem hiányzanak Aquinói szent Tamás, Scotus s a scholasztikusok munkái sem. Mély ismerője Spinozának, de emelkedik szelleme a halhatatlan Immanuel Kant filozófiáján. Filozófus ő, betegségénél fogva hajlamos a pesszimizmusra, de nyugodt, filozófiájából is táplálkozó humora nem enged senkinek bepillantást. Széles látókörű, filozófus elme s minél előbbre haladt korban, annál jobban észrevehető ez. Templomi szónoklatai revelációként hatnak olykor a hozzá felemelkedni tudó hallgatóira. S az igazi tudós nem veszi észre, hogy nagyon is a magasban, szinte nem is a földön jár. S ez a széles látókörű, magas műveltségű européer, a tisztán emberivel foglalkozó tudomány hivatottja, tudományos érdeklődésének második útja oda vezet, ahonnan való, a zsidó tradíció körébe, a zsidó törvénytudományok irodalmába. S miért? Mert egész lelke csüggött azon, ami a zsidó tradícióhoz tartozik. Tudják róla hivei, hogy átbálgató talmudistát „bochert“ hosszasan ideig magánál tartott, ellátott mindennel, csak legyen kivel tanulhasson, leüljön, a földiánok fölé s ősi szentté vált dallamra tanuljon. Ennek a par excellence zsidó tudomány, a talmudi s kódexirodalomnak volt ő imádója, hozzáértéssel s nagy lelkeséggel. S mondhatnám útmutatás s tanítás az ő életének e része mindazoknak, akik hangoztatják: a világi műveltség, a filozófiai emelkedettség fölénye kizárja mindazt, ami tradíció s hit, aki elért a műveltségnek, a látásnak bizonyos fokára, könnyen félreteheti, sőt félrerúghatja, ami szent volt őseinek s szent ma is. Ragyogó útmutatás: a világos, szabad, előítélettől mentes gondolkodó szellem erős, ellenállóképes, alkot, összeköt múltat a jövővel és hitében él. Es Schönwald Károly pap volt igazi elhivatottja az Igének, aki imádó szolgája az Urnak, akire szól a mondás: Isten vágyakozik imájára. Pap volt a templomban, ahol tanított, pap volt otthonában, ahol gyermekeit igazán vallásos zsidó szellemben nevelte, pap volt a társaséletben, minden háznak barátja, tanácsadója, bizalmasa, mondhatnám tagja volt. Mindig ott

volt, amikor hívei, barátai örültek s részt akartak adni s adtak az örömből mindig ott volt, méginkább, amikor hívei fájtak s részt akart venni, részt vett fájásaikban, szenvedéseikben, bajukban. S pap volt kifelé reprezentatívmanje a zsidó közösségnek, ahol megszólalt, súlyos szó volt, csak megbecsülést, elismerést, tiszteletet vívott ki felekezete, hitközsége s önmaga számára is. Gyönyörű papi működést fejtett ki, pedig a háború minden borzalmassága, s a forradalmak éve volt működésének egy harmada, amikor szelleme a fejlődésnek ama említett magasságában trónolt, de fizikuma romlott, idegrendszere is családi csapás is segítette ezt, de talán legsúlyosabban akkor sújtott rá az élet, amikor megtántorodott hitében, hitében annak, hogy hivatásának megfelelt. Mert élete delében, de neki már alkonyi sötét volt, elérte a legsúlyosabb csapás, ami alkotó férfi embert érhet, hogy munkája nem volt teljes s elérte a legnagyobb fájdalom, ami papot érhet, hogy akiket nevelt, akikért dolgozott, akikért élt, elhagyták őt, hogy tanítványai, akik előtte ültek a padban, hogy hívei, akik hallgatták őt s lelkesedten sirtak tanításain, imáin, hátat fordítottak neki s volt bátorságuk a beteg ember elé járulni s előtte megtagadni szent a hitet, rajongón imádott közönségét. Testvéreim! Ekkor már kezdte felmondani szolgálatát lelkének egészséges humora, filozófiai gondolkodásának enyhe fölénye, amely fizikai romlását oly szépen palástolni tudta s bizony *Dr. Schönwald Károly*, amikor fiatal 40 éves arcán őszhajszálak sűrűn mutatkoztak, leborult az Íróasztalára s keservesen zokogott, amikor csak a Jóistene látta s még meg is tudott bocsájtani, akik ellene vétkeztek.

Testvéreim! Íme *Schönwald Károly* életére való emlékezésünk második útmutatása. Tartozunk emlékének, kötelességünk vele szemben, amit elköveltünk ellene jóvá kell tennünk. Hetedik évében halálának emlékezünk róla s ebben az évben jön az első elpártoló megbánással, meggyőződéssel, kövesse az elsőt mindenki, aki vele szemben bűnözött és mindnyájunkkal szemben bűnözött, menjen el a fehér márványemlék elé s kérjen esdően bocsánatot tőle hangtalan lélekimában, akkor mi is megbocsájtunk.

És *Schönwald Károly* ember volt az igazak fajtájából. Kettős vonás jellemezte: a szerénység s a szeretet. Szerény volt, amely a nagyságot tartarta. Önkénytelenül is el kell mondanom a talmudi történetet, mely így szól: Amikor Rabbi a nagy tanító meghalt, megszűnt a szerénység. De Rav József megszólalt: Nem szűnt meg, mert itt vagyok én, aki mindenkor vallo-

mást teszek a megdicsőült tanítómester szerénysége mellett. Testvéreim, itt vagyunk mindannyian, akik ismerték, vagy hallották Dr. Schönwald Károlyt és R. Józsefként tanúságot tehetnek a megdicsőült mellett, aki a szerénység apoteozisát énekelte egy-egy tettében, gesztusában, megnyilvánulásában. — A másik jellemvonás, amely ezzel annyira összeforrt, a szeretet, tökéletes nála mint az előbbi. Szerénység-szeretet, szíve két kamrája. Inkább fázott s nélkülözött a szó egyszerű értelmében, de a hozzáforduló szegényt segítette. Ő aki minden Micvót megtartani törekvő volt, úgy gyakorolta a jót, hogy illik rá a tétel: Az ő jócselekvése felér minden törvény megőrzésével. Így világított lelkének e két alapvonása, világít most a visszaemlékezésnél, mint két fáklya, melyek lángja lobogtatja felénk az isteni szavakat: Kedvesebbek Istennek az olyan lángok, az emberi lélek nemes csillogása, mint a fénytetek, amelyeket ő maga helyezett el az égen. Igen *Schönwald Károly* jelleme világít nekünk, megadja a harmadik útmutatást. Szeretet embertársaink iránt s a csendes megelégedés. Szerénység jellemezze az utat, amelyen járunk s a teret, ahol dolgozunk s megállunk. Mert nem emlék a márvány, ha nincs ember, ki az ő eszményét éli, az ő szellemét hirdeti, amely aere perennius emléke lesz neki. Testvéreim, nemsokára templomunk elindul, hogy felkeresse a volt papját, akit innen a szószékről zengő szóval hallott, felkeresse örök némaságának kertjében: aki most az igazak között pihen s isteni verőfény ragyogja körül. „Isteni láng az igaz ember lelke“ világít túlról is. *Schönwald Károly* lelke tisztán, patyolatfehéren került vissza Istenéhez s ott is könyörög érettünk s világít nekünk: Jákob hólach ledarkó, Elment útjára *Schönwald Károly*, lepihent örökre. Habár meghalt, ajkai susogtak még a sírban is érettünk imát, egykori hívőiert, a róla áhítatban emlékezőkért. A mai szent elmélkedésünket odahelyezem síremléke elé, legyen csak könnycsepp, mely leperreg az arcról, sóhaj, mely kiszakad belőlem, halk ima érte lelkemben: adjon Isten néki örök nyugodalmat. Amen. Amen.

Dr. BERGER SÁNDOR TAPOLCAI HITK. ELNÖK BESZÉDE

Dr. Schönwald Károly sírjánál.

Mélységes meghatottsággal állok meg e sírnál, hogy a „tapolcai izraelita hitközség“ és a „Szentegylet“ nevében megemlékezzem a mi volt és szeretve tisztelt lelkipásztorunkról, néhai Dr. Schönwald Károlyról, aki

immár hét évet meghaladó idő óta alusza örök álmát ezen a szent helyen. — Szívünk elszorul, szemeink könnyelábadnak, ajkunkon elhal a szó, mikor felidézzük az ő drága emlékét, akihez meleg szeretet és őszinte tisztelet fűzött bennünket.

Itt indult el pályájára és 16 évi fáradhatlan munka, eredményes tevékenység után itt fejezte pályafutását, amelyen bizonyosságát adta nagy és sokoldalú tudásának, emelkedett szellemű gondolkodásának, szíve-lelke határtalan jóságának. — Rabbi volt ő a szó igazi értelmében, aki lelkes hittel, meggyőződéssel töltötte be kényes hivatását, — aki nemes eszmékkel telített, ékesszólással elmondott tanításaival mindig vallásosságra, hithűségre, nemesre szépre és jóra buzdított bennünket, — hirdette a felebaráti-, az emberszeretetet és a hazaszeretetet, igazi mintaképe volt a magyar zsidó rabbinak.

A szeretet volt minden cselekedetének rugója, a szelídség és jóság megtestesítője volt ő, aki minden hívét, minden embertársát szívének egész melegével árasztotta el. — Vigasztalta a betegeket, bátorította a csüggedőket, életének minden pillanatát szent hivatásának teljesítésével töltötte be. — És szóljak-e áldott emlékezetű lelkipásztorunk egyéb kiváló erényeiről vagy az ő kimagasló jellembeli tulajdonságairól? Nem teszem ezt, hiszen ha ő szólni tudna, ismert szerénységével bizonyára tiltakoznék ez ellen. Az ő cselekedetei különben is minden szónál ékesebben beszélnek ezekről.

Nemes alakod mindig szemünk előtt lebeg, tanításaid mélyen véődtek szívünkbe, márványnál, sőt ércnél is maradandóbb emléket állítottál fel magadnak bensőnkben. — Tágabbkörű családod tagjainak kegyeletes kötelességét teljesítettük csak, mikor mi, a hitközség és a szentegylet sírod fölé emléket állítottunk, amely a késő nemzedékeknek is hirdeti majd, hogy: „Itt nyugszik Dr. Schönwald Károly, a tapolcai hitközség főrabija, az igazi pap, a szerény tudós, a nemeslelkű ember.“

Emléked fölött örökké virrasztani fog hálás kegyeletünk és gyakran elzarándokolunk e szent sírhoz, elrebegjük itt forró imánkat, hogy a korán elfáradt vándor, a béke apostola találjon nyugodalmat és hogy a Mindenható fogadja őt kegyelmébe. — Legyen áldott az emléked ma és mindörökké Amen.

KLEIN LIPÓT

1926 október 25.

Gyászoló gyülekezet! Bölcsaink örök érvényű elbeszélésével kezdem a megemlékezést e koporsóban nyugvó derék embertársunkról, Klein Lipótról, akit a Mindenható szuverén akaratának tetszett elszólítani szeretteinek köréből.

Két hajóról regél a példázat, amelyek a kikötőben voltak. Az egyik indulóban, a másik most érkezett meg hosszú útjáról, az egyik fellobogózva, díszesen indult el, zene ütemei mellett, üdvívalgó tömeg a parton, a másik megrongálva, fáradtan, elhagyottan ringott a kikötő magányos zugában.

Egy bölcs férfiú megfigyeli, hogy milyen fonák ez a jelenség. Hiszen azt a hajót kellene inkább örömmel üdvözölni, mely visszaérkezett útjáról. Mennyi vihart állott ki, szélvész csapdosta a bordáit, zátonyok fenyegették, Scilla és Charibdis között haladt el és végre visszaérkezett. Míg ez, amelyik most indul el, milyen bizonytalan jövődönék néz elébe, ki tudja, meg fogja-e állani helyét a hullámokon, vagy pedig időnek előtte el fog merülni.

Azért mondja az írás, hogy jobb a halál napja a születés napjánál. Kiszenvedett hittestvérünk, Klein Lipót, a te életed hajója is befutott az utolsó révbe és a nyugalom idejéből a végső pihenőre hajtottad a fejedet és talán itt is úgy van, mint a visszaérkezett hajónál, hogy hálát kell adni a Mindenhatónak végtelen kegyelméért, aki e derék férfiú élete menetét irányította és mindezidáig az ő jóságának sok nyilatkozataival áldotta meg.

Amidőn kedves hittestvérünk, itt van a nehéz óra, hogy tőled elválnunk kell, szeretnénk megrögzíteni mintegy életed leáldozott napjának bucsusugarait, hogy azok bevilágítsák egész létednek pályáját, amint az a bölcsőtől a sirig egyenes irányban, egyenletesen haladt. .

Klein Lipót földi vándorlását jellemezve, azt három szempontból látom determinálva. Úgy, amint Ábrahám ősapánkról regéli az írás, hogy háromszor lett megszólítva és mindegyik megszólításra így felel: „Íme, itt vagyok“. A heti szakasz ezen elbeszélése találoan alkalmazható Klein Lipótra, meghalt hittestvérünkre is. Amidőn Isten angyala szól neki, így felel: *Hinén!* „Íme, itt vagyok“.

Az angyal, vagyis Istennek a küldötte a hivatást, a küldetést jelenti és Klein Lipót az ő foglalkozásában, mint egy óbudai gyárnak a tisztviselője, ahol 40 évig érdemes tevékenységet fejtett ki, ahol pontos és hűséges tisztviselőnek bizonyult, a saját körében buzgón és híven betöltötte a hivatását.

Amidőn a társadalmat szörnyű viharok rázzák és egymással ellenség gyanánt állnak a munkaadók és a munkások, amazok abban a hiszemben, hogy a munkások az ő tönkretételükre törekszenek, a munkások pedig abban a hitben vannak, hogy munkaadóik őket kizsákmányolják, a bellum omnium contra omnes idején jól esik a gyász közben is hallanunk, hogy valaki 40 évig volt egy vállalatnál, a régi patriarkális idők szellője csap meg minket e koporsónál, ahol egy hűséges férfiú hamvai vannak bezárva, akiről elmondhatjuk, hogy szépen élt, mert hűséges volt és szabad. Hűsége, kötelességeinek pontos teljesítése által érezhette magát valójában függetlennek és szabadnak.

Illet reá a költő szava: „Ha majd a halál kopogtat egy napon ajtódon, mivel fogsz áldozni neki? Ő, elébe rakom vendégemnek életem teli kosarát, tőlem üres kézzel ne távozzék. Őszi napom, nyári éjem egész édes szüretét, munkás életem aratását kései tallózását mind elébe rakom, ha napjaim betelével kopogni jó a halál ajtómon“. (Rabindranath Tagore.)

És Klein Lipót életműve az ő otthonában teljesedett be igazán, ahol ugyancsak az írás szavaival felhangzott a szép megszólítás: *Ovi Atyám!* — és ő így szólt: *Hinenni ben!* Itt vagyok gyermekek.

Egy gondosan szerető édesapa, egy páratlan jóságú férj szállott vele a sirba. Negyvenkét évi rendkívül boldog házasság után hagyja itt a vele congeniális, őt mindhaláláig szerető nejét és életének gyönyörűségeit, a gyermekeit, akikért semmi áldozatot soknak, semmi fáradságot terhesnek nem tekintett. Íme, itt vagyok gyermekeim *Vajélchú senéhem jachdov* és a családjával együtt harmonikus egyetértésben haladt.

Ó, a gyermekeid most is szólítanak: Atyám! Atyám! — de te már nem felelsz nekik, nem hallják többé szelíd szavadat és tudják, érzik itt e koporsónál, hogy elveszítették a legforróbban szerető édesapai szívet és csak a sírodat fogják ezentúl látogathatni. Éppen gyöngéd szeretetből gyermekeid iránt költőztél ide városunkba, hogy gyönyörködjél a derék férfiak oldalán családi életük örömeiben. Gyöngéd és figyelmes voltál irántuk, boldogságukat nem zavartad, sőt még növelted azzal, hogy egy édesapai szívet mondhattak a magukénak. És kiürítetted a fájdalom

kelyhét is, amidőn bálványozásig szeretett fiad egy halálos baleset áldozata lőn messze idegen országban.

Itt nálunk is csakhamar megszerettek kitűnő modorodért. De családod és hivatásod iránti rajongó szereteted mellett még mindnyájunk édesapjáról, az Istenről sem feledkeztél meg és érezted lelkedben, hallottad a szíveddel az ő szövegét is és erre így feleltél: „Íme, itt vagyok“. Megjelentél imádságos szívvel az Isten házában, hálát adni neki az ő kegyelméért, amellyel téged kitüntetett.

És amidőn végső szövege is elhangzott az Úrnak hozzád, most már egy szebb és jobb világban is így szól szöveg előtt: „Íme, itt vagyok“. Rövid haláltusa után, bensődben elhalt fiad utáni vágyakozással, mintegy a költővel szólva beleolvadtál az örökkévalóságba: „Maradj velünk, kísérij odáig, hol örök hajnalod hasad, hol aki nyugalomát áhít, megpihen védőszárnyad alatt, hol nyugalomát megtalálja a küzdő és a szenvedő és elcsittul a lét vizsálya, mert ránk borul a szemfedő“.

Egy szép összhangzatos élet után, mely már itt a földön a túlvilág sejtésének ismerveit rejti magában, meghalni, elmúlni és belehervadni az őszi enyészet melankóliájába, fájó, de vigasztaló jelenség is és most a fiadnak így szól: íme, itt vagyok fiam és együtt fogtok örködni szereteteitek fölött.

Isten áldása lebegjen fölötted halóporaidban és emléked fölött virasztani fog mindenkor a tied érző kegyete. Ámen.

ÖZV. KLEIN SÁMUELNÉ

Drégelyné K. Eszter tanítónő édesanyja.

Gyászoló gyülekezet! Szinte sajátos jelenségnek tartom, hogy e koporsónak csöndes lakója könnyeket fakaszt, hogy a bánat és a fájdalom örvényét kavarja fel a szívekben és hogy mélységes melankóliára, az enyészet és az elmúlás fölötti töprengésre szólítja föl a kebel hullámzó érzéseit, hiszen az ő élete csöndes és szerény volt, sohasem igényelte, hogy vele foglalkozzanak, hanem boldog volt, hogy ő teljesíthette a kötelességét anélkül, hogy magának jogokat és igényeket vindikált volna, anélkül, hogy bánatot idézett volna elő. „Asszony volt és szeretett, szeretni az asszony hivatása.“ Anya volt és feláldozta magát, az önfeláldozás az

édesanyák hivatása, hitves volt és szította a családi tűzhely lángját munkájával, szorgalmával. A családi boldogság lángját éleszteni a hitves hivatása. Jó zsidónő volt, hitt és bízott Istenben, betartotta a vallásos élet követeléseit, hinni és bízni, ragaszkodni a zsidóság évezredek tradícióihoz, beleolvadni öntudatlanul is népünk tragédiájából fakadó és fönmaradására irányuló eszmék kultuszába, ez viszont a zsidó nőnek legszebb kötelessége és hivatása.

Egy ilyen koporsónál megjelenni nemcsak lesújtó, nemcsak könnyeket gerjesztő, hanem vigasztaló és fölemelő gondolat is. Épp úgy mint a mitológiai alak, amidőn le lett a küzdelemben teperve, a földtől, az ő édesanyjától új erőre kapott, mi is az élet harcaiban, ha látjuk „a küzdezt, a nyomort, amelyet az igazság válla hord,“ ha látjuk a fonák jelenségeket, hogy a lét harcaiban a hatalmas gonosz elnyomja a szelíd igazat és a cselszövény, az ármány fölbe kerekedik az őszinte becsületességnek, akkor erőt merítünk az ily koporsónál, amelyben egy szerény, egyszerű és igénytelen nőnek a tetemei vannak elhelyezve és mintegy jobb, őszintébb és boldogabb világfelfogás lehelete áramlik felénk belőle. Mert gyászoló gyülekezet, mindnyájunk előtt kitarja ásitó örvényét az enyészet, a kegyetlen halál elszakítja a legédesebb, legdrágább kötelékeket, letépi a mosolyt az édes gyermekarcról, kiüti a botot a görnyedő aggastyán kezéből és kicsavarja a fegyvert a harcoló férfiú kezéből.

Remegve nézzük, hogy mi addig követjük szeretteinket a sírba, amíg eljő a nap, amidőn majd minket is elkísérnek „a kicsiny ajtóig,“ érezzük az elmúlás fagyos áramlatát, és vágyó tekintetünk hasztalan kutat, keres egy jel után, mely a halál utáni létet plauzibilissé tenné.

A tudomány elméletei az enyészet és létesülésről, a gondolat az energia megmaradásáról nem sugároztat biztonságot vágytól dobogó szívünkbe. De ha bensőnk templomában az örök szeretet lámpája ég, ha életünk olyan volt, mint a gyertya, mely amíg másoknak világított, felélesztette a saját anyagát, akkor a koporsónál érezzük, hogy ez egy olyan temetés, mely alkalmat ad az újjászületésre és amidőn a por visszatér a porhoz, amelyből vétetett, az atom visszatér a mindenséghez, tudjuk, érezzük, meg vagyunk győződve arról, hogy Istentől Istenhez vezet az utunk és a koporsónál ott lebeg láthatatlan szárnyaival az örökkévalóság.

Íme itt egy 79 éves matrónának a koporsója körülfonja koszorúit a hűség és elismerés. „Felütjük az emlékezet könyvét és önmagától olvasódik

és minden embernek a kezeírása, a pecsétje van rányomva“ és csak azt olvashatjuk az élet könyvéből, amit magunk irtunk bele. A kedves halott élete történetéből fáradhatatlan munka és szenvedés, rajongó hit és odaadás olvasható ki. De kiolvasható az a szeretet és hála is, amellyel az ő kedves leánya az ő édesanyját körülvette 21 esztendőig tartó nála való tartózkodása alatt, vagyis egész özvegysége ideje alatt. Előbb 10 évig ápolta beteg férjét, kiűrtette a szenvedések kelyhét fenékgig egy asszony-leánynak és egy nagy reményekre jogosító fiának eltemetése által.

Kedves halott, elmúlásodat a családot siratja, mert ilyen fájdalomra hol van balszamír. És bár életed utolsó hónapjai az öntudat elborulását involváló kóros állapottól voltak megtámadva, leányod és vöd annál nagyobb gyöngédséggel vettek körül és mint szent romokat hálás kegyelettel környezték roskadozó testedet, mint egy dűledező templomot, amelyből az örök mécses kialudni készül. Egész életed hát egy áldozat volt, amint az írás mondja. „Ez az áldozat tanítása, ő maga volt egy egész áldozat a tűzhelynél, az oltárnál,“ egészen felolvadt a saját lényé az övéiért való gondoskodásban. Ő egy édesanya, az emberiség szótárának legszebb szava ez, akinek szeretete a legönzettelenebb, munkája a leghatártalanabb imádsága a legbensőségesebb. Ha ő itthagyt, érezzük, hogy egy nagy fájdalommal gazdagabbak és egy forró szívvel szegényebbek lettünk. Egy édesanya, ha e szót kimondom, egy szebb világ tisztult emlékei játszadoznak előttünk, amidőn a jövő sejtelmes ködét a reménység sugarai lágyan ragyogták keresztül, Egy édesanya, boldog gyermek, aki az ő végtelen szeretetét, hálás jóssággal viszonzva hullatja a válás könnyeit az ő koporsójára. És meghalt *Mirjam*, amint az írás mondja. A te zsidó neved is *Mirjam* volt és ezzel kapcsolatban idézem az írás szavait: A pusztai vándorlás alatt meghalt a tragikus sorsú bibliai *Mirjam* és nem volt a népek vize és oda gyülekeztek Mózes és Áron mellé.

Meghalt itt is ez a *Mirjam* nevű hittestvérünk, de minthogy öregségében, valamint fiatalságában is visszavonult otthonának körébe és mindig kereste otthonában az elfoglaltságot, mint Sára ösanyánk, akiről azt regéli az írás, hogy amidőn érdeklődtek iránta, így felelt a férje: ime bent van a sátorban, otthonának, családjának, gyermekeinek szentelé egész életét. E csöndes visszavonultságban, mondhatnók ismeretlenségben élő matróna önmagában nem tudja a gyülekezet könnyeit kiváltani, azért itt is összegyülekeztünk a helybeli zsidóság érdekében működő gyermekei mellé, leánya mellé, aki szeretettel tanítja gyermekeinket, veje mellé, aki

ügyes körültekintéssel vezeti hitközségünk adminisztrációját. Melléjük állunk a részvét érzéseivel és a tanuló gyermekek kérdik: miért sir, miért borús az ő jó tanítónőjük, miért fáj az ő szíve? Ó tudjátok meg ti iskolás gyermekek, hogy nagy veszteség érte őt és ajándékozátok meg a szeretet gyémántjával, egy résztvevő könnyecseppel.

Indulj kedves halott és hálás búcsúszavadat közlöm a tieiddel, búcsúdat leányodnak és vődnek, akiknek szerető körében csöndesen, zajtalanul pergett le életed utolsó két évtizede. Búcsúdat édes gyermekeidnek, búcsúdat az itteni házbelieknek, rokonaidnak és az egész gyászoló gyülekezetnek. Vidd magaddal áldó imádságainkat és a Mindenható adjon neked csöndes nyugodalmat a sírban és mennyei üdvösséget az isteni Sechina szféráinak közelségében. Szendergő poraidat béke lebegje körül amíg a prófétai szöveget megvalósul. Billá hamóvesz lóncach. Amen.

GRÜNBERGER HERMAN

Útra készen áll a koporsó, hogy utasával egy ismeretlen országba költözzön, ahonnan még nem tért vissza utazó. Grünberger Herman ez a szomorú utazó, akit hosszantartó betegségéből egy új létezés lehetőségeire formált át a Mindenható kifürkészhetetlen akarata. Hosszú élet fáradalmi után édes immár a pihenés. Az élet elfáradt vándorának a kezéből kihullott a vándorbot, egy szép életpálya véget ért és egy szelíden, munkában, szeretetben, becsületben és hitben eltöltött élet története halkán, feltűnés nélkül bezárult. Hetvenhat esztendő korbán, gyászoló gyülekezet, jóllakva az évekkel, öregen távozni e földről, megsiratva özvegytől, gyermekektől, unokáktól, akik úgy környezik a koporsót, mint egy szép koszorú, nem vigasztalan jelenség.

Egy öreg férfiú, aki itt élte le a napjait munkában, családjá körében, mintha a gyülekezetnek egy darabja távoznék vele és mintha a halhatatlanság szárnyuhanásait hallanók az ilyen koporsó fölött lengedezni. A zsoldárok örökszép szavait: Al taslichéni leész ziknó, kichlősz kojchi al táazvéni. Ne dobj el magadtól, hogyha megöregszem, ha erőim cserben hagynak, Te ne hagyj el engem — ezt a költő ime ezzel a parafázissal adja elő: El ne taszítsd magadtól minket, ha kor megtört, ha fény elhagyott s mit távol ifjúságunk hintett, minden virágunk elfogyott.

Ha száraz kóro lett a képünk s vad csörtető szél fenyeget, maradj velünk, légy menedékünk, ó mindenható szeretet. (Kiss József.)

Egy öreg férfiút ha utolér a természet törvénye, a halál, bár a gyermeki szív a fájdalomtól feljajdul, mégis megnyugszik Isten akaratában. Feljajdul a szív, könnyben úszik a gyermeki szemek pillája, mert nehéz a perc, amelyben az édesapától kell megválniok. Egy édesapa, aki feláldozta magát a gyermekeiért, még ha az évek terhe alatt meggörnyedve távozik is, mégis csak fáj az a gyermeki szívnek.

Ó, ha ki kell mondanunk a Siralmak ígét: Jeszómim hójinú véén ov, immauszénú köalmónausz. Árvák lettünk, nincs többé édesapánk és édesanyánk özvegyi sorra jutott. Ó, gyermekei a megboldogultnak, a ti sorsotok volt édesapátoknak legfőbb gondja, „életének célja, nappaljainak küzdelme, éjjeleinek álma“. Hullassátok a hála és a szeretet könnyeit e koporsóra, amelyben egy forrón szerető édesapai szív kiszenvedve porladozik. Mint vett ő részt örömeitekben és bánatotokban, hogyan viselte a szívén a ti sorsotokat, mint a régi idők *páter famüiasa*, azt e koporsó fölött az igazsághoz képest szomorúan, de büszkén is elregélhetitek.

És nejét, akihez 52 év édesbús emlékei csatolták, akinek szerető és odaadó férje volt a megboldogult, az özvegyi lét borús fellegei takarják. De épen az ő héber neve, a *Czevi*, mely őzet jelent, mintegy a vigasz forrása gyanánt ömledezik felénk. Ugyanis bölcseink szerint, ha az emiített állat alszik, egyik szeme azért nyitva marad. Ó, Grünberger Czevi Herman, aki életedben oly buzgón örködtél a családod fölött, örök álmaidban is örködjél a tied fölött.

A Chevrának, a szegényeket gyámolító egyletnek buzgó és tevékeny gondnoka voltál és még roskatag lábakkal is fölkerested az Isten házát. Mint ember és mint zsidó is mindenkor megállottad a helyedet. Vallásos érzelmedet, a zsidósághoz való ragaszkodásodat és békeszerető, becsületes allűrjeidét szomorúan fogjuk nélkülözni.

Örvendtes jelenség áldásai lebegnek e koporsó fölött, amidón annyi szép momentum konstatalható a válás bánatos perceiben. íme, teljesült az írás szava: *Esz miszpar jómechó amallé*. Napjaidnak a számát betöltöm. Már pedig mily szép az emberi élet, ha nemcsak számok sorakoznak egymásra, hanem az be is van töltve a szorgalmas munka, a tevékeny szeretet és az igaz vallásosság tartalmával. Továbbá olvassuk a heti írásban: És készíts egy Óraunt egy ládát Sittim-fából és vond be azt tiszta arannyal, kívülről és belülről vond be azt és készíts reá egy arany ko-

szorut köröskörül. Ez az óraun, ez a koporsó is szép példáját, megható illusztrálását nyújtja a szentírási versnek, hogy a jó hirnév bearanyozza azt kívülről és belülről, hogy a benne nyugvó halálra dermedt hittestvé- rünk maga egy óraunhoz hasonlított, mely nemcsak a mai idők divatos anomáliája szerint a külsőnek a tisztesség és igazság zománcával bevont- ságával dicsekedhetett, hanem *mihajisz úmichúc* kívülről épúgy, mint belülről a legpuritánabb tisztesség jellemezte őt. Ó, drága gyermekei és megszorodott özvegye a megboldogultnak, gyászotok sötét homályán ragyogjon át az édesapa életének szent emléke, ez egyszerű, tisztességes, jó zsidó férfiú életének nemes foglalata.

Gyászoló gyülekezet! Az „Avóni hattyú“ előadása szerint Antóniusz így kezdi a beszédét Caesar fölött: Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni, a rossz, mit ember tesz, túléli őt, a jó gyakorta sirba száll vele. Ez egy- szerű, szerény férfiú holttesténél ne engedjük, hogy a jó sirba szálljon vele. Mondjuk itt el, hogy szép és tisztességesen szerzett vagyonának egy bizonyos hányadát kimondottan egy jótékony egyesületnek hagyományozta. Ez a szép tette ne szálljon vele a sírba, hanem buzdító példa gyanánt szolgáljon másoknak is és haladjon most e láda előtt, mint a tűz- és felhőoszlop a régiek előtt, hatoljon fel a Mindenható számolya elé és legyen szószólód a túlvilág misztikus térségein. Az örök élet glóriája koszorúzza áldott emlékedet. Ámen.

POLLÁK ZOLTÁN

VIII. o. gimnazista

4 925 dec. 4 8.

„Az egyik nincsen többé“

Pollák Zoltán, te, aki mindenkor pontos és szabatos választ adtál az én kérdéseimre az iskolában, most nagy zavarba sodorsz engemet a Te gyászos koporsódnál, mert néma ajkakkal, hangtalanul adsz fel kérdéseket, vetsz föl problémákat, amelyekre én a Te papod, a Te tanárod nem tudok válaszolni. A nagy fájdalom elfojtja a szót, a gondolkodás, a logika fel- mondja a szolgálatot és csak a könnyek omlanak.

Egy ifjú halt meg a vágyak hajnalán és én tehetetlenül állok itt szomorú hivatással, mely nem azért gyötör engem, mintha a veszte-

ség nagyságát nem tudnám kellőképpen felfogni és tolmácsolni, hanem a vigasz forrásai elapadtak és a megnyugvás föltételei becsukják a kapuikat előttünk. Micsoda metamorfózis, néhány nappal ezelőtt még az iskola padjain, mint reményteljes ifjú, aki előtt a jövőnek perspektívája tárul fel és most, néhány napi kínos szenvedés után már csak volt egy Pollák Zoltán, de nincsen többé. Jól mondják bölcseink: *Kolmókaum seneemar vajhi énau eló lósaum córó*. Ahol a szentírásban ez a kitétel található: *vajhi*, hogy volt, az mérhetetlen bánatnak, csillapíthatatlan gyásznak a kifejezésére szolgál. Itt is gyászról halálról szívlesujtva szól a bibliai szakasz szavaival a szomorú kijelentés: *Hóechod éennú*, az egyik nincsen többé. A fájó érzelem feneketlen mélységeiből először is a szülők ajkain fakad ez a tragikus ténymegállapítás: az egyik nincs már többé. Az egyik, a család büszkesége, dísze és reménye, a szerető fiu, tündérialom harmatából hullott áldása az ő életüknek. A szelíd, komoly és szüleihez odaadó szeretettel ragaszkodó gyermekük egy ádáz betegségtől megtámadva ily korán sírba hanyatlott. Még csak napokkal ezelőtt milyen boldogok voltak az egyszerű szülők, milyen büszkén emlegette az édes apja az ő Zoltán fiának sikereit és most már — ó milyen közel van a Capitólium a Tarpeji sziklához — most már csak a koporsóját borítja forró könnyeivel. Nehéz gondok között nevelték őt fel és ő a jó fiu, csak arra gondolt, hogy most már miként enyhíthetne szüleinek a terhein és tanítva másokat tanult ő maga is, mindig csak könnyíteni akart szüleinek sorsán és most oly nehéz végzetnek a felhőit borította föléljük váratlan halála által. Ó, aki mindig csak örömet igyekezett nekik okozni, most az egyszer végtelen bánatot idézett elő gyászos elhunytával. Mert ha a Libanon cédrusaiba belecsap a villám, ha a Leviáthán hálóba kerül, az nem oly tragikus, nem oly vigasztalan jelenség, mint ha egy repedezett nádszál összetörik, vagy ha egy pislogó mécsbél kialszik. Ha egy palota lángokban áll, azt megbámulja a nép, de ha egy kunyhót pusztít el a tűz, ó akkor azt megkönnyezzük. Így a részvét könnyeivel állunk ezen egyszerű család fájdalma mellett, mely az ő életének szemefényét veszítette el, mert hisz a szülők, a szülők szívét pogány kétségek sólymai marcangolják és kínok égetik a szülői kebelt a jó fiú koporsójánál. Hiszen a szerény életviszonyok között élő emberek fokozottabb mértékben találják fel életük célját, küzdelmeik jutalmát a gyermekeikben, mint azok, akik az élet magaslatán járnak. Pollák Zoltán sorsa hasonlít a bibliai Józseféhez, akitől el van mondva, hogy mit álmódott, milyen szépet, hogy a mezőn

kévéket kötött a testvéreivel és az ő kévéje felemelkedett, a többinek a kévéje pedig körülvette az övét és leborultak előtte. Pollák Zoltán, k. tanítványom, Te is álmodoztál az iskola padjain arról, hogy kitűnő szorgalmad, példás komolyságod majd egykor az élet küzdelmeinek a mezén érett kalászokat fog eredményezni és most a te társaid kénytelenek itt könnyes szemekkel állni koporsódnál, ahol oly sok reménység, annyi szeretet és oly szép tehetség romjai hevernek.

Az iskola, a tudományok csarnoka is felkiálthat: *Hóechod énnú* az egyik nincsen többé, a jó tanuló, a hű barát, a tisztelettudó, törekvő hálás ifjú nincsen többé.

Tanáraid, mestereid és társaid szívében mindenkor élni fog a te emléked és bánatos, borongós érzéssel szentelik neked a sirontuli szeretet könnyeit. Ó, ő veletek együtt élt, szeretett, tanult és reménykedett. Álmodozott a jövőről és olyan boldog volt a ti körötökben. De most már boldog lesz a temető hantjai alatt, Nem is tudjátok, hogy mily boldog az iskola élete.

Az életóceánnak bős haragja
Elkerüli e szentelt falakat
Mint csöndes vizeken a lenge sajka
Időnk itt még oly nyugodtan halad.
Itt nem ülhet még diadalt az álnok
Az eltiport szerény igaz fölött
Itt olyan szépek, oly tiszták az álmok
S oly biztatónak látjuk a jövőt.

(*Silberfeld.*)

Szolgáljon fájdalmas vigaszul a kesegő szülőknek, hogy a kedves ifjú nemcsak szüleinek könnyeitől, hanem tanárainak szeretetétől, társainak forró kegyeletétől kísérve hanyatlik korai sírjába. Hogy ő maga, az ő mindvégig vallásos érzületével, imádságos lelkével távozik tőlük és bár a fájdalom örvényeit kavargatja fel bennünk a gondolat, hogy ő már nincs többé, hogy elmondhatjuk róla az írás szavaival: Veattó naslichéhu el achad habaurausz venireh, mah jihje chalaumauszov. Hogy most leeresztjük őt a sírgödörbe és szétfoszlanak az álmok, mégis a szerencsétlen szülők a megboldogult fiú szelíd szellemében haladnak, ha megnyugosznak Isten akaratában és megmaradt gyermekeikben látják az Isteni kegyelem nyilvánulásait.

Ó a testvérek is siratnak, mondván: *hóechod énnú*, az egyik, a mi büszkeségünk és mintaképünk nincsen többé. Az ő testvéri szere-

tete, az ő korai céltudatos igyekezete, amellyel fáradhatatlanul, pihenést nem ismerve járult hozzá a szülői gondok elviseléséhez, most testvéreire hagyja a szülők iránti szeretet kötelességeit. Kedves Zoltán, én nem tudok felelni a Te hangtalan kérdéseidre, hogy miért kell már neked távozni, hogy mért nem láthatsz te már több tavaszt, hogy miért kell a szülőknek siratni drága fiokat, csak az irás szavaival: lélauhim pizsraunim, az Isten tudja megoldani a nagy rejtélyeket, ő tudja behegeszteni a szülők fájó sebeit és ő ad neked örök üdvösséget a Szférák harmonikus térségein és csöndes pihenést a sir nyoszolyáján. Amen.

WULTZ TIBOR

praematurus ifjú

1928 január 5.

„Az én mezőmön nem nőttek kalászkok

Ó, de bús ez a koporsó, mintegy szimbóluma annak, hogy hiába keressük már Wultz Tibort, ő nincsen többé, mert aki benne fekszik halálra válva, az már nem Wultz Tibor többé. De éppen ez a jelenség az, ami vigasztal, mert ő a drága ifjú, szüleinek reménysége, boldogsága, üdve, mindensége, ő nem halt meg. Ha úgy vesszük a szónak mindennapi értelmében, hogy az anyag felbomlott az ő elemeire, hogy az atom visszatért a mindenséghez, hát akkor mondjuk ki a szörnyű szót, hogy meghalt, de ha nézzük azt a dúsan szép rövid életét, az ő ragyogó kvalitásait, az ő szeretetét, az ő édesdrága lényét, azt a láthatatlan lényeket, mely a létnek tartalmat, az imádságnak szárnyat, a lehetőségnek valóságot ad, ő, akkor ő nem halt meg, hanem életben van és mint a múltnak dala a mindenség harmóniájában az örökkévalóság hymnusát fogja zengeni.

Mert „szép emléikkel még nem szegény a szív, bár a jelen keserűet hoz talán, a gyémánt is a nappal magába szítt fényvel ragyog a sötét éjszakán“. (Tompa). Vagy nézzük a tengeri csigát, a gyöngyragylót, micsoda fájdalmak között jött létre a drágagyöngy. Wultz Tibor te voltál a drága gyöngy, te eltűntél, de a fájdalom az megmaradt utánad. Az öröm, a boldogság, az ábránd, mint szétronszolt hajók tűntek el a bánattenger hullámai között.

Ó, kedves Tibor, látlak mint szépséges fiatal fiúcskát, gyermeki csinytevés miatt akartalak megbüntetni és akkor te rám néztél szelíd

barna szemekkel és a büntetés átváltozott, megfordult lágy simogatással; hosszú betegséged alatt hányszor tekintettek föl az égre szüleid, hogy ne büntesse őket, édesanyád, aki a szíve alatt hordott, édesapád is hogy rimánkodott, hogy ne sújtsa őket már az Ég büntető kezével, hiszen már eléggé kiürítették a bánat kelyhét, ah, de hasztalan, ime eljött a szerencsétlenség napja, a bánat ideje, itt van a siratás évadja, a gyász sötét, ijesztő fellegének az uralma.

Ó, csak beszélek, beszélek, de a vigasztalás becsukta előttem a kapuit és hasztalan lesem az igét, mely Gileád balszamát csepegtetné az irgalmatlanul felborzolódtott érzelmű szülők és testvérek vadul vonagló szívére. Dehát maradjunk csak annál a föltevésnél, hogy a drága ifjú az ő 19 évével nem halhatott meg. Vagy talán kizökkent az Idő a sarkai-ból és csak egy lépés van a lét, meg a nemlét között. Hogy az ifjak mennek haladnak és egyszerre csak elfáradnak és a fiatalok csak úgy felborulnak és vége mindennek, anyai csók, apai gond helyett a halál csókja és a sírnak a gondnélkülisége diadalmaskodik és csak egy felhördülő sóhaj, egy fájó emlék botorkál utánuk a sírhalomnál.

Ó, gyászoló gyülekezet, jószágos édes szülők és ti kedves testvérei a megboldogult zsidó ifjúnak, aki ime, élte szép tavaszán lett a halálnak martaléka, nem tudunk mi belehatolni a lét misztériumaiba, nem vagyunk mi képesek az Istennel, az Ő kikutathatatlan végzésével pörbe szállni, csak vérző szívvel veszünk részt a szülők niobei fájalmában.

Vallásos, kitűnő embereket sújt a halál, a végzet az ő otromba suhintásával. Az édesapa az egyháznak abszolút megelégedésére végzi az ő szent szolgálatát és nem volt más boldogsága, mint a családi köre, az édesanya, mint egy az ősi tradíciók áramlatából ide lehelt jelenség, a maga odaadó anyai és hitvesi kötelességének élt mindenkoron, csupa szeretet és békesség honol közöttük, fogyatékos földi gondolkodásunk előtt érthetetlen, hogy mért veri őket a Teremtő, mért kell, hogy kinok éjjenek a szülőkebelben, hogy „tündérálmom harmatából hullott áldása az életüknek“ ily hamar sötét gyász anyagává formálódjon. Kérdések, amelyekre hallgatás a válasz, problémák, amelyeknek csak néma könyv a megoldásuk, talány, amelynek siralom a megfejtése.

Üssük fel csak az írást, a könyv kettő, a fejezet meg tíz. *Bau el Parau, ki ani hichbadti esz libbau.* Jöjj be Fáraóhoz, mert én megkeményítettem a szívét. És fölmerül a jogos kérdés, hogy ha Isten maga keményítette meg a zsarnok szívét, hát akkor hogyan lehet őt ezért bün-

tetni. De jön a magyarázat, hogy a *hichbadti* nem annyira a szívnek a megkeményedését jelenti, mint inkább a kóvaud szóval kapcsolatos, a dicsvággal, a hiúsággal, a féktelen megalomániával, nagyzási hóborttal, amit nem az Isten plántált belénk, hanem csak engedti, hogy bennünk elhatalmasodjék.

És ez a szellem, amely az emberekben most kezd hihetetlen arányokat ölteni, féktelen dimenziókat kihalítani, végre is a koporsóban csön-desül el. Hadd mondok el egy törekvő és szerény drága ifjúnak hült hamvainál, hogy jöjjetek ide és lássátok, ti gögősek, ti elbizakodottak, ti, akik nem ismeritek magatokat, hogy Jóm ladonáj al kol gée vórom, napja van az örökkévalónak minden büszke és felfuvalkodott fölött, mindenki fölött, aki nagynak, tekintélyesnek képzelet magát, hogy lealacsonyodjék

És amint Óbadja próféta mondja: *Im tagbiah kaneser veim bën kauchóvim szim kinnechó misom óridchó neum Adonáj*. Ha sasként a magasba repülsz és ha a csillagok közzé rakod is a fészketed, onnan is ledöntelek. Úgymond az Örökkévaló.

Szól továbbá az írás: „Szólj a nép füle hallatára, hogy kérjenek kölcsön az egiptomiaktól ezüst és arany edényeket“. Feltűnő kitétel ez, ó gyászoló gyülekezet, hogy mért kellett kölcsön formájában elvinni a kincseket. Ámde mélységes tanítást ad a szent szózat ezzel, hogy mindenünket, amink van, a legdrágább kincsünket is csak egy kölcsönnek szabad néznünk az Istentől bizonytalan határidőre, amelyet bármikor vissza kell fizetnünk, amikor csak tőlünk visszakövetelik.

Ó, kedves szülők, le sem tudom írni, nem tudom ecsetelni, hogy micsoda egy kincs volt a ti fiatok, ó, de csak egy kölcsön, egy zálog volt ő, a ti jámbor lelketeknek bele kell nyugodni Isten akaratába, mely őt visszakövetelte tőletek. Egy szépséges jövő ragyogó perspektívájának a hordozója volt ő, az iskola padjain mindvégig első eminens, a templomban este és reggel ott imádkozott, buzgón könyörgött az Úrhoz, most már egy szebb és jobb hazában fog ő imádkozni szüleiért, a Sechina védőszárnyai alatt fog ő imádkozni, könyörögni a szüleiért és itthagyt testvéreiért, hogy a Mindenható óvja meg őket már szomorú bánattól, keserves könnyhullástól.

Szüleihez finomlelkű és hálás, rajongó szeretettel, végtelenül differenciált érzéssel volt eltelve. Súlyos betegsége és a gyógykezelés minden megkísérelt formája alatt a szülői áldozat, a remegés, az aggodalom

és a végtelen odaadás valami hihetetlen magaslatra emelkedett és kimeríthetetlen fáradságokban talált megnyilatkozást.

Milyen szomorú volt látni az előbb viruló ifjút, hogy hervadt lassan-lassan, hogyan fogyott el ifjú életének a mécsese, hogyan hunyt ki, miként az öröklámpa a szentélyből az ő drága élete. Amidőn már menthetetlenül feküdt a „matrác-síron“, amidőn édes jó anyja könnyezve látta lelkéből lelkedzett édes fiának a vergődését, még ő maga vigasztalta az ő vallásos lelkének gyöngye föllángolásával, mondván a fájdalmas anyának: Miért zokogsz édesanyám, ó ne ontsd a könnyeidet, hiszen a szenvedésem csak egy próbatétel, egy vizsgálat az Istentől, hogy a balsors idején is megmaradunk-e, kitartunk-e az iránta való bizodalomban és nem rendül-e meg a hitünk az isteni irgalomban. A te hited, a te bizodalmaid világítson a sírod éjszakájába és adja meg földi valóságod halhatatlan lényegének, a te lelkednek a mennyei üdvösséget.

És hangzik továbbá az írás, a könyv kettő, a fejezet meg tizenkettő: „És nagy jajkiáltás támadt Egiptomban, mert nem volt ház, ahol halott ne lett volna“. Mindnyájan egy jajszóvá olvadunk, kedves Tibor, ó jaj, hogy Te már itthagytál minket és ha a részvét enyhíteni tudja a kint, a fájdalmat, ha az együttérzés indulatai gyógyító ír gyanánt hatnak a sebzett lélekre, úgy nincs az egész községben senki, aki együtt ne érezne a megszorodott, porig sújtott szülőkkal, akik életük boldogságát temetik, nincs aki egy könnyet ne hullatna érted. Nincs ház, ahol ne tekintenének téged úgy, mintha a saját halottjuk lennél. Ó, mert átvibrál mindnyájunkon a mély fájdalom érzete utánad. Ó, a jövőnek varázslatos szálait szövögetted, a remény sugárzó szárnyain szállt felőled a jövőbe a képzelet. Szív és szellem, jóság és tudás egyesült benned. Éltél, szeretél, tanultál, reménykedtél és művésziesen muzsikáltál. Ó, a zene elhallgatott, a tudás fáklyája kialudt, a remény, az álom sírba omlott, az imádság véget ért. Ó, az élet az egy biblia, amelyhez a mi saját egyéniségünk és a sorsunk adja meg a kommentárt, az exegezist.

Egy drága ifjú, egy a zsidóság forrásainál felserdült igaz lélek testromjainál állva fájó könnyeinken keresztül megismerjük, hogy nagyszerű diszpozícióval hivatva volt ő az élet céljainak a megvalósítására, de ismétlem, hogy itt fog ő maradni életének kettőtört reményeivel, édesbús emlékével a szülők lelkében, amíg egykor ők is egyesülnek vele az örök lét honában.

Kedves Tiborkám, búcsúdat a te édes jó szüleidnek, szerető test-

vérideknek — fájó szívvel kesergünk utánad és szívünkbe zárjuk síron-
túli emlékedet. Menj immár és áldásaink haladjanak utánad a titokzatos
ismeretlen hazába, édesanyád, édesapád, öcséd és húgod utolsó csókjaival
porladozzék drága tested és az enyészet ágyán lelkedet övezze az örök-
élet koszorúja. Ámen.

TARDOS LÁSZLÓ

1927 november 29.

„Az én aratásom egy marék virág”

Mélyen megrendülve állunk itt a kaporsó előtt, mely mint egy bru-
tális anakronizmus, mint egy kirívó anomália vigasztalankodik előttünk és
ajkunkra fagy a vigasz kísérlete, beledöbben lelkünkbe a rémület indu-
lata, amidőn téged kell temetnünk, ó kedves Laci, a te daliás termeted,
gyermeteg szelídséged, a te jóságod és szépséges életed a korai sírnak,
az irigy halálnak lón a martaléka és mi valamennyien átérezzük a szü-
lők mélységes tragédiáját, ó a szülők, a szülők pogány kétség sólyma vágja
a karmait a szívükbe, honnan vegyek számukra balzsamirt, te, aki oly
boldogan siettél mindig a szívükre ölelni őket és mindig csak jót, csak
boldogító híreket közöltél velük magadról,“ mostani gyászos jöveteled
nemcsak bennük, hanem valamennyiünkben szavakkal nem mondható,
beszédben nem interpretálható földig sújtó bánatot ébreszt.

Egy ifjú halt meg az élet hajnalán 19 éves korában és vele kiesett
a tavasz a szülők életéből. Egy ígéret voltál, mely nem teljesedett, egy
könyv volt az életed, mely már a bevezetésnél becsukódott, egy boldo-
gító álmom, amelyből a gyászos nemlét volt az ébredés és egy jövő, mely
a megvalósulás előtt olyan szomorú múlttá hanyatlott alá. Ő az írás
maga mondja, hogy Jákob ősapánk elindulva az úton milyen szépet ál-
modott, hogy egy létra van a földön, amelynek csúcsa az Égig ér és
Isten angyalai föl és leszállnak rajta, Vájjon nem az életnek a képe-
ez az álmom.

Tebenned is, kedves Laci, ott voltak a jövőnek szépséges diszpo-
zíciói. Apai gond, anyai odaadás, testvéri szeretet állottak melletted és a
jövő oly szép mosollyal intett feléd. Egész lényedből a jóság és a nemes
kedély sugárzott és mint a szegedi egyetem II. éves joghallgatója szor-
galmaddal, ifjúi lelkesedéssel praedesztinálva voltál arra, hogy szülőidnek

reményei, amelyeket hozzád fűztek megvalósuljanak, hogy a társadalom és a zsidóság egykori tényezőjévé fejlődjél, ha egy a balsors méhéből fogant sajnálatos eset következtében előállott betegség nem vágja ketté a legszebb remények fonalát. Jákob ősapánkról mondja az írás, hogy érkezett egy helyre és meghált ott, mert leáldozott a nap és vett a helység kövei közül és a feje alá tette és lefeküdt azon a helyen. O o vershez a magyarázók több commentárt fűznek, első sorban, hogy időnek előtte szállott alá a nap, azután, hogy a kövek egymással vitára keltek, a sziklák beszélgettek, mindegyik azt akarta, hogy rajta pihenjen az ifjú, erre az Isten valamennyit eggyé formálta és azon az egységes kövön lőn neki édes álma.

Az élet útjain az ifjú előtt is nem áll-e hívogatólag annyi vágy, annyi szép lehetőség, a hírnév azt mondja, csak rám hajtsd a fejedet, csak engem iparkodjál elérni és boldog leszel, a gazdagság így szól: én vagyok a hatalom, az élet, engem szerezzél meg és rajtam pihenj, a tudomány így kínálkozik: én vagyok az erő, én rajtam nyugodjál és a vallás is megszólal szelíden, lágyan, jöjj, ó jöjj az én karjaimra és én foglak boldogítani. Kedves Laci, tefeléd is integettek mosolyogva a jövőnek ezen álmalakjai és tebenned is egyesültek a szép erények: a tehetség, a jóság, a hit és a te napod is az Istennek kifürkészhetetlen akaratából időnek előtte leáldozott és íme pihenni fogsz ifjúságod gyönyörű diszpozícióinak összetételéből alakult összbenyomásunk gyászos fekhelyén. Ő benned siratjuk azt ami voltál és ami lehettél volna. „Tündérálom harmatából hullott áldása“ voltál szüleidnek. Irántad és testvéreid iránti szeretetük adott szárnyakat kezük szorgalmas tevékenységének, hogy egykor te fogod, mint legnagyobb fiók napjaik végén körülállni testvéreiddel együtt a koporsójukat és ó mily közel van a Tarpéji szikla a Kapitoliumhoz.

A családnak boldogságát mint a tó sima vizét felkavarja a le gyászos korai haláloz fergetege. Belátjuk, hogy nincs nagyobb fájdalom, mint ha a szülő temeti a gyermekét, ha az éjszaka temeti a hajnalt, ha az ősz hantolja el a tavaszt, a múlt siratja a jövődőséget. Már a régiek is tudták ezt, hisz ez egy olyan siralom, amely régi és mégis mindig új marad. Amidőn R. Jóhanan ben Zakainak egy fia meghalt, a tanítványai próbáltak vigasztalni, az egyik így szólt: Ádámnak is meghalt a fia, a másik meg, hogy Dávid király is átment ezen a keserves megpróbáltatáson, de ezek a szavak nem használtak, végre R. Eleázár b. Azarja szólalt meg: Mihez hasonlítsuk a dolgot, egy emberhez, akire a király egy drágaságot hízott, minden nap sírt és jajgatott, hogy mikor fog már megszűnni a zálog

miatti aggodalma, így neked is volt egy kiváló fiad, aki romlatlanul távozott el a világból. Ez volt a vigasz, mely a fájdalmas atyának a könnyeit megindította és felolvasztotta szívének megkövesült fájdalmát. Mert megértette belőle, hogy a legnagyobb csapás idején, amidőn a legdrágábbat veszíti el az ember, akkor emelkedhetik a legmagasabb színvonalra, ha leborulva ad hálát a Mindenhatónak azért, bogy eddig boldogította őt a drága gyermek és porig sújtva bár, megnyugszik Isten akaratában. Ó hát kedves szülők, halkán diszkréten epekedik felétek a hit ígéje, a vigasztalás próbálkozása. Minta zsolttárokban olvassuk: lemiszpótechó omdú hajóm, Isten borzalmas ítélete mellett is megállják helyüket és nem nyitják ajkaikat zúgolódásra ki hakol avódechó, mert ők Isten szolgálói. „A pupilla is kitágul a sötétben és meglátja a világosságot, épúgy a lélek is kitágul a balsorsban és megtalálja az Istent.“ Édesapád szívében kinok égnek utánad, édesanyád, ez a drága asszony, aki szíve alatt hordott, aki széltől is óvott, aki ott volt veled utolsó leheletedig, most már révedezve néz az ő porbadólt boldogsága után.

Irgalom Istene, könnyeket adj az édesanyának, könnyeket, a szemek gyémántjait, a fájó lélek háborgó tengerének igazgyöngyeit, a teremtésnek optikai csodáit. Búcsúdat zengem feléjük és imádságot, drága László, hogy többi testvéreidet boldogan felnevelhessék és a tőled megtagadott jövő áldásait bennük láthassák. Búcsúdat édes tesvéreidről, búcsúdat nagybátyáidnak, nagynénéidnek, unokatestvéreidnek, búcsúdat Éried Pálaknak, akiknél sokáig nevedtél és akik mint szüleid, sírva borulnak reád. Indulj korai sírod felé. Tavaszi álmok színes tarka egyvelege, ábrándos ambíciók bájos keveréke, barátság indulatai, kettészakadt ifjúság fellengős gondolata, megtört sóhajok és fuldokló zokogások, vigyéték e koporsót, ahol örökké fog álmodni jövőről, sikerről és révbejutásról, a létráról, mely a magasba visz, ahol angyalok járkálnak. A létra összetört, a gyermek meghalt. Örök szeretet angyalai virrasszák álmodat a föltámasztásig. Amen.

GRÓSZ ILONKA

4 927 július 31.

Gyászoló gyülekezet! A leghelyesebb volna ennél a koporsónál némán, az ajakra téve a kezét, megállni és a fájdalom palástjába burkolózva

elmerengeni az élet szomorúságai és problémái felett. De mégis szólni akarok csak azért, hogy a siratok hallgassanak és lessék ajkaimról, fűrkészve, vágyva, hogyan kísérem meg a lehetetlent, hogyan figyelmeztetem őket arra, hogy ne sírjanak, ne jajgassatok, hiszen nem tudhatjuk, hogy az isteni gondviselésnek micsoda céljai voltak azzal, hogy a ti Ilonkátokat kirabolta a környezetből és fekete lepellel bevont koporsóba fektette a ti éltetek földi gyönyörűségét.

Figyeljete ide, gyászolók bánatos gyülekezete: Az *írás* heti olvasmányában így szól a zsidókhöz: *Rav lóchem szauv esz hóhor hazzeh, penú lóchem cófaunó.* Elég volt már nektek a hegy körül járni, forduljatok immár észak rejtelmes tájai felé. Amint az *írás* a zsidóknak hagyja meg, hogy már elég volt nekik a hegy körül barangolni és most már forduljanak a rejtelmes éjszak felé, ez a kijelentés elevenedik meg előttünk, amidőn egy drága fiatal leány, egy szépséges ifjú lény itthagyt bennünket.

Ő, mi valamennyien egy magas hegy körül bolyongunk a boldogság magaslata előtt. Erőnk minden megfeszítésével vágyódunk felhatolni a csúcsokra, az ormokra. Grósz Ilonka, te kedves leány, hol vannak immár az álmok, az édes ábrándok tündérszálaiból font sugarak hogy kialudtak, hogy bezárultak a te korai haláloddal. *Elég volt,* vége a reménységeknek és a csalódásoknak, az örömnök és a bánatnak, mint egy összetörött hajóroncs hever itt a koporsó és a kedves leány sirba viszi az ő tiszta leányálmait és elmegy töletek.

Lássátok kedves szülei a megboldogultnak, mi valamennyien úgy vagyunk, hogy küzdelmeink és vívódásaink közepette, amidőn a jövő, mint egy tündérkert áll előttünk, szép reményeink hajnalcsillagánál, előbb vagy utóbb halljuk az ígét *Rav lóchem,* elég volt. Aki felért a boldogság oromzatos csúcsaira és dicsőséggel teljesen fut be a révbe, aki mindvégig szenvedve és csalódva, nyomorogva tengette életét, aki kényelemben és jólétben dus életlehetőségektől környezve halad át a lét útjain, végre is meghallja a hívó szót, hogy elég volt.

Orosz Ilonka, kettős szeretet száll veled a sírba, a te szereteted, amellyel szüleid és testvéreid iránt voltál eltelve és a szüleid szeretete irántad. Ők nem tudták, hogy melyik gyermeküket szeretik jobban, egyformán kedves nekik mindegyik, de most, a te hirtelen megbetegedésed idején, az aggodalom és a remegés évadján és most, hogy itt vagy halálra dermedve, most tudják csak, hogy mennyire szeretik gyermekeiket,

mennyire szerettek téged. Hiszen akkor tudjuk, mit bírtunk, amikor már elvesztettük. *Ilonka*, te szelíd, kedves leány, szereltek volna téged fehérbe látni koszorúval az oltár előtt. De nem így, nem így, hogy a halál nyomja rád a maga rémületes csókját. *Ilonka*, milyen boldogok voltak szüleid, hogy nemrég házasságuk évfordulóján minden kincsnél drágábban koszorúzta őket gyermekeik együttes szeretetének megnyilvánulása. És ő, mily közel van a Capitólium a Tarpeji sziklához, az öröm a tragédiához, ki hitte volna, hogy ismét összegyűlnek a gyermekek a szülőkkel együtt, de mily különbség, ott az örömkönnyek és itt a bánatnak sós vizei. *Ilonka*, te szépséges virágszál, hirtelen jött egy halálos kór dermesztő fuvallata, mely megfagyasztotta életed virágát és most temetünk és búcsúztatunk, *elég volt* és küldenek a misztikus, ismeretlen halálország felé.

Mi gyarló halandók nem ismerjük a lét és nemlét titkait, nem mondhatjuk, hogy az Isten mit csinál, csak lesújtva állunk e leány hamvainál. Igaz vagy ó Uram, mit pereljek véled, kezdedben a halál, kezdedben az élet, mi oly gyarlók vagyunk, végtelenül bölcs ő, fekete koporsó és a kicsiny bölcső, mind hirdeti Isten végtelen kegyelmét és gondolkodásra szólít szívet s elmét. *Ilonka*, búcsúzunk tőled. Búcsúdat szüléidtől. Ó, a szülők, a szülők, pogány kétség sólyoma marcangolja szívüket és a lázongó indulatok rázzák bennük a láncikat, fáj a szívük, megszakadni készül utánad. Hálásan búcsúzol tőlük, testvéreidtől, akikhez a szeretet édes kötelékei fűztek, rokonaidtól, ismerőseidtől, a házbeliéktől búcsúzik a megboldogult.

Ilonka indulj korai utolsó utadra, édes álmok, szétfoszlott ábrándok emléke kíséren az öröklét hónapja és szendergő poraidat béke lebegje körül. Ámen.

ÖZV. Dr. ADLER LIPÓTNÉ BAJAI RABBINÉ BÉKÉSCSABÁN

1926 december 29.

„Hol vannak a veszedelmeid ó halál, hol vannak a te csapásaid ó koporsó?”

Az írás ezen szavaival zendítem meg a búcsú fájó méla akkordjait amidőn útnak indul ezen szent láda, mely a legdrágább hamvakat rejti

magában. A halál és a mulandóság eszméje elveszíti a fulánkját ennél a koporsónál és nem gyászra, hanem elismerésre nyílik az ajak ezen tisztas matróna földi maradványainál.

Mint egy sajka az örökkévalóság vizeire, úgy indul el ezen koporsó, hogy itthonról haza utazzon. Az élőkötől a halotthoz, a hová már vágyakozott eltörődött teste.

Háromszoros a te temetésed.

Először amidőn az uradat temették, vele lehullott a fejed koronája és eltemetted a saját énedet múltadat, örömdetet, boldogságodat.

Itt temetünk másodszer, amidőn a halál már csak a saját romjaid fölött tűzhetette ki diadalmi zászlóját.

Eltemetnek majd harmadszor ott a bajai zsidó temetőben, ahol már vár terád a te papod, a te urad mondván: Boi besólaum áteresz báaloh, jöjj be, vonulj be békességgel, aki hosszú évtizedeken át férjednek ékes koronája voltál és megvalósítjátok az írás szavait: Akik egymást szerették és egymás előtt kedvesek voltak életükben, halottaikban sem lesznek többé egymástól elválasztva.

Hármas koszorú ékesített életedben, amint bölcseink mondják, három koszorú létezik: Keszér tauró, Kehunó, Malchusz.

A tóra koszorúja az első. Leánya voltál a nagyhírű Jóei Ungárnak, a paksi rabbinak és az ő dicsőségéből, aki a tóra bajnoka, a Libanon cédrusa volt, beléd is átöröklődött a tóra szelleme, mely mindenkor veled marad és elkísér a jámborságod a siri világ misztikus éjjelébe is.

A második a papság koszorúja. Ez alatt értem a hivatáshoz, a hitvesi hivatáshoz való tántoríthatatlan hűséget, az örök nőiességhez kapcsolódó szerény lemondást és azt, hogy teljesen beleolvadtál boldogult férjed, a lánglelkű bajai főrabbi törekvéseinek, céljainak áldásdus tevékenységének az eszmevilágába. Amint az írás mondja: „És Devauró prófétanó volt. Lapidótnak neje.“ Lapidót lángot jelent. Hogy tehát a férje azért tudta fontos működését annyi hévvel, lelkesedéssel, lángolással teljesíteni, mert ő volt a hitvese, arra való, hozzá méltó volt a felesége hosszú évtizedeken át.

A harmadik koszorú az uralkodás koszorúja. Ó a megboldogult csak annyiban uralkodott, amennyiben anyai szeretetével kormányozta a gyermekeit, szívének a gyönyörűségeit. Ó egy édes anya, amidőn e szót kimondom, a világ legtartalomdúsabb gondolata kel szárnyra a szónak lendületével, mert az anya fogalma aequivalens, egyenértékű az abszolút,

önzetlen szeretetnek az ideáljával. Boldognak nevezem az ő legidősebb leányát, mert egy álló évtizedig magánál tartotta őt és hűséges gondoskodásával bearanyozni iparkodott életének borús alkonyát.

És három itteni unokája valami csodás, nem mindennapi módon rajongták őt körül és lestek a szemrebbenését. A megdicsőült nagyszony sírontuli hálája és áldása legyen jutalmuk nemes érzelmükért és kegyeletükért.

Valamennyi gyermeke benne látta az édesanya megtestesült eszményét és most az élet küzdelmeiben oly elhagyatottnak érzik magukat, mert szegényebbek lettek egy szívvel, gazdagabbak lettek egy fájdalommal. Papfiad sebből, könnyből, sóhajból font zokogással fog állni koporsódnál, hogy még egyszer utoljára jó szombatot, boldog pihenést kívánjon neked, amint ezt minden héten szokta tenni, ó de ez már egy Jóm sekuló Sabbosz úmenúchó lechajjé hóaulomim az örök szombatra, a végső pihenésre fog szólni, a túlvilág titokzatos térségein, ahol „nyugalmát megtalálja a küzdő és a szenvedő“.

Vajhi bineszóa hóóraun. Most íme útnak indul, utazni fog a láda, elviszi magával a legforróbban szerető drága nőnek a hamvait.

A zsidóságot két láda kísérte a pusztaságban. Az egyik volt József koporsója, a másik a frigyláda a két kőtáblával. És azt mondták, hogy az egyik megtartotta, ami a másikban írva volt.

Míntha ezen koporsó mellett is virrasztana láthatatlanul egy másik a kőtáblák szövegével és mi is hálásan elismerjük, hogy a halott megtartotta ami a táblákon írva volt és az élet sivatagában is kísérni fogja a tiedet a te szent emléked és jámborságotnak rájuk névé kötelező szelleme.

Itt már csak egy szent ereklye voltál, egy töredezett nádszál, de azért illettek rád a költő szavai: Vitorláid tépve bár, mégis látszik, hogy egykor nemes hajó voltál. (Shakespeare.)

Most, hogy meghaltál, újjá születél. Az emlékek perspektívájából régi fényedben ragyogsz elő újra és felújulnak az édes emlékek a múltból. Gyermekeid visznek haza, kiemelkedik a multak homályából a régi családi kör, amidőn még együtt voltak a testvérek és most tudják, hogy milyen boldogok voltak, mert te voltál az édesanyjuk.

Áldott légy, ha az otthoni rögbe, férjed melletti sírodba érkezel.

Áldott légy, amidőn távozol. E hajlék búsul utánad és áldásod szelleme, hálás köszöneted Istenhozzádja maradjon itt szent emlékedtől korszorúva. Amen.

ÖZY. Dr. ADLER LIPÓTNÉ BAJAI RABBINÉ BAJÁN

Tartotta I), L EMBER GER ÁRMIN hitközségi elnök

Gyászoló Gyülekezet!

Régi indiai mondák regélik, hogy léteznének mágnes-hegyek, melyek a tengeren messze elkalandozó hajókat ellenállhatatlan erővel magukhoz vonzzák. Fáradt, elgyötört vándora Te az élet tengerének, az a néma sírhant, mely ott kunt a temetőnkben a Te lelkedtől lelkedzett, boldog emlékü férjednek, a mi hitközségünk szeretve tisztelt, volt főpásztorának hamvait őrzi és amely felett hitközségünk meg nem fogyatkozó kegyeletének örökmécsese virraszt, az volt a mágneshegy, mely életed hajóját vissza vonzotta ide a Te régi, meghitt otthonodba, ahol az ő oldalán, a szeretet és hűség szent frigyében egybeforrva, a mi hitközségünk tiszteletétől és nagyrabecsülésétől környezve, pergetted le az idők végtelenjének homokóráján a Te legboldogabb, a Te legszebb verőfényben úszó napjaidat.

És ami azután a Te sívár, szomorú özvegységed közepette megrezgettette szíved legérzőbb, legrejtettebb húrjait, ami lelkednek hő és epekedő vágyakozását képezte, hogy haló porodban egyesülj imádott férjeddal, kit a sors kegyetlensége oly korán elszakított mellőled, azt hitközségünk megértő kegyelete, hűséges ragaszkodása és szeretete volt főrabbijának áldott emléke iránt, íme teljesítette és Te újból egyesülve az örökkévalóság szent kötésében boldogemlékü férjeddal, fogod immár átaludni csendes siri szendergésedet abban a talpalattnyi rögben, melyhez szíved minden idegszálával, lelked minden rostjával oda voltál tapadva.

Fáradt, elgyötört vándora Te az élet tengerének, életed hajója immár révpartba érkezett és a mi fájó érzésektől szaggatott lelkünkben újból felrajzanak a múlt édes emlékei, a csendes, kedves paplak, ahol a hit erős meggyőződése és a mélyenszántó tudományosság bölcsesége építettek maguknak meleg, meghitt fészket. Minden rög, mely sírhantodra fog hullani, áldása, sokszoros áldása a múlt megszentelt hagyományainak.

Pihenj csendesen, nyugodjál békében.

GUTTMANN JÓZSEF

A Chevra Kadisa ügyvezető alelnöke
1927 szeptember 1.

Gyászoló gyülekezet! A prédikátor könyvének írója e szavakkal fejezi be a művét: A dolognak a vége, melyben minden bennfoglaltatik. istent féljed és parancsait teljesíted, mert ez az egész ember. Erre megjegyzik a bölcsek, hogy az ember végső szavából, vagyis az utolsó beszédből, amelyet fölötte mondanak, kiderülnek a cselekedetei és az Isten így szól az égi seregeknek, nézzétek, mit mondanak róla az emberek és ha azt hirdetik róla, hogy derék istenfélő férfiú volt, akkor a koporsója mindjárt felemelkedik a levegőbe.

Guttman József koporsójánál a közhangulat fájdalma egységes érzelmnek a tolmácsa bár, mégis több forrásból fakad. Első sorban a megdöbbenés zavara tétovázik a lelkünkben, hogy ilyen hirtelen következett be a katasztrófa, a halál, hogy jött mint vakító villám zord felhők méhéből a hír, Guttman József nincs többé és éreztük, hogy „meghalt József és vele mintha egy egész nemzedék kihalt volna“, benne egy egész nemzedéknek aspirációja, gondolatköre lőn az enyészet martaléka. Mert egy ilyen kaliberű férfiúban mintegy a közösség jobb nivójára fejlesztett világnézete sűrűsödik össze.

Halálát családjának minden tagja siratja, mert vele távozik az ő büszkeségük és elmondhatják a szent költő szavaival: Leesett a mi fejünk koronája, ó jaj nekünk. A neve már egy fogalommmá vált, a szeretetreméltóság, a segíteni akarás, a tehetség és a mély érzélem fogalmává, azért illik rá a próféta szózata: És eltávolítja az isten az embert és nagy lesz az elhagyatottság utána a földön.

Egy ember távozik tőlünk örökre és az egész zsidóság, de a zsidóság körein túl az egész társadalom érzi a hiányát, érzi a veszteséget, amelyet az ő gyászos halála gerjesztett. Szomorú hangulat orgonál bele az én lelkembe is, amidőn koporsódnál állok és keresem a szavakat, nem mintha amit rólad elmondani akarok, nehéz volna elmondani, hiszen életed tartalma önmagától is megszólal és nekem csak a tények regisztrálása a kötelességem, hanem a fájdalom, az elválás tompítja le a beszédet és teszi oly nehézkessé az ajkak szózatát. Tudjuk, hogy mi az Időnek szülőttei, az Idő áldozataivá leszünk és felülkerekedik végre a mulandóságunk és itt kell hagynunk örömeink és bánatunk, vívódásaink és küzdelmeink, reményünk és csalódásunk színhelyét.

A régieknél a királyokat szüntelenül kellett figyelmeztetni az igazságra: *Memento mori*, emlékezzél arra, hogy meg kell halnod! Evvel alázatosságra, szerénységre és ernberszeretetre akarták őket birni. A halál közvetlen látása a te koporsódnál Guttman József a tragikus hangulat homályán keresztül mutatja, hogy nemcsak meghalni tudtál, hanem élni is.

De ellentétek is mutatkoznak a koporsódnál. Te, aki fényt árasztottál a munkáddal, most sötétségbe borítod haláloddal nemcsak hozzátartozóidat, hanem mindazokat a köröket, ahol vezetőszerepet foglaltál el, te, aki humánus gondolkodásoddal igyekezted könnyeket felszárítani, most könnyeket fakasztasz és aki ellentéteket elsimítani, békességet létrehozni iparkodtál, most elégedetlenséget, nyugtalanságot szítasz körünkben halálozód által. S hogy a válás bús percében összefoglaljam a pályád karakterisztikumát, ebben a két megjelölésben teszem azt, hogy az ész és a szív embere voltál. E kettő benned szép harmóniában egyesült, úgy, hogy még reális foglalkozásodba is tudtál érzést, szeretetet, főleg szeretetreméltóságot és a szónak nemes értelmében vett úri allűröket belevinni.

Szerény kezdetből kiindulva, a benned rejlő tehetségek szerencsés kifejlesztésével, egy olyan vállalatot kreáltál, amelynek nagyszabású mivolta városunk és megyénk körein túl az egész országban el van ismerve és a legjobb névnek örvend. Ezt a vállalatot nemcsak létrehozta, hanem széles látókörrel, nagyszabású koncepcióddal és munkatársaid szerencsés megválasztásával a virágzásnak igen jelentős fokára emelted. Megmutattad, hogyan lehet valaki az üzleti életnek a művésze és a kereslet és a kínálat ércetörvényei között, az áruk és számsorok tömegében is hogyan maradhat meg az örök emberi érzelem.

Erre vonatkozólag hadd mondok el, hogy amidőn a zsidóknak megparancsolja Isten, hogy hozzanak, adjanak egy féléskelt a szentélyhez, így szól: *Zeh jitmí* ezt adják. Ebből következtetik a bölcsek, hogy egy tűzből való pénzdarabot mutatott az Isten Mózesnek annak jeléül, hogy a pénznek is olyan kettős tevékenysége van, mint a tűznek, mely áldást nyújt azzal, hogy világít és melegít, de képes rombolni és pusztítani is, ha az ember nem öröködi fölötté és nem szelidíti meg. Így a pénz és vagyon is áldást hozó lehet, ha az ember ura a vagyonának és nem gyáva rabszolgája.

Guttman József szuverénül uralkodott a vagyona fölött és sohasem feledkezett meg arról, hogy a vagyon csak akkor jogosít fel bizonyos fölény érzetere, ha egyszermind kötelességet is jelent számunkra. Glitt-

mann Józsefhez sohasem fordultak az ínségesek hiába. Szegények, állást, existenciát keresők mindig nyitott ajtókat találtak nála és nemcsak ígérettel, hanem legtöbbször tényleges segítséggel távoztak tőle. A nyomorakció hitközségünkben, az új temető feltöltése, a temetőhöz vezető útnak járhatóvá tétele az ő műve volt.

Egyszer a temetőbe menet így szól hozzám: Talán ha egyszer meghalok, erről az általam létesített útról megemlékeznek rólam. Én azt mondtam neki, hogy nem, hiszen még sok munka áll előtte, neki sokáig kell élnie és mindenekelőtt az Aggok házának tető alá hozatalát kell mint a Chevra kadisa agilis ügyvezető elnökének végrehajtania, amely körül annyit fáradozott, de sajnos, közbeszólt a kérlelhetetlen halál és most életének a delén végtelen fájdalomkra itthagya bennünket.

Hogyan írjam le közvetlen környezetének a fájdalmát. Hiszen a könyvek minden Demosthenesnél ékeesebben szólnak arról, hogy mit vettek benne hozzátartozói, mennyire viselte szíven a sorsukat, hogyan viselkedett irántuk egy áldozatkész édesapa módjára. A gyermektelen férfiú rajongó szeretettel csüngött a család gyermekein és különösen hűséges munkatársának, vállalata igazgatójának, sógorának a gyermekei iránt valami csodás odaadást tanúsított.

És hogyan fogjak hozzá megkísérelni, hogy leírjam ragaszkodását és szeretetét az ő jóságos, vele rokonlelkű hitvese iránt. Ó, hogyan aggódott miatta, hogyan töltött vele együtt éjt és napot legutóbbi súlyos betegsége alatt. Huszonhat esztendő házaselet örömei és bánatai, édesbús emlékei fűzték őket egymáshoz és most a legboldogabb házasság, a legideálisabb együttlét szakadt ketté váratlan halálozódással. A kesergő özvegy, akinek életéért annyira aggódtál, otthon, vonaglik fájdalomában, könnyei elapadtak és megkövült fájdalommal gyászolja benned élete legdrágább kincsét. Mert teljesült a próféta szózata: „Midőn már a békében reménykedtünk, távozik a jóság, a gyógyulás idején rémület keletkezik“.

És még mielőtt végleg elválnánk tőled kedves halott, hadd említem meg, hogy minél jobban emelkedtél anyagiakban, pozícióban, annál melegebben, annál bensőségesebben ragaszkodtál a zsidósághoz, igazán szép példája gyanánt ragyog e cselekedeted a koporsód fölött annak, hogy a zsidósághoz való hűség, ügyeiben való részvétel kell hogy legyen ambíciója mindenkinek, akít munkája és a sorsa felemel, nem pedig amint szomorúan tapasztalhatjuk, hogy sokan a zsidók közül, ha azt hiszik, hogy valamivé lettek, a saját népükkel a legkevésbé törődnek. És még egyet,

mielőtt átadnám a siralmat másoknak. Vezető férfiak koporsójánál nem hiányoznak a sirató férfiak, mint egykor voltak a sirató asszonyok, akik hipokrita módon jajgatnak, mondván: a halott pótolhatatlan. Ezzel azt hiszem csak a megdicsőült emlékét sértik, mert hiszen a legnagyobb megnyugvás és a legnagyobb elismerés, ha azt mondhatjuk róla, hogy eszméi tovább élnek és a kezéből kihullott zászlót mások lelkesen tovább fogják diadalra segíteni.

Egy ország távoli provinciáját ellenség támadta meg és csak egy hős, bátor férfiú volt közöttük. A királyhoz üzentek segítségért, de ez i. iég azt az egy bátor férfit is elhívta tőlük, mondván, hogy a többiek csak benne bizakodtak és nem tettek semmit, most már hogy ez is hiányzik, észbe kapnak és kifejtik energiájukat.

Nekünk is volt egy Guttmann Józsefünk, buzgó és derék férfiú. Ezt is elvette az Isten, igyekezzünk most már mi valamennyien nyomdokaiba lépni a közügyek és a zsidóság ügyeiben való áldozatok meghozatala terén. Ez lesz a méltó hála, amit neki nyújthatunk és ezzel őrizzük meg legjobban az ő halhatatlan emlékét. Ámen.

KLEIN VILMOS

4 926 november 26.

„A halál automobilján (Ady)

Amidőn itt állok koporsódnál, Klein Vilmos, érzem hivatásomnak a súlyát. Érzem, hogy nehéz itt beszélni, de talán hallgatni még nehezebb volna. Hiszen a néma fájdalom csak balságója a szívnek és azt susogja szüntelen, hogy megszakadjon. Viszont beszélni, mondani valamit, magyarázni, enyhíteni a tragédiát is nehéz dolog, amint a bibliai Jóbnak a barátai is tisztes távolban állottak meg tőle, látva mérhetetlen szenvedéseit „És nem szólott hozzá egyik sem egy szót sem, mert látták, hogy roppant fájdalom vett erőt rajta“. Klein Vilmos koporsójánál is a megdöbbenés zavara tétovázik és beleorgonál a rémület a lélek mélységeibe, látva a halál vigyorgó arcát, mely kegyetlenül garázdálkodva egy emberi életet annak delelőjén sírba tiport és hirtelenül, váratlanul, mondhatnám egy szempillantás alatt lehullott egy család fejének a koronája, de azonkívül az autó-szerencsétlenség ezen áldozatával egy munkás, törekvő férfiúval,

egy hasznos tagjával a társadalomnak is kevesebben lettünk. Azért nemcsak a hátramaradott család kesereghet a próféta szavaival mondván: Óló hamóvesz bachalaunénu bó bearmenauszenú, hogy a halál orozva betört hozzánk mintegy az ablakon át és lerombolta a mi erősségünket, hanem az egész városra illik a próféta kijelentése: „Hogy minden térségen gyász uralkodik és az utcákon így szólnak: Jaj!” A mélyen sújtott család számára, mely elmúlásodat siratja, nem találok megoldást és a vigasztalás forrásai kiapadtak számukra, ó mert ilyen fájdalomra hol van baizsamir. Mégis, mégis félénken szólaljon meg a megnyugtató szózat, hogy az emberi szív olyan, „mint a tó tükre, mely még a sötétben is csillagot ringat a kebelén“ és a bánat, a balsors örvénylő homályában is felcsillámlik benne az isteni akaratban való megadó hitnek a szövéténeke. „Mert nem az én gondolataim a ti gondolataitok és nem a ti útjaitokhoz hasonlók az én útjaim, így szól az Örökkévaló“. Azonkívül ragadjunk ki egy pár mozzanatot a Megboldogult életéből és megláthatjuk belőle, hogy szerencsétlenül járt hittestvérünk megfizette az életnek mindazt, amivel neki tartozott.

Élt 49 évet, tehát gyászosan teljesült a próféta igéje: „Déli verőfényben leáldoztatom a napot és elsötétítem a földet még a világosság idején“. Vallásos szülőktől származott és mindhalálig öbenne is lobogott a valláshoz ragaszkodó pietisztikus érzelem, mintegy szülői örökség gyanánt, aminek élénk tanújelét adta különösen szülői iránt érzett fiúi áldozatkész tisztelete által, akik iránt mindig a leghálásabb kegyelet által vezéreltette magát. Nemrég hunytak el egymásután a szülei, akik közül tudtommal az atyja hozzája költözött élete alkonyán és ki gondolta volna, hogy a fiók most már oly hamar fog őhozzájuk költözni egy örökös földöntúli lakásba. Családjához különös jóság fűzte őt. A hitvese több mint két évtizedig tartó boldog házasságot emlékeit siratja. Ó hányszor aggódott miatta, amidőn veszélyes betegségben szenvedett, amidőn a háborús idők bevonultsága távol tartotta őt az otthonától. Valódi lelki egységet képeztek ők és kiállván a viszontagságok viharát egy véletlenség a halál automobilján letépi róla életének földi palástját. És milyen édesapa volt ő, azt csak egyetlen leánya tudná elzokogni, ha könnyei el nem fojtják a szót. E szerény, egyszerű embernek, e jóságos férfinak, e tisztességes iparkodó embernek egyetlen leánya volt életének célja, napjainak küzdelme, éjjeleinek álma. Munkás tevékenységében az ő boldogsága vezérelte őt. Ó én láttalak kedves halott még csak néhány hónappal ezelőtt leányod

násznapiján boldogságtól, reménytől és megelégedettségtől körülsugározva. És ki gondolta volna, hogy oly hamar megnehezül az idők viharos járása e család fölött, hogy oly hamar fognak vészes fellegek tornyosulni életük horizontján. A Talmudnak egy mesebeli alakjáról, Asmadajról van elbeszélve, hogy hallotta, amint valaki rendelt egy csizmát azzal, hogy hét évig tartson. Asmadaj kacagott, mondván, hogy ez az ember még hét napig sem fog élni és hét évre kéri a csizmát. Azután látott egy lakodalmi menetet, mire sírva fakadt mondván, hogy csakhamar a lakodalmások egyike meg fog halni, Ó itt is ki hitte volna, hogy az Öröm könnyei oly hamar a fájdalom könnyeivé fognak varázsolódní, hogy a nászt gyász fogja felváltani, hogy az öröm keserű ürmé fog változni. Ő egy édesapa, egy jószágos családfő száll vele oly korán a sírba. Hiszen még utolsó útja a halál automobilján is meleg családi érzéséből, apai gondoskodásának áldásos hangulatából keletkezett. Milyen szomorúan mondja a próféta: „Hogy eltávolítja Isten az embert és nagy léssen az elhagyatottság érzete utána a földön“. Milyen üres, kietlen lesz a ház. a műhely, a gyár nélküled. És ugyancsak az írás mondja: „A sziklák csúcsáról nézem át és a halmokról tekintem őt.“ Ez a mondat az édesapára vonatkozik, csak amidőn a sírhalom borul rájuk, amidőn nincsenek többé, akkor nézzük, akkor látjuk őket a maguk valóságában, akkor érezzük a veszteséget, amellyel bennünket az Isten kifürkészhetetlen akaratát sújtott. De nemcsak szűkebbkörű családod siratja gyászos vesztedet, hanem, akik csak ismertek, mély részvét fájdalmával keseregnek halálad miatt, sajnálnak, mint egy a testületnek, a társadalomnak, a zsidóságnak igen hasznos, népszerű, szívélyes tagját és különösen sajnáljuk azt a balsorsot, amelynek halálos áldozata lettél. Mi valamennyien érezzük a költő szavainak igazságát: „a Halál automobilján“ című verséből:

Töff-töff robogunk motolás ördögskéken,
Csupa kin a sárgolyó dühös harca . . .
a Halál kacag. Érzi a mi hültünk.

(Ady)

De megnyugtató, hogy összefoglalhatom a Megboldogult élete tartalmát az írás heti elbeszélésével. Józsefet elküldi atya a testvéreihez és amidőn a mezőn bolyong, kérdik tőle, hogy kit keres és erre felelte: A testvéreimet keresem én. Klein Vilmos, meghalt hittestvérünk, a Te egész léted, bölcsődtől korai sírodig is foglalata és illusztrálása volt e tételnek, Testvéreidet kerested te is a földön és te magad is mindenki iránt a testvériség érzelmeitől voltál átlengve és ezért mindnyájunk szíve

vérzik utánad. De hozzátartozóid fájdalmát is enyhíti a sokaság részvétele. Fáj, hogy elveszítenek és hogy így veszítenek el, de életedre pillantván és a hozzájuk való viszonyt véve figyelembe a mély fájdalomhoz a büszkeség érzete is csatlakozik, hogy az övéké voltál. „Ne csak azt tekintsék, hogy mily boldogtalanok most, hanem azt is, hogy mily boldogok voltok, ne csak azt, hogy elvesztettek, hanem azt is, hogy bírtak.“ Most már, hogy utólért a végzet, fakadjon áldás emlékedből és indulj korán megásott sírodba, amíg Isten örök hajnala nem hasad és a sírból a halhatatlanság napja kél. Amen.

GUTTMANN LAJOSNÉ, SZÜL. WEISZ TERÉZ

Gyászoló gyülekezet! Egy nagy gondolkozó, amidőn halálos ágyán feküdt, már a közelgő vég sejtelméitől elteltlen így kiáltott fel: nemsokára elmegeyek meglátni egy nagy *talánt*, bocsássátok le a függőnyt, a játéknak vége. A jelen gyászos esetben, amidőn a gyászolók melankolikus hangulata felhőzi a szemek horizontját, amidőn egy drága fő hullott alá az örökkévalóság vizeibe, itt mélységesen meg vagyunk győződve arról, hogy nem egy „talán“, hanem egy valóság tárul elénk a koporsó takarója mögül és egy tartalmas élet után a színdarabnak nincs vége, hanem annak hatása, annak folytatása minden látszólagos megsemmisülésen, minden kétely árnyán túl a bizonyosság jegyében bekövetkezik.

Itt a Guttmann Lajosné gyászos koporsójánál érezzük a halál fagyos leheletét és elfog bennünket a részvét érzése, a nagy pótolhatatlan veszteség tudata a drága asszony iránt. Micsoda lesújtó gondolat is az elveszíteni egy édesanyát, akihez a létnek gyökere kapcsolódott, aki föltétlenül lényeges tényezője volt a boldogságunknak és most halálra meredve koporsóba lett zárva a drága asszony. Mély részvét indulataival tudunk belekapcsolódni a gyászolók fájdalmába, de viszont, ha a megboldogultnak életét vizsgáljuk, akkor a koporsóból, a halálból valami enyhületes vigaszt merítünk, mert a halál is elveszíti fullánkját, az enyészet is enged a keserűségéből, ha azt érezzük, hogy a koporsónál az örökkévalóság szárnysuhanásai ölelnek át bennünket.

Valóban gyászoló gyülekezet, itt a Guttmann Lajosné holttesténél állva, a költő szavai jutnak eszünkbe, aki így szól: „Ha ősszel a rózsa elhullatja a szirmait, vájjon ki könnyez érte, hiszen ő dúsan virágozott, vagy

ha a madár, miután felnevelte kisdedeit, elköltözik melegebb hazába, ki fogja könnyeit ontani utána, hiszen ő betöltötte a hivatását és ha a nap bevégezve a pályáját, alábukik a lilaszínű alkonyat évadján a hegyek mögé, ki fogja őt siratni, hiszen ő melegített és világított“. (Eötvös.)

Es most, ha egy édesanya, egy hűséges feleség, egy jámbor zsidó-asszony megelégedve a szenvedéseit, egy jobb és szebb hazába költözik, vájjon miért simátok, miért könnyeznétek, miért jajveszékelnétek utána, ő befejezte hivatását e földön, élt szeretett és szenvedett, 63 esztendő volt és már régen meg volt támadva az ő fizikuma, úgy, hogy csak a szeretet, a gondoskodás és a gyöngédség áldozatkészsége volt az, ami még a haláláig fenntartotta benne az élethez való akarat igenlését és most elmegy, eltávozik tőletek.

0, gyászoló gyülekezet, milyen mély értelme van annak az igazságnak, hogy csak az hal meg, akit elfelednek. A megboldogult kedves asszony az ő élete munkájával mintegy maga állított magának ércnél marandóbb emléket hátramaradottainak hálás lelkében. Emlékezem, hogy nyári estalkony idején itt szokott ülni a ház előtt a családjával és már mintha beolvadt volna az én megszokott meglátásaimba és elgondoltam, hogy íme, egy zsidónő, aki nem hordja magasan a fejét, nem gögös, nem iparkodik felebarátnőjét leimponálni fényűzésével, nagyzási mániájával, hanem szerényen dolgozva, jámbor zsidó érzés meghittségével elmerül családi körében, „mint csillagok közzé nyájias hold világa“ és elgondoltam, hogy milyen szép és gyönyörűséges dolog az, ahogy a szombati szent olvasmányban le van írva, hogy Ábrahámot az angyalok sátra előtt ülve találják és kérdik tőle: hol van a feleséged Sára és ő boldogan válaszolja: íme, a sátorban van.

Vájjon nem egy megható képe-e ez egy zsidónőnek, hogy amíg az ura az élet zúgó viharában küzd és fárad a családjáért, addig az asszony otthonában, mint a gondviselés földi megnyilvánulása örökdió gyermekei és háza fölött.

4 megboldogultnak a férje is 40 esztendő házaséletre visszatekintve, itt a szomorú végnél igazolhatja, hogy az ő hitvese is hasonlóan a pátriárkák idillikus korához otthonában találta fel a boldogságát. Mint édesanya páratlanul jóságos volt a gyermekeihez, ó, mennyire fog hiányozni nekik az édesanyai szív még késő vénségükben is, hiszen édesanyánkkal szemben örökké gyermekek maradunk, amint a talmud mondja: kit nevezünk gyermeknek? Aki felriad álmából és kiált: anyám, anyám.

Amíg az életben jól megy a sorunk, addig az örömök és a gondnélküliség közepette mámoros álomba ringatva talán kevésbé gondolunk arra, akinek szeretete a legönzettelenebb, érzelme a legtisztább volt irántunk. És ha mi is csalódásra ébredünk, ha megnehezül fölöttünk az idők viharos járása, nem az első szavunk-e — *hnó, imó* — anvám, édesanyám.

O, ő egy igazi édesanyához méltóan vett részt kedveseinek örömeiben és bánatában, boldogan szemlélte az ő boldogulásukat és gyönyörködött unokáiban. Még megadatott neki, hogy újszülött unokáját megláthassa, egy fájó csókot nyomjon reá és nem sokkal azután kihunyott egy drága életnek a világa, amint az írás mondja: *Vezórach hasemes úvó hasemes*, amidőn egy új élet napja felsugárzott a családban, egy drága élet napja örökre behunyta fáradt szempilláit,

A férjed bus egyedüllétre lett kárhozzátva a te haláloed állal kedves halott, mert elveszítette legfőbb támaszát, négy évtized öröme és boldogsága van e koporsóba bezárva és olyan most, mintha egy oltár lenne széjjel zúzva, mintha a szentélyben kialudt volna az öröklámpa, mintha a legédesebb kötelék szakadt volna ketté. Hiszen csak nemrég vesztette el a férjed az ő szeretett öccsét, azt a derék zsidó férfiút és még azóta a hold harmadszor sem újult meg, még be sem hegedt a seb és jön egy újabb csapás, mely gyökereiben megrázza a szívet és újra felszakadnak a könnyek csatornái.

De amint a mai bűnbocsánati imában rebegettük, *Umimako meszükén retijó*, hogy a Mindenható magából a csapásból készíti a gyógyító balszámot, úgy itt az édesanya még halottaiban is szende fényű szövétnek gyanánt fog világítani édes emlékével elárvult családjának, hogy az ő példáját követve melegen ragaszkodjanak Istenhez és hitükhöz, hogy az öröklét hónából áldó meglelégedéssel nézzen reájuk a fájó könnyek között utolsó útjára kísért drága asszony. Ámen.

IMA SCHWARCZ MIKLÓS BANKIGAZGATÓ FÖLÖTT

-1926 október 5.

Mindenható Istenünk, élet és halál szuverén ura, meghajtjuk fejünket megfölebbezhetetlen végzésed előtt, amidőn halott embertársunk bús koporsója előtt állva a lét és nemlét problémái tárulnak elénk. „Viszed a halandót a megtörésig és így szólsz, térjeteK vissza ember fiaik“. Mi az

ember, hogy megemlékezel róla és mi az ember fia, hogy számba veszed őt? Bánatos érzés fog el e koporsónál, mert elibénk meredezik a mi sorsunk, ma még mi kísérik felebarátainkat ki az utolsó stációhoz, holnap talán már minket kísérnek ki ugyanoda. De tudjuk, hogy a mi lelkünk a Te szád halhatatlan lehelete. Legyen a Te szent akaratom ó mennyei Atyánk, hogy életünk végétől ne remegjünk és hogy halálunk órájában visszatekintve földi vándorlásunkra abban az isteni felmagasztosulás jelei legyenek fölismerhetők és az örökkévalóság kritériumai legyenek feltalálhatók.

Íme, itt állunk egy férfiú testromjainál, akit kifürkészhetetlen akaratom hosszú betegség után elszórtott a földről, elhívta őt a Te megfölebbezhetetlen határozatom és mi megjelentünk, hogy megadjuk neki a végső tisztességet. Mit mondjunk róla itt a lét és nemlét közötti határon, hisz mi valamennyien gyarló emberek vagyunk, szegények vagyunk cselekedetekben, ügyefogyottak alkotásokban és megrendülve, megremegve állunk itt annak a színe előtt, aki Izrael dicséretei fölött trónol. Ha a búcsúztató nem egyéb, mint egy osztályzat az iskolában, akkor óvatosan kell vele bánnunk, mert előttünk lebeg bölcsseink mondata: „Ne Ítélezzünk felebarátunk fölött, mert nem tudhatjuk, hogy fölöttünk is nem szólalhat-e meg jogosan a szigorú kritikának a szózata“. Itt a halál nyilai röpködnek körülöttünk és megrázóan orgonál a rémület a fülünkbe elmúlásról és enyészetről. Add ó Mindenható, hogy felebarátunk holttesténél állva a megbékültség és az engesztelékenység hangulata vibráljon végig bánatos szívünk húrjain.

Ó, „az ember az örökkévalóság jelképe az időbe börtönözve“. (Carlyle) íme, itt e férfiú, akit oly sok jeles tehetség díszített és most 49 éves korában hanyatlik a sírba. Valóban igazolódik nála az írás szava, sőt egész életének a tartalma van belesűrítve e szókba: „A szó Hők örizőjévé tettem engem, de a saját szöllőmet nem tudtam megőrizni“. Erős akarat, célratörékvés és kiváló minőségesség jellemezték őt. Jámbor zsidó szülőktől származva életének nehéz perceiben is meghozta áldozatait a szülők iránti szeretet és hála oltárán és amíg pályáján sikereket ért el, a nagy küzdelemben nem alapított családot, amíg ritka tevékenységével felvirágoztatta a tőle alapított vállalatot, addig nem tudott gyakran időt szakítani egészségének helyreállítására.

Amíg saját energiájából igen szép pozícióba küzdötte föl magát, minden elismerésről a maga számára lemondott. Jámbor szüleire, édes-

apjára és anyjára igen büszke volt és valóban, amidőn most megtér hozzájuk, e derék szülők példásan jótékony lelke szeretettel fogadja ott a túlvilágon sokat szenvedett legidősebb gyermekük égi részét. Egy ember távozik, amint a próféta mondja és nagy elhagyatottság támad utána testvéreinek a szívében, akiknek büszkesége volt.

Legutóbb alapított új intézetét mintegy hamvaiból föltámasztva körültekintésével, ügyességével, rátermettségével igen jelentős tényezővé varázsolta. A pénzről megjegyzi bölcsseink, hogy az Isten Mózesnek egy tüzes pénzdarabot mutatott, mintegy jelezni akarván, hogy a pénz hasonlóan a tűzhez rendkívül hasznos eszköze a boldogulásnak, lehet vele jótékonyt gyakorolni, könnyeket letörölni és ugyancsak olyan a pénz, mint a tűz, hogy romboló és pusztító hatása is lehet, ha nem tudjuk kellően használni.

Schwarz Miklós gyakran a látszattal ellentétben — mert még arra sem aspirált, hogy jó embernek legyen elismerve — jót cselekedett. Nem az alamizna filléreit osztogatva, hanem azáltal, hogy szegény embereknek szorongatott helyzetükben gyorsan megadta a kereseti lehetőségek gyanánt szükséges anyagi föltételeket. Egész lényében volt valami nem mindennapias, valami eredeti jelenség. Hiányozni fog a baráti körben, ahol valami humorral vegyes filozófiai felülemelkedést tudott a társadalom félszégei fölött produkálni. A költő szavai szerint: „A rossz, mit ember tesz, túléli őt, a jó gyakorta sírba száll vele“.

Itt az utolsó határnál, Schwarz Miklós szeretettel és áldásainkkal vesszük körül koporsódat. Mint az írás mondja: „Nincs oly igazságos ember a földön, aki csak a jót gyakorolja és ne vétkezzék“. Ha emberi gyarlóságából fakadóan, mint minden embernek, úgy e halott ember-társunknak is voltak talán fogyatkozásai, úgy Mindenható Istenünk, a halál mindent expiáló erejével, a szenvedések és a fájdalmas tisztító tűzében azokat kiengesztelte és adj neki örök nyugalmat, amidőn búcsúzik szerető testvéreitől és kéri őket, hogy őrizzék meg egyetértő, Összetartó szeretettel az emlékét. Búcsúzik sógoraitól, sógornőjétől, testvéreinek gyermekeitől, akikhez ő a családalan férfiú atyai szeretettel ragaszkodott, búcsúját tolmácsolom barátainak, igazgatótársainak, tisztviselőinek, akiknek a sorsát mindig őszintén a szíven viselte.

Irgalom Istene, mi csak máról holnapra valók vagyunk, akiket az enyészet szele ostromol és szertezilálja hamvainkat. Mik vagyunk mi, egy erőtelen hang a lét harmóniájában, egy nádszál a viharban, egy

gyöngge fonál a nagy világszövedékben. Add, hogy megértsük ingatagságunkat és egymás iránti elnéző szeretettel dolgozzunk földi pályánkon, amíg ránk nem esteledik a halál éjszakája.

Meghalt embertársunknak adj zavartalan pihenést a hant alatt és lelkének örök nyugalomát a túlvilág ismeretlen szféráiban, amíg meg nem valósul a prófétai szózat: „Egykor a szörnyű halál veszedelme enyészik örökre s gyászkönnyeinket az arcunkról letörüli az Isten“. Ámon.

IZJRAEL JAKAB HITK. TISZTIVISELŐ

4 926 december 19.

„Eved neemon .

Gyászoló gyülekezet! A nagy fájdalom abszolút fájdalom és ilyenkor az ember érzi, „hogya az örvény vonja és a gondolat elvész csodás sejtelenben“ (Arany). Itt Izrael Jakab koporsójánál is fogvatartja a lelket az elmúlás gondolata és szeretnők, ha megtalálnók a kellő szavakat arra, hogy életét méltassuk, a mi fájdalmunkat és a hozzátartozók fájdalmát megszólaltassuk, és hogy a Megboldogultnak halála fölött a részvét érzelmeinek adjunk kifejezést. Egy szerény egyszerű embernek, egy igen vallásos zsidónak és egy hivatását buzgón betöltő férfiúnak a holttesténél állunk, akit egy szóval jellemezhetünk: Eved neemon hűséges alkalmazott. És amidőn gyermekei benne a legjobb, legforróbban szerető édesapát siratják, a bucsu fájó perceiben az örökélet perspektívája ragyog láthatatlanul e koporsó fölött és tulajdonképpen a családjának sem volt ő egyéb, mint hűséges szolgálja. Ezt a megállapításomat az írásnak a heti szakaszból vett két mondatával tudom illusztrálni, az egyik: Vajchi Jákob, és élt Jákob, a másik pedig így hangzik: Vajikró Jákob, és Jákob hívta a gyermekeit és mondta nekik, gyülekeztek össze és megmondom nektek, hogy mi fog veletek történni a napok végén, a jövő időben. Izrael Jakabról, mint Jákob ősrükről így találóan mondhatjuk „és élt Jákob“, mert gyászoló gyülekezet, élet és halál között különbség van. Vannak, akiknek élete abban kulminál, hogy azt képzelik magukról, hogy mások értük vannak, hogy az egész világ az ő kedvükért létezik, viszont vannak, akiknek egész léte abban sűrűsödik össze, hogy másokért működjenek és dolgozzanak.

Ez utóbbiak közzé tartozott e koporsó csöndes lakója, akinek ideje lejárt és most be lesz gyűjtve őseihez. Megtér a hitveséhez, akit hat éve hogy

elveszített és mindvégig gyászolt, hiszen csak a legutolsó halálozási évforduló alkalmával is láttam, hogy milyen forró könnyeket ontott érte, most már találkozni fog vele egy jobb és szebb hazában, az igazak honában, mert „Akik életükben egymást szerették, azokat immár a halál sem fogja elválasztani többé egymástól.“ Itt hagyja a Megboldogult az édesanyját, ezt a száz éven felüli Matuzsáleminát, akit fiúi kegyelettel még a nyáron meglátogatott, de azonkívül teljesítette az írás rendelkezését, hogy összegyűjtötte gyermekeit és nemcsak, hogy így szólt: „megmondom nektek, hogy mi fog veletek történni a jövőben“, hanem ő maga is igyekezett nehéz időkben is előkészíteni gyermekeinek a jövőjét. Olyan volt ő otthonában és tevékenységében is, mint a gyertya, mely amíg másoknak világít, megemésztí a saját anyagát. Mert amidőn egy ilyen vallásos szerény embernek a koporsójánál megjelentünk és a szomorú bánat melankóliájával jelentjük Vajchi Jákob, hogy csak élt Izrael Jakab, itt a végső határon megismerjük, hogy élete valóban értékes volt. Mert kétszer gyűjti össze legalább is, akaratán kívül a férfit az ő hittestvéreit, a születésénél, amidőn a jövő reményét üdvözlik benne és halottaiban, amidőn a múltnak érdemei előtt hajtjuk meg az elismerés lobogóját. A két határ között lepergett időben az élet tartama alatt Izrael Jakab szerényen, de buzgón, zajtalanul, de odaadóan és pontosan töltötte be a hivatását. Itt községünkben több mint három évtizeden keresztül működött, mint előimádkozó, tóraolvasó és metsző. Mindegyik téren igazi áhítat, hozzáértés és kellő jártasság jellemezte őt. Bámulatosan ismerte a hivek héber neveit, és amidőn áldást kellett értük mondani, ő nyugodtan elmondhatta Veéle semót bené Jiszróél. Ezek Izrael fiainak nevei, mert sohasem hibázta el őket. Még most is a fülemben cseng, hogy milyen megrendítő lamentációval, szívéből fakadóan mondta az oltár előtt a zoltárokat beteg hittestvéreiért. A tóra olvasásában mintaszerű volt az ő tudása, hosszú idők alatt egy hibát sem ejtett. Kitűnő sóchet úbódek volt és főleg a képzettsége, meg a lelkiismeretessége volt példaszerű ezen a téren, úgy hogy nagyon nehéz lesz őt pótolni, a helyét betölteni. És mindenek fölött állott az ő mély vallásossága, mely ritka szerénységgel és igénytelenséggel párosult. Azért lehet róla elmondani: „Jákob vallásos férfiú volt, a sátrak lakója“. Kollegáival szemben összeférő, felebbvalói iránt szolgálatkész természetű és diszkrétén, csöndesen szolgálta sokáig hűségesen az egész hitközség szükségleteit, amíg most ki nem dőlt az élők sorából mélyen megsiratva gyermekeitől, akik szomorúan mondhatják: most már

Ovi veim mi azovúni. Atyám, anyám elhagytanak engem. Ó gyermekei, akik összegyűltetek az ő koporsójánál, mintha itt hallatszanék az Ige, bo.'jy „Jákob szólítja az ő gyermekeit“. Hiszen ha gyermekei szólították őt, ő mindig készen állott számukra, küzdelmeinek fáradoalmainak, önfeláldozásainak a célja az ő családja volt, ő egy édes apa, kicsoda tudná kellőleg méltatni azt a boldog tudatot, amíg meg van a drága lény, akit édesapánknak szólíthatunk és akinek a szíve telve volt az ő kedveseinek boldogságára irányuló érzelmekkel, mint a virág kelyhe harmattal nyári hajnalhasadás idején. Ó egy édesapa, aki egy darabig elmondhatta Vajasét Jákob, hogy mintha nyugalom és megelégedés enyhületének a napja süttött volna rá. Egy kis gondnélküliséget akart már élete alkonyán, boldogan gyönyörködni gyermekeinek családi életében és íme gyermekei ismét szólították őt és haza jöttek balsorsukban önála keresni menedéket. Ó egy édesapai szív szakadt meg az ő halálával és mint amidőn Dávid király mondja: Ó tudasd velem Isten az én végemet és napjaimról a mértéket, hadd tudjam meg, hogy milyen egyedül vagyok. Isten a hagyomány szeriní, így szólt: szombaton fogsz meghalni, de ő így szólt, a hét kezdetén fogok meghalni. Így ámbár a megboldogult is szombat napján lehelte ki a lelkét, szombaton halt meg, az élete egy befejezett egésznek képez, de ő az ő szerénységében és az idők viharos járása következtében így szólt: kezdő maradtam a boldogság asztalánál, mert élte alkonyán újra kellett küzdenie, szenvednie és most halottaiban szólítja gyermekeit, szerelmes gyermekeim, szívem gyönyörűségei Héoszfü gyűljetek össze ne csak ennél a koporsónál, amely a legdrágább szívet rejtí magában, hanem legyetek egyek, egymást segítve, összetömörítve az erőtöket az élet viharaiban is. Búcsúzik a hűséges szolga a hitközségtől kérve, hogy tartsák meg szeretettel az emlékéit, hogy forrjanak össze testvériességben és jámborságban, Búcsúzik gyermekeitől, hű vejeitől, menyeitől, távollevő fiától, unokáitól. Az Úr küld már téged és készül egy szebb világon megadni hűséged jutalmát, az igazaknak kijáró hervadhatatlan koszorút. Téli melankólia idején fájó sóhajjal mondjuk: Izrael Jakab, Isten veled. Ámen.

TAUSZ JÓZSEFNÉ

Gyászoló gyülekezet! Minden időben igyekeztek az emberek hasonlatosságot találni a végletek között. Így összhangzatba iparkodtak hozni a bölcsőt a koporsóval. Holott a bölcső érkezést jelent, a koporsó pedig

távozást. Milyen öröm köszönti a csecsemőt, mennyi reménység és várhozás kapcsolódik hozzá és a koporsó a remények megszűnését, az ábrándok szertefoszlását jelképezi. Azért mély meghatottsággal pillantunk erre a koporsóra is, mely *özv. Tausz Józsefné* kihült hamvait zárja sötét ölébe itt a holtak városának a bejáratánál.

Vándor, ha itt barangolsz a sírhalmok között, mintha a múltnak a szellője csapna itt meg téged. Egy állam az államban a temető, amelynek külön autonómiája van, a csend, a békesség és az abszolút egyenlőség uralkodik itt, az életőcéánnak bőszen haragja elkerüli e szentelt földdarabot és a szenvedély tombolása, a gyűlölet propagandája a szelid megilletődés hangulatává varázsolódik e helyen.

Olvastam egy megható elbeszélést arról, hogy a halál országának lakóinál a büntettet úgy mint minálunk halállal büntetik, úgy önáluk, ha valaki súlyos bűnt követ el, ezt életre ítélik. Miért siratnék hát kedveseinket, ha eljő az idő, hogy a sír enyhületébe távozzanak tőlünk e világ súlyos megpróbáltatásaiból és tragédiáiból, Miért jajveszékelnének a tieid, ó kedves halott, hogy itt hagyod őket. Hiszen ha tudna beszélni, ha még megnyílhatnának szóra az ő elnémult ajkai, ő akkor bizonyára így szólna: „Ne sirassál, édes gyermekem, ne omoljon könnyeid árja miattam, én aki szültelek és ott álltam bölcsőd előtt, emlőim adtak új életerőt, ő én voltam, aki szívem alatt hordoztalak benneteket és éltetek minden mozzanatát szerető anyai szívemmel kísértem, én kérlek, ne sírjatok, még halállommal sem akarok nektek bánatot okozni“.

Ó, kedves halott, aki 71. életévedben hosszú özvegység után költözöl a siri világba, hosszú, kietlen szenvedés után, ne zárd el a könnyek forrását a tieidtól. Hadd ússzon könnyben két szemünk pillája, amidőn egy drága anyai szív hanyatlik alá az örökkévalóság tengerébe.

Egy jóra való, hűséges, vallásos zsidónő, aki az élet szenvedéseinek ürömpoharát kiürítette és hivatását mindenkor odaadóan teljesítette. Valami nemes öntudat, a műveltségnek szép fokozata jellemezte a megboldogultat és még akkor is, amidőn már a halál eljegyezte őt a maga irtózatossá válnak, még akkor is romjaiban is meg lehetett rajta ismerni, hogy egykor ki volt ő.

Ó, milyen megnyugtató ludat, ha amidőn kedveseink koporsójánál kesergünk, ha ilyenkor a veszteség miatti fájdalom kívül az önvád kígyói nem mardossák a bensőnket. A megboldogult szeretett és szeretve volt. Leánya és veje körében töltötte élete alkonyát, akik példás gyer-

meki szeretettel édesítették meg a hanyatlás keserű napjait, szerető gyöngédségükért szálljon a megboldogult édesanya hálája és áldása feléjük-Testvéreid is bánatosan tekintenek e koporsó felé, hiszen még alig száradtak fel a könnyek, amelyeket korán sírbahanyatlott fitestvéredért ontottak, még talán fű sem zöldül, virág sem fakad a sírján és máris egy újabb gyász, friss fájdalom felhőzi a szemeket és felújul a még alig behegedt sebe a szívüknek. Könyörödj érettük, aki életedben is szerető testvérük valál, hogy az Isten távolítson el életük horizontjáról szomorú bánatot és keserves könnyhullatást.

Ó a költő szerint a nap „megpihen legszélén az égi határnak s int az öregeknek, benneteket várlak, megrezdül a feje sok öregnek erre, egymás után mégis mennek a nyughelyre“. Testvéreid koszorújából most mint annak egyik értékes tagja kihullottál és érezzük a halál viharát süvölteni és felkiáltunk a prófétával: O Isten kardja, nyugodj már, pihenj már és maradj távol e család köréből.

Teljesítjük az írás szózátát, mely a heti igében így hangzik: A pap vigye ki a hamut a táboron kívülre, egy tiszta helyre. Áldásainkkal és búcsúszavunkkal kivisszük mi élők elhalt testvérünk hamvait, a táboron kívülre, ahol nincs többé harc és háború, nincs a meghiúsult remények fájdalma, hanem ahol a sírnak örök békéje leng a szendergő hamvak fölött. Kivisszük a hamvakat és tudjuk, hogy a mieinket, a mi porainkat is kiszállítják kedveseink egykor a békesség hónába. De hogy csak a hamvakat viszik a sírba és emlékünkhöz itt marad közöttük, ez a vigasztaló. Hogy a drága édesanyának mennyei osztályrésze egy szebb hazában fog virrasztani kedvesei fölött, ez a remény, mint egy napsugár emelkedik fel a sírból.

Ó, kedves halott búcsúdat gyermekeidnek tolmácsolom, akik mindig áldó imádság mellett mondják ki a forrón szerető édesanya szent nevét. Búcsúdat a testvéreidnek, akik tétovázó gondolatokkal állják körül koporsódat, mely mint egy bölcső kezdi meg veled az örök élet hajnalát és a Mindenható, aki „begyűjt apáinkhoz minket és hozzánk is begyűjti gyermekeinket“, (Kiss J.) legyen irántad irgalmas, adván néked zavartalan, csöndes síri álmat, amíg megvalósul a próféta szózata *Bila hamóvesz lónecach*. Ámen.

WEISZ LÁZÁRNÉ, KURTAG TERÉZ

1926 november 12.

Gyászoló gyülekezet! A régi időben, a középkorban és még sokkal később is nagyban üzték az alkímia mesterségét. Ez a mesterség abból állott, hogy a sokkal silányabb anyagból akartak nemes ércet készíteni. Ha ez nem is sikerült az anyag világában, hogy holmi hitvány ércből aranyat tudjanak készíteni, a lélek világában azonban lehetséges az, hogy a bánatos érzelmekből megnyugvást és felemelő tudatot produkáljunk. Sőt nézzük a balzsamtermő fát. Ha ezt a kérgén megsebzik, éppen a sebnak a helyéből fakad a gyógyító balzsamnak a jótékony áradata, hát ha most egy koporsónál vagyunk, ahol egy drága szív porladozik és a gyász siralma zokog fel a kebelből, ahol minden gyászról, halálról beszél szívlesújtva, nem tudunk-e találni itt is a balsors csapása mellett olyan jelenségeket, amelyek a gyászos esetből fakadva mégis felemelő, vigasztaló hatással vannak ránk.

Íme Weisz Lázárné sz. Kurtag Teréz kínos szenvedések után lehunyta örökre fáradt szemeit, 64 éves korában érte utól a halál és mély részvéttel közeledtünk ide, hogy megadjuk neki a végtisztességet és hogy meggyászoljuk, megsirassuk őt. Amint az írás mondja: Jobb menni a gyászos házba, mint a vigalmak helyére, minthogy ez minden embernek a vége és az élő is a szívére veszi. "Valóban az élő is a szívére veszi itt, ahol a dermesztő halál nyilainak süvöltését hallja, hogy ide jutunk valamennyien, hogy hírnév, dicsőség elenyészik, hogy összes fellengző ábrándjaink romba dőlnek és merész ívelésű fantáziánk a porba hanyatlik és az összes intrikák, mind a cselszövények és gonosz praktikák elcsön-desednek, ha letépi rólunk földi létünk palástját a halál. Egy jóra való zsidó nőnek, egy édes anyának, egy hűséges testvérnek a koporsójánál fájdalom járja át a lélek rostjait és elsötétül a világ a gyászolók előtt. Egy jóságos hitvesnek örök távozásakor mit érezhet a tehetetlenül sínylődő férj, aki már három éve betegeskedve hálásan fogadta a gyöngéd kezek ápolásának drága tevékenységét és most örökre meg van fosztva ettől az áldástól. Jól mondják bölcseink, hogy akinek a neje meghal, olyan mintha a templom romba dőlt volna, összezúzva hever a szentély és ha még ehhez járul a testi kórság, a fizikai szenvedés is, ó akkor valóban fenékgig üríti ki a szenvedések poharát. No és mit szóljak a Megboldogultnak gyermekeihez, akik a legforróbban szerető édesanyát

veszítik el benne. Fia egy olyan édesanya hal el, aki könnyedén minden megerőltetés nélkül nevelhette föl a gyermekeit, az is fájdalmas, az is leverő érzés, hát ha még egy oly édesanyát siratnak a gyermekei, aki gyakran kietlen gond közölt, a sors mostohaságával küzdve nevelte föl a gyermekeit, akinek minden gondolata, minden érzésszála az ő lelkéből lelkedzett gyermekei körül forgott és az itthagya az ő kedveseit, ó mondjátok, hát nem illik-e jól a könny akkor ehhez a koporsóhoz. Az élet szétszórta gyermekeidet kedves halott, ó de most a világ legtávolabbi zugában is tudják, érzik, hogy egy láthatatlan kapocs vonzza őket majd ide, egy sír, az anya sírja. „Életük sorját, ha meghányjak-vetik, ezt a sírt he meg is könnyezik.“ Ó, kedves halott szeretném ha szavaim keresztülhatnának a koporsó deszkázatán és az örökkévalóság visszhangjának zengzetét hallanám kicsöndülni belőle, hogy egy küzdelmes élet nem suhanhat el nyomtalanul, hogy egy derék jóra való zsidó asszony nem hanyatlik végleg megsemmisülve az enyészet ágyára, hanem sírja fölé a hálás gyermeki kegyelet az örök emlékezet koszorúját fonja. Amint az írás szent olvasmánya regéli el Jákob ősatyánk álmát: Jákob ősatyánk ott az úton álmodott, mit álmodott, milyen szépet, hogy egy létra állott a földön, amelynek égig ért a csúcsa és az Istennek angyalai föl- és lejártak rajta. És íme az Örökkévaló állott fölötte. Vájjon nem az emberi élet képe-e?

Álmainkban és képzelődéseinkben úgy fogjuk föl, mintha egy láthatatlan létra kötne össze minket az éggel, mintha az érdemek által, a Földön gyakorolt kötelességteljesítésünkkel, a szeretettel, a szenvedések és a jóság által csupa angyalok képződnének, amelyek a magasba a boldogság szféráiba visznek minket. O de hányszor kénytelenek vagyunk látni, hogy az angyalok lefelé szállnak, hogy az érdem nem nyeri el jutalmát, hogy a nemes törekvés kénytelen szárnyszegetten a földre zuhanni. Azért mondja az írás: az Örökkévaló állott fölötte, nála vagyona titkok megfejtése, a problémák megoldása. Weisz Lázárné, kedves hittestvérünk, édes lehet a te örök álmod is, mert szeretted, küzdötte!, de szeretve is voltál mindhalálig. Ó, a szeretet fénye bevilágít a sírnak sötét éjszakájába, sőt a szeretet törvénye túlszárnyalja az örök enyészet törvényét is. Micsoda szép megnyilatkozása a testvéri hűségnek és jóságnak az a bánásmód, amelyben téged a testvéred részesített, aki most keseregve borul a koporsód fölé. Milyen ragyogó példája az áldozatkészségnek az ő cselekedete, hogy hajlékot nyújtott neked és beteg férjednek, hogy téged is betegségében annyi bensőséges gondoskodással, oly hő odaadással vett

körül. A mélységes hála sugarait látom gyászoló gyülekezet kiragyogni ebből a koporsóból, a fájdalomból a végtelen megnyugvás érzete csilámluk föl a testvérhez, aki valóban testvériesen cselekedett.

A világ vásárjában, ahol testvér testvér ellen csatázik, ahol valóságos hajtóvadászatot rendeznek ártatlan emberek ellen olyanok, akiknek embertársaik védelme volna a hivatásuk, valóságos oázis gyanánt tűnik fel, ha a testvéri szeretet ilyen megindító példáját láthatjuk, aminőben a Megboldogult részesült.

Egy élet fejeződött be küzdelmeivel, reményeivel, fájdalommal, örömeivel és csalódásaival.

Megindultan nézzük, hogy egy élettörténet utolsó lapjához érkezett, de megnyugodva látjuk a fájó könnyek szivárványán keresztül is, hogy küzdelmeit megédesítette a gyermekeihez érzett hűséges szeretete, bánatában megvigasztalta övéinek hozzávaló jósága és hogy az élet tövisei mellett a boldogság virágai is nyiladoztak a számára. A régiek arra törekedtek, hogy olcsóbb, silányabb anyagokból aranyat állítsanak elő. E koporsó csöndes lakójának, e zsidó nőnek a gondjait megédesítette, szenvedéseit felmagasztosította és fájdalmait megneemesítette a szeretet. Áldásain haladjanak veled úttalan utadon, amidőn „sir megnyílik és sir bezárul.“

Búcsúdat gyermekeidnek, akik elmondhatják immár: „Sem anyám, sem atyám nincs többé, nem is lesz, kiket szoríthatnék dobogó keblemhez, akiknek csókolnám még lábok nyomát is, mert engemet szívük vérén neveltek föl, mert körülöveztek, mint a földet a nap lángoló sugári szent szeretetökkel.“ (Petőfi) És te két fia a Megboldogultnak ott tul az óceánon, fogadjatok ott a távolban az édesanya búcsúját, nem is sejtitek tán, hogy egy fájdalommal gazdagabbak, egy forrón szerető szívvel szegényebbek lettetek. Búcsúdat unokáidnak, egyetlen dédunokáidnak, búcsúdat testvéreidnek, menyeidnek és vejeidnek, búcsúzik a megboldogult egyetlen nagybátyjától és nagynénjétől, sógorától és sógornőjétől, akik még az utolsó percben is imát, bensőséges fohászos zsoltárokat rebegetek érte, hogy a végzet szomorú fulánkját elhárítsák, de hasztalan. Búcsúdat az egész gyászoló családnak. Hálás búcsúdat annak a két kegyeslelkű szomszédasszonyodnak, akik ott voltak körülöttem és búcsúdat a léged kiszolgáló és ápoló leánynak. Íme vár a végső nyugalom enyhe nyoszolyája és lelketek a mennyei üdvösség dajkálja egy szebb és jobb hazában az öröklét birodalmában. Nyugodj zavartalanul amíg nem valósul meg a régi szózat: egykor a szörnyű halál veszedelme enyészik örökre s gyászkönyveinket az arcunkról letörüli az Isten. Amen.

DEUTSCH JAKABNÉ

(Deutsch Vilmos vezérigazgató édesanyja.) 1928 február 25.

És te parancsold meg Jákob fiainak, hogy hozzanak neked tiszta faolajat, mely meg van törve, hogy világítson, hogy meggyújtsák az örök lámpát.

Gyászoló gyülekezet! A múlt szombati Írásfejezetben olvassuk ezt a parancsot, mely a szentélybeli világítás irányában rendelkezett és itt e szomorú koporsónál, amelyben egy szentély hever romokban, gyászosan, dő vigasztaló erőre kapva lett aktuálissá ennek a versnek az igazolása, í'ne, bekövetkezett a végzetes pillanat, a nagy katasztrófa, mely elrabolja az anyai szívet, mely kioltotta a legdrágább életnek a lángját. „Reggel még virult és tündökölt, estére már leszakított és elszáradt“. És amilyen megdöbbentően tragikusnak tűnik föl az ő hirtelen bekövetkezett halála az első rémület idején, annál meggyőzőbb a megnyugvásnak mérlegező bölcsesége, melynek értelmében csak a hátramaradottak önző fájdalma mely szívesebben veszi, ha kedveseink lassan fognak el, mint a gyertyaszál, ha hosszú betegség sorvasztó gyötrelme előzi meg a borzalmas haláltusát és praeparálja lassankint a lelket a bizton bekövetkező elválásra, de a megboldogult szempontjából sokkal kívánatosabb a kínok nélkül való, gyors távozás, a könnyű elmúlás, a hirtelen átlépés a lét és nemlét közötti keskeny határon, amilyen halálban e koporsó lakóját a Mindenható kifürkészhetetlen akarata részesítette. Nem a halál formája az, mely mélabús hangulatba ringat e hamvaknál, hanem a veszteség nagysága nehezedik a lélekre, a szívre, megragadja azt az érzelmek legmélyebb gyökérszálaiban és a gyermeki fájdalmat büszkeséggé magasítja, a gyásznak bűbánatát a hála érzetévé fokozza.

Íme, most, hogy örökre elhagyja az ő kedveseit, most látják csak világosan, hogy mit bírtak őbenne, hogy az áldások mekkora bősége, a szeretet milyen mérhetetlensége, az önfeláldozásnak mekkora dimenziója foglaltatik ebben az egy szóban, hogy édesanya. íme, elvonul a koporsónál az élete pályája, amint férje oldalán, mint annak tevékeny, szorgalmas és komoly társa kiveszi részét az élet küzdelmeiből, nőies gyöngédséggel, odaadó szeretettel támogatva derék férjét minden vállalkozásában és a legmeghittebb családi élet varázslatos harmóniáját hozta létre otthonában. Valóban mélyértelműen szól a próféta: „Megerősít a bűbánat idején szívemnek fájdalma“.

Amit a megboldogultban gyászolunk, szívének jóságát, érzelmeinek nemességét, a lényéből kisugárzó örök nőiességet, mindezen jeles kvalitások sirba hanyatlása fájdalmas a gyermeki szívre, de hogy ezek az ő édesanyjában összpontosultak, vigasztaló érzelem csillagai gyanánt szűrődnek át a mélységes gyásznak sűrű fellegein. Ha tehát elszorul a szív e koporsónál, akkor jogával él, mert a legszentebb joga a gyermeknek zokogni édesanyja kihült hamvainál és legszentebb joga reáborulni arra a drága tetemre, mely neki a mindenséget jelentette. Mert az édesanya halála az első bánat, amelyet fiainak okoz. az első szomorúság, amit önélküle siratunk el.

Ő nem veszít semmit halálával, csak az övéi veszítenek vele igen sokat. Mennyi édes kötelék, mennyi megindítóan szent emlék lesz en most a halál martaléka. Minden momentum, mely reá emlékeztet, egy fájó húrnak a megrezdülését vonja maga után. A szerető gondoskodás fiai iránt, a törekvés, hogy mint művelt, komoly férfiak a társadalomban kellő pozíciót vívjanak ki maguknak, a részvétel sorsukban, az öröm boldogulásuk fölött, a vágy, mely folyton feljűk vonzotta őt, mind-megannyi nyilatkozása az ő áldott édesanyjai szívének. 65 esztendő őt és napjai csöndesen, szerényen, zajtalanul teltek családjá körében. Mindvégig boldogság és megelégedettség lebegett fölötte, 12 év előtt vesztette el a férjét, de gyermekeinek szeretete, unokáinak látása megkönnyítették neki az özvegyiség terheit és még bensőségebb ragaszkodás kapcsolta őt derék fiaihoz és rövid idővel ezelőtt ide költöztvén, pihenni akart az élet fáradalmi után, hogy életének alkonyát bearanyozza fiainak hűséges hálája. De, ő rövid volt a földi pihenő és csakhamar felváltotta azt az örökös nyugalom a sirnak ölében.

Ó, hát sirassuk-e őt? Elérte a legfőbb boldogságot, mert szeretett és élvezte a legfőbb jót, mert szeretve és tisztelve volt. Még teljesül az akaratom, íme, odavisznek a gyulai zsidótemelőbe, urad mellé, lelked a lelkével együtt fog Istenhez imádkozni, tested a testével egymás mellett fog nyugodni, valóra váltván a bibliai szózatot: Akik egymást szerették az életben, azokat a halál sem választja el egymástól.

Mi emelkedett indulattal kísérünk utolsó utadon, a halhatatlanság lehetét érezzük lengedezni koporsód fölött, amint az írás mondja: „Hozzanak neked tiszta faolajat, mely meg van törve, hogy világítson, hogy meggyútsák az örök lámpát“. A szentélyben, amellyé nekünk az arasznyi földi létet kell átalakítanunk, ha tiszta faolajat hozunk, ha az

őszinte érzelmeket, ha a tiszta lelki emóciókat, hivatásunk világos felismerését és annak hűséges betöltését hoztuk magunkkal és fejlesztettük ki a lét folyamán, mint annak magasztos példáját e derék asszonyban láttuk, akkor nyugodtan tekinthetünk a sír éjszakájába, mert ha össze is van zúzva porsátorunk, de az örök világosság lámpája fog égni a sír fölött és az emlékezet fénye vonja be a halhatatlanság glóriájával a megdicsőülős koszorújával szent nevedet. Még búcsúdat tolmácsolom szeretteidnek. És áldó imádságaink haladjanak veled, Isten irtalma virrasszon fölötted a síri világban. Ámen.

DEUTSCH MIKLÓS

gimn. I. o. tanuló
1928 február 9.

Mint vakító villám zord felhők méhéből jajdult fel, zokogott, sistergett fel a hírnek vigasztalansága, hogy Deutsch Miklós meghalt és itt állok, mint egy brutális időszerűtlenség mellett ennél a kis koporsónál, hogy csillagot gyűjtsak az éjszakában, hogy útbaigazítást adjak arra a kinos problémára, hogy miképpen lehet elviselni az elviselhetetlent, hogyan lehet a felkavart bánatörvényt lecsillapítani, hogyan lehet szuggerálni a szívnek, hogy megnyugodjon, amidőn a fájdalom kígyói szorítják bilincsbé. Valóban szomorú az én hivatásom, a tragédiában a katasztrófát jelentein, együtt fetrengeni a gyászos népekkel a lesújtottság porában és még igazolni a gondviselésnek előttünk érthetetlen, megfoghatatlan határozatát.

Egy drága kisiút sújtott a balsors egy tragikus véletlennek végzetes reggelén, hogy égési sebeket szenvedett. Eppen amidőn izgalmas várakozásban, édes gondolatokban ábrándozva készült az első középiskolai értesítőt átvenni és nem tudta még, hogy ez lesz neki az utolsó értesítője és hogy csak még egy fogja azt követni, az értesítés az ő haláláról, de ez már a szülők reményének, boldogságának elsötétülését, örömüknek siralomra fordulását és életigenlésük lélekforrásának az elapadását jelenti.

Miklós, Miklós, te kedves, forró szívű, bájos gondolkozású, a legszebb reményekre jogosító fiúcska, akinek lelkében az isteni szikra, a prometheuszi láng életed hajnalán oly sokatmondóan derengett, ó, mért kell neked már pontot tenni arasznyi, tíz éves életed után. Életed története már a bevezetésnél becsukódott és annyi szép gyermeki minőség

lett a kegyetlen halál martaléka, valóban tenálad megvalósult a próféta baljósata, *ki tachosz jaufi*, hogy égési seb támadt a szépséges remény helyén, amitől nemcsak te semmisültél meg, hanem a tied lelki nyugalma is hamuvá porladott.

Gyászoló gyülekezet! Egyetlen megrendítő fájdalommal tudja a sors a szülői szívet sújtani, aminél kegyetlenebbet nem ismerünk, a gyermek halála által, hiszen már a biblia is így szól: *Al ere bemósz hajóled*. Nem akarom látni a fiam halálát. És egy ilyen szívbe markoló gyász-esetnek vagyunk most a résztvevő tanúi. Együtt vonaglik a szívünk az édesapáéval és az édesanyáéval és maradéktalanul szánjuk őket, akik humánus érzésükkel, abszolúte korrekt magatartásukkal oly kiváló pozíciót töltenek be a zsidóság köreibben, hogy a szép családi élet ily tragikus eset által örökre meg lett zavarva. Ó, hiszen a kunyhótól a palotáig egyenlő a siralom, amely a szülőknél a keblében viharzik, ha gyermeküket kell a sírba tenni, ha romhalmazzá válik a remény, ha a jövőnek épülete összeomlik és ha munkánk, törekvésünk tárgya és terepuma mintha léket kapott volna. Úgy érezzük, hogy szegényebbek vagyunk egy reménnyel és gazdagabbak egy csalódással, úgy érezzük, hogy süllyed az élet hajója a bánat óceánján, mert lefelé húzza azt a kicsiny koporsó.

Jaj, te Miklós, siratnak testvéreid is, akikkel együtt hárman voltatok, akiknek dédelgetett kis öccsük voltál és a szeretet köteléke most hogy szét lett szakítva. Játékaid, könyveid, kis életednek tartamát ami kitöltötte, szüleid csókjai és aggódó szeretete vérzőn, sebszájak gyanánt maradtak utánad. Az iskolában, osztályodban eggyel kevesebb a tanulók száma, de szüleidnek, testvéreidnek egy egész világa hiányozni fog veled. Az, hogy annyi szép diszpozíció szunnyadozott benned, ez a jelenség a gyász fokát megnöveli, de egyszersmind a vigasz forrásait is megnyitja számukra.

Ó, a heti szent igében el van regélve, hogy a pusztai vándorlásban a nép nem tudott inni a vízből, mert az nagyon keserű volt *vojóréhu Adonáj éc vajasléch el hamajim, vajimtekú hamájim. Som szóm lau chauk umispot vesom niszóhú*. Egy fát mutatott neki Isten és azt bele dobta a vízbe, amitől megédesedtek a vizek. Ott szabott neki törvényt és rendeletet és olt próbára tette. Egy fát vetett a vízbe, amitől az édesre fordult. A bánat keserű és élvezhetetlen vizeibe, ha meglátjuk a szelíd hitnek a fáját és azt belemártjuk, beleplántáljuk a lélek forrásaiba, megenyhül a keserűség és meglátjuk az isteni jószágot is a kegyetlen

végzés mellett, ott a tragédia kavargó hullámainál az örök törvény, a halandóság, mely letép, kidönt erős tölgyet, nyíló virágot és a próbatétel, hogy mi véges gyarló emberek hogyan fogadjuk a csapást, *vesom niszóhú*. Ott, a végtelenség partjainál, ahova elindul e kicsiny koporsó, a fájdalom, a gyász a próbatétel számunkra. Ó, drága szülők, édes testvérek, a ti gyászotok felnyúlik az ok és okozat végső láncszeméig, a misztériumig, melynek neve Isten. A költő is mondja: Nem a virágnak fáj, ha válik az ágtól, ez hord érte sebet, érte is ez gyászol. De az ő szépséges gyermeki örömei, a nagy szeretet, amelyet tőletek élvezett, a gondolat, hogy titeket az Isten a legdrágább életnek ilyen gyászos megszakításával akart próbára tenni, a tudat, hogy még van két derék gyermeketek, akik veletek együtt zokognak a ti gyászotok bus éjszakájának halotti homályában, hogy még értük kell erőseknek lennetek a létnek küzdelmeiben, ó, ez adja meg az imádság lehetőségét a zúgolódás kétségbeesése helyett.

Bensőséges a részvét, mely megnyilvánul, hiszen mi a kedves, jó és a bölcseségig okos fiúcskát gyászoljuk a szülőkkel együtt, én az én kis szorgalmas tanítványomat, édes fiamnak congeniális barátját. Még előző napokon megbeszéltétek egymással, hogy azon az ominózus szombaton délután az imádság után egy hosszabb sétát fogtok tenni egymással. Fájdalmas, hogy ez a séta már nem sikerült. Most már az égben angyalok között örök nyugalom, örök szombat napján fogsz majd sétálni és imádkozni a te itthagzott kesergő kedveseidért. Ártatlan lelked fehéren és tisztán tér meg az Úrhoz, még nem tapadt hozzá e világ iszapos hullámainak, az irigységnek, a gyűlöletnek, a bellum omnium contra omnesnek a szennye.

És bár annyiszor Hangoztatjuk a koporsónál az élők szeretetének a szükségét egymás iránt, de hasztalan, mégis egy tragikusan meghalt édes drága fiúcskának a testromjai mellett hadd rakjon fészket bennünk a gondolat, hogy az élők úgy szeressék egymást, mintha minden pillanatban el kellene egymást veszítenünk. Édesanyák, szorítsátok erősebben kebletekre magzataitokat és áldozatok egy könnyet a drága kis Miklósért, talán az édesanya megkövesült fájdalma is könnyekké olvad általa.

Ó, búcsúzzunk Miklós kám, fakadó rügyek édes gyönyörűsége, szépséges álmok fájó ébredése, reménység szilánkok rombadőlése, szép rövid élet sok bájos emléke, de fájó áldásunk bus könnyezése is legyen kísérő gyászos utadon.

Fájó bús lélekkel búcsúdat zengem, reszkető érzéssel fordulok édesanyádhoz, hogy ne ontsa érted könnyeinek árnját, forró csókjainak, aggódó

szeretetének édesbús emléke elkísér a sírnak kietlen ölébe. Áldások lebegjenek az anyai kebel fölött, kicsi fia immár egy szebb s jobb hazából küldi feléje szellemcsókjait.

Édesapád felé száll a végső búcsúzás kesergő szózata. Hálát és köszönetet mond legkisebb gyermeked, ő már befejezte iskoláit és kér, hogy nyugodjál meg az Úr kifürkészhetetlen akaratában, jóságodért, atyai szeretetedért áldjon meg az Isten.

Testvéreidnek is tolmácsolom szerető búcsúköszöntésedet, hogy segítsenek szüleidnek cipelni a fájdalmas gyász terhét és az isten óvja meg őket szomorú bánattól, keserves könnyhullatástól.

Szerető nagyanyádhoz és nagybátyádhoz is hatoljon el a lelked siron-tuli szózata és ők is megőrzik sírva édes emlékedet.

Búcsúdat két kis unokahúgodnak, Kulpin Évikének és Klárikának, mennyire fogsz hiányozni kicsiny életükben, mint hű játszótársuk. Te már a túlvilági térségeken fogsz játszadozni a boldogság honában.

Tanáraid és társaid fájlalják a te vesztedet, nekik is interpretálom hálás és szerető búcsúdat.

Rokonaiddal is közlöm a búcsúdat kedves Miklós, indulj immár korán megágyalt sírodba.

Hideg, fagyos idő, hidegség borzongatja a szívet és oly üres, oly kietlen az Élet, oly üres a szív. Ó, Mindenható, aki a repedezett nádat nem töröd össze és a pislogó mécsbelet nem oltod el, légy a gyászoló családdal, akiket kezéd érintése oly gyötrő lelkiválságba sodort. Ó, Mindenható, add, hogy a bágyadt, félelmes napokban lelkünk egyensúlyát a beléd helyezett rendületlen hit őrizze meg és a drága gyermek korai sírja fölött engedd omlani a szülői szeretet könnyeit. Te, aki átváltoztad a sziklát vízekké, a követ vízforrássá, olvaszd fel könnyekké a megkövesült fájdalmat és a drága fiúcska lelkét fogadd mennyei védőszárnyaid alá és áldott legyen édes emléke. Ámen.

FARKAS MÓZES

Im Buche Ijev lesen wir: ich sagte, dass die Tage sprechen und die grosse Zahl der Jahre Lebensweisheit bekundet. Auch hier da wir bei dem Oraun eines alten greisen Mannes, des Mosche Júda Farkas ver-

sammelt sind, fragen wir, ob man hier eines Nachrufes, eines Hespedes bedarf, da doch schon die Tage für sich sprechen, das hohe Alter, die 93 Jahre mit mehr Beredsamkeit seine Lebensgeschichte schildert, als der beste Redner. 93 Jahre, man wähnt hier die Schwingen der Ewigkeit, der Unsterblichkeit zu vernehmen und dennoch wissen wir, dass es nicht an der grossen Zahl der Jahre ankommt, denn es gibt Fälle, dass man auch bei einem sehr alten Menschen an seiner Bahre nichts ihm nachsagen kann, als dass er lebte und gestorben ist, zwischen seiner Wiege und zwischen seinem Sarge eine Wüste sich befindet ohne Blume, ohne Baum und ohne Früchte. Darum sagt Schelomo hamelech, dass das Greisenalter eine herrliche Krone ist, aber nur dann, wenn Sie auf dem Wege der Frömmigkeit erworben wurde. Wenn wir die Lebensgeschichte dieses Sokens, dieses alten Mannes betrachten, da sehen wir, dass selbst bei dieser traurigen Gelegenheit die Trauer ihren Trost darin findet, dass er sein langes Leben mit einem edlen Inhalt ausgefüllt hat und ausserdem, dass er noch anderen die Möglichkeit und die Gelegenheit hat zukommen lassen gegen ihn die schönsten Mizwes ausüben zu können. Wie die Chachomim bemerken: Mehr Verdienst hat derjenige, der andere zur edlen That aneifert, als wer sie selbst ausübt. Mosche Juda Farkas, hat sich selbst einen guten Namen errungen und am Abende seines Lebens hat er ein doppelt glückliches Alter gehabt, weil er auch seinen lieben Angehörigen es ermöglicht hat, mit ihm die schönsten Tugenden ausüben zu können. In dem jetzt Samstag verlesenen Wochenabschnitte ganz am Anfang steht: Das sind die Namen der Söhne Israel, die mit Jakob nach Aegypten kamen, ein jeder ist mit seiner Familie gekommen. Da fragt man: warum steht erst Haboim in der Gegenwart und dann bóu in der Vergangenheit. Bevor wir auf diese Frage die Antwort der Weisen bringen möchten, bemerken wir ganz einfach, dass die Hauptsache ist, dass die Namen der Bene Jisroel in ihrer Reinheit und Anständigkeit erhalten werden sollen, wie auch der weise König bemerkt *Tov schem misemen tov* wenn wir im Leben immer einen guten Namen erstrebten und es uns daran gelegen war, dass wir den guten Ruf und das Streben nach den Idealen der Religion und des Judenthums höher geschätzt haben sollen als die irdischen Güter, dann erst können wir sagen: *Vejom hamoves mijom hivoldo*, dass der Sterbetag mehr aufzuweisen hat, als der Geburtstag, dass wir nicht umsonst gelebt haben. Überhaupt die Benennungen der Fünf Bücher Mosis die tragen alle Perioden des Menschenlebens in sich:

Bereschisz ist der Anfang des Lebens, da werden die Geschichten des Kinderalters der Menschheit erzählt.

Schemosz, das Jugendalter, wo man darüber träumt, dass man sich in der Gesellschaft einen berühmten Namen schaffen wird und wo auch die Jugend der jüdischen Nation erzählt wird.

Vajikro das ist das Mannesalter, wo man die Stimmen der Pflichten hört und wo man sich für die Familie und die Mitmenschen aufopfern muss.

Bamidbor die Wüste, wenn man alt zu werden beginnt und man sieht dass alles nur Wüstenei ist Hakkol hevcl.

Endlich Devorim das Greisenalter, die Worte, wenn man nur schon auf die Vergangenheit zurückblickt und den Kindern und Enkeln von den weggerannten Zeiten zu erzählen hat und man endlich, wie Mosche Rabbenu dem Tode preisgegeben wird.

Bei einem Sarge eines alten Mannes geziehmt es sich über Leben und Tod, nachzudenken über die wechselhaften Erscheinungen des Lebens, überhaupt da doch seine Lebenstage von sich selbst erzählen „Und unser Ohr davon sich eine Belehrung entnehmen kann“.

In seiner Jugend hat er seinen Vater verloren und seine Mutter ist mit Kindern dageblieben. So nahm er die Bürde, die Sorge auf sich und hat erst geheiratet, als er schon seine Schwestern versorgt hat. Dort, wo er gewohnt hat, war er einer der Mejassde Hakehila, die die dortige Gemeinde gegründet haben und wo er immer fromm und rechtschaffen handelte und wandelte. Überhaupt waren arme Juden bei ihm immer willkommen. Er hat sie an seinem Tische gespeist und gastfreundlich bewirtet. Es heisst im Talmud: Wer bei seinem Tische lange weilt, dem verlängert man das Leben, die Erklärung dieser Stelle ist, dass wer seinen Tisch verlängert, nämlich, dass wenn arme Leute kommen, er mit ihnen die Tischgesellschaft vermehrt und immer Raum für die Arme hat, der verdient, dass auch sein Leben verlängert werde. So lebte er fromm und schlicht mit seiner Lebensgefährtin, die er erst vor fünf Jahren verloren hat. Er hat die ganze dortige Gemeinde überlebt und jetzt ist er gestorben als der letzte der Generation, wie es heisst: Und es starben Josef und seine Geschwister und die ganze Generation. Also w. trauernde Versammlung, sollten wir an der Bahre dieses frommen Sokens die Stimme der Klage anstimmen, nein wir müssen mit seinen Angehörigen Gott loben und danken für all die Güte und Gnade, die er ihm hinieden angedeihen lies. Als Vater war er ein Musterbild der Väter, hat

seine Kinder im Geiste des Judenthums und der Anständigkeit erzogen. In seinem spätesten Alter noch wurde er vor Alterschwäche geschützt und verschont. Er konnte sagen mit dem Psalmisten: Naar hojisi gam sokanti. Trotzdem ich das Greisenalter überschritten habe, bin ich dennoch sozusagen jugendlich erhalten worden. Seinen Lebesabend versüsste das Bewusstsein, dass er bei seinem lieben Sohne hat können sein Lebensende verbringen, der jetzt trauernd neben dem Oraun steht. Denn wir sehen, dass die Kinder ihren Vater erhalten, aber es oft mit einer Nervosität thun, so dass der Vater sich bei seinem Sohne verlassen fühlt. Jedoch hier fand dieser Greis eine musterhafte Bewirtung, sein Sohn und seine Schwiegertochter sind mit ihm mit einer wunderbaren Zärtlichkeit und Pietät umgegangen. Veló roisi Zadik neezov Man hat nicht können sehn, dass dieser fromme Mann verlassen wäre, trotzdem Vesaréó mevakkes löchern dass er durch seinen Sohn erhalten wurde. Seinen Dank und seinen Segen richte ich hier aus seinem Sohne, seiner Schwiegertochter, seinen Abschiedsgruss seinen Kindern und Enkeln. Haboim und Bou bedeutet das Leben und den Tod, beim Leben Is uveszo bou ist der Mensch im Kreise seiner Familie. Haboim bedeutet schon den Tod, wo man ganz allein ist. So ziehe fort, deine Frömmigkeit soll dir vorziehen und finde deine Ruhe auf den lichten Höhen bis das Profenwort verwirklicht wird. Billa hamovesz lonzach. Amen.

BRÜLL ILONKA

A heti szakaszban így hangzik az írás ígéje: Meg fogom adni esőtököt a maga idejében... és a mező fája megadja a gyümölcsét. Az isteni szózat ezt az ígéretet jutalom gyanánt teszi, illetőleg, ha az Isten utain haladunk, az ő szavára hallgatunk, akkor automatikusan következik be a földi boldogság édes érzete.

És most itt állva egy letört virágnak a koporsójánál, megghiúsult remények, porbahullott várakozások szomorú szimbólumának a jelenlétében, kérjük a Gondviselést, hogy mért kellett e drága leánynak oly ifjan itthagyni a földi létnek területeit, mért kellett neki annyit szenvednie és mit vétett az ő szomorú édesanyja, hogy ily szívbenyilalló fájdalom alatt kell neki roskadoznia.

Egy ifjú leány, aki az élet tavaszának napsugaraiban, a szülői szeretet boldogító védőszárnyai alatt a földi vándorlás lehetőségeit kiélvezhette

volna, hogy az élet fény- és árnyoldalait hosszú éveken át megtapasztalva a vénség határán fizesse meg a természet adóját és ehelyett ily fiatalon dől a simák ölébe ez végtelenül szomorú és lehangelő jelenség. Mert ha kézen fekszik is a vigasztalásnak szokványos formája, hogy későbbi esetleges sok fájdalomtól és csalódástól szabadítja meg őt a sír nyoszo-lyája, ó, de ez nem ömledeztet megnyugvást a sirató édesanya felhaso-gatott szívébe, mert hiszen anya ő, aki sírba hervadni látta drága gyer-mekét. Ó, mennyi fájdalmas kétség és reménykedés hullámain imbolygott az ő anyai lelke, mennyiszor fohászzkodott érte, mennyi formáját a segít-ségnek, a gyógykezelésnek próbálta ő meg, ó, de az irigy hala] mégis kitepte a lánykát és viszi magával.

Édesapja, ott a mennyek birodalmában, talán Te szólítottad, Te hív-tad őt magadhoz, ó, mért tetted ezt, miért szakítod őt ki a testvérek köréből, hiszen itt egészen édesapái szív szeretetében volt neki része.

Mi tanácstalan halandók nem ismerjük az isteni határozatnak titkos intencióit, mi csak az édesanyai könnyeket látjuk, a testvéri szív gyötrel-mét, az édesapa gyanánt szerető férfiú keserű gyászat és fájó érzéssel állunk itt a kedves, jó, szelíd leány koporsójánál, nem értjük, hogy annyi szeretet, annyi szép ábránd, a jövőnek mosolya, mért lett az enyészet martaléka, a vallásos, jámborszívű édesanyát mért éri e csapás. Hiszen az írás szerint az esőnek a maga idejében kell jönnie és itt időnek előtte hull a szemek harmata, a könnyek zápora és lehull a bimbó, még mi-előtt virággá feslett, gyümölcse érlelődött volna.

Menj hát kedves leány oda, ahol felpattannak a titkok zárai és a tied örök siralma, forró könnyei, fájó emléke lebegjen áldás gyanánt siri álmod fölött. Ámen.

FRIED JÓZSEF

4 928 március 7.

A Chevra v. elnöke és a hitközség v. alelnök»

„Is jehúdi hójó“

Gyászoló gyülekezet! Fried József koporsójánál a bibliai szózat kí-vánkozik ajkainkra, amit a nyár utóján hangoztattunk egy névrokona fölött. *József énné*, József nincs többé, de amíg ott egy hirtelen félbe-szakadt élet fölötti sirám gyanánt mondtuk ezt, itt enyhíti a gyász fölötti fájdalmat, hogy egy befejezett egészet képező élet zárult be Fried József

halálával és nem egy emberi életkor hátralévő része hiányzik magából az emberből, hanem itt a te haláloed által már egy egész emberrel mi lettünk kevesebben. Más szóval, neked már nem hiányzott semmi, hanem te fogsz hiányozni nemcsak a tiednek, hanem mindnyájunknak.

Azért gyászoló gyülekezet, mély pietás indulataival vesszük körül ezt a koporsót, amelyben egy majdnem nyolc évtizeddel koszorúzott öreg ember földi maradványai vannak elhelyezve, mert a magas kor előtt amúgy is tisztelettel hajlunk meg és a hosszú életben, a pátriárkái korban mi nemcsak a szerencse ajándékát, hanem az Idő kereteinek tartalommal való kitöltésére irányuló nemes törekvést is látunk. Hiszen a zsoltáros király kijelentése szerint: *Jemé senószénú bóhem sívim sónó veim bigvurósz semónim sónó*. Éveink napjai, van azokban 70 esztendő és ha nagyon sok, 80 esztendő. De bölseink az *im bigvúrausz* szót a többszörös erőre magyarázzák, mondván, hogy az élet terjedelméhez nem elég a fizikai SZÍVÓS természet, hanem a lélek ereje is szükséges ahhoz, hogy az élet ne csak hosszúnak, hanem értékesnek is legyen mondható.

És valóban szívünkbe sugárzik ezzel kapcsolatban a bölcs király kijelentése: *Áteresz tiferesz szévó*, hogy díszes korona az aggkor, a vénség, de csak *böderech cedóko timócé*, ha a jámborság útján találhatik.

Fried József, itt a végső határnál az embert az élet egész mivoltában tekintve, rólad az igazsághoz hiven jellemzésül elmondhatom az Eszter könyvének rövid és mégis igen sokat mondó megjelölését: *Is Jehúdi hójó* zsidó ember volt. Éppúgy, mint a prófétától kérdik a sülyedő hajón, mi a foglalkozásod, hol a hazád, milyen néphez tartozol és ő erre azt feleli: *Ivri ónauchi*, héber vagyok én, úgy *Fried Józsefnél* itt a sirhoz való után is elmondható az igazság, mely egész életét determinálta: *Zs Jehúdi hójó* egy zsidó férfiú volt ő életével, érzelmeivel, cselekedeteivel, amidőn életed hajója a földi lét óceánján elmerül és egy misztikus más világ területein lesz már a te hazád, rólad a bucsu fájó, de fölemelő percében, mint a legnagyobb elismerést hirdetjük a szót: *Is Jehúdi hójó*, hogy zsidó férfiú voltál.

Amíg vannak bizonyos áramlatok, amelyek előtt ez nem a legjobb ajánlólevél, nekünk ez a legszebb megjelölés, amelyet csak egy koporsónál mondhatunk, amelyet egy fejfára írhatunk, mert ebben mi a legdicsebb epitheton ornanst látjuk a sírból, mint egy örök fényt kisugározni.

Egy hosszú élet határán, mely simán, gördülékenyen folyt, mint egy

eposzak a strófái, megtalálhatjuk ennél a puritán tisztességű, egyszerű, józan gondolkozású férfiúnál a magasabbrendűségnek, a halhatatlanságnak a kritériumait is. Hiszen a nagy Helmholtz, akinek neve az energia megmaradásának törvényével kapcsolatos, kijelenti, hogy az emberiség története az egész világ életében csak egy epizódot képez és mégis az ő theóriája szerint is, földi vándorlásunk csak úgy rögzíthető meg az örökkévalóság horizontján, ha nemcsak az egoizmus bálványozol voltunk, hanem a közjó oltárának a lángját is igyekeztünk fölszítani.

A Fried József neve mielőttünk egygyólvad ó gyászoló gyülekezet a Szentegylet és a Hitközség vallásos és caritativ életében viselt vezető állásaival. A Szentegyletnél húsz évnél tovább viselte az elnöki tisztelet, a hitközségben pedig talán még ennél is tovább a kultuszelőjárói funkciókat végezte. Az ő hajlamai és szimpátiája vonzotta őt ezen vezető állásokra, amelyekben legjobban összesűrűsödik a zsidóság, a történeti zsidóság egész szelleme és lehet mondani, hogy az ő ily irányú zsidó működése a legszebb nyomokat hagyja maga után. Egyenes, nyílt gondolkodású, a komplikációkat nem kedvelő férfiú volt a megboldogult és éppen ezért a békés fejlődés jegyében, a zsidó szív sugalmazásával intézte a Szentegylet ügyeit és a hitközség szertartási kérdéseit. A szavak nála nem arra valók voltak, hogy a gondolatokat eltitkolják és nem volt rabszolgája a politikus fondorlatok feneketlen hiúságtól táplált uralomvágyának, hanem a prófétával mondta szerénységében *Hineni selóchéni*, íme, itt vagyok, boldog leszek, ha a zsidóság érdekében működhetem.

Amint el van regélve gyászoló gyülekezet, hogy egy pap készült a másnapi szónoklatára és öntelt meglepéssel élvezte a saját beszédének figuráit, ornamentikáját és rhetorikai, exegetikai szépségeit annyira, hogy a beszéd szentírási verséről meg is feledkezett és mi történt? A pap elaludt, a gyertya lángja belekapott a kéziratba és minden a lángok martaléka lett, csak csodálatosan a szentírási vers maradt meg épségben. A zsidó ember, ó gyászoló gyülekezet, gyakran azt hiszi, hogy az anyagi érvényesülés, a társadalmi pozíció, az élet örömei és léhaságai adják az élet célját és értékét és ha mindezt az enyészet emészti és itt van az élet estéje, itt érezzük, tudjuk és meggyőződünk arról, hogy nem marad, csak az írás szent ígéje, csak a zsidó mivoltunk.

És *Fried József*, amidőn utóbbi időben az elagglulás jelei mutatkoztak nála, még akkor is nostalgiaát érzett Isten háza után és a mélabús költő szavaival mondhatta: „Ha leáldozóban élünk napja s vérünk

lassúbb ütemre lejt, erőnk elpártol, cserben hagyva s a szív nem remél többé, csak felejt, a bágyadt, félelmes napokban, melyeknek súlya, kinja nagy, midőn óhajtunk egyre jobban, ó, Isten, Isten, el ne hagyj“. Valóban, gyászoló gyülekezet, egy érdemes férfiú koporsójánál, mintha az örökkévalóság melódiáit hallanám zengeni.

Egész lényét a családi szeretet hatotta át. Hitvesét és ennek gyermekeit a saját egyetlen fiával együtt imádásig szerette és egész lénye beleolvadt az övéiért való határtalanul nagy érzelmvilágba. Nem ismerte a különbséget a gyermekei között és azok is egyként édesapjuk gyanánt szerették őt. Családias melegség áradt otthonában, amelyet a gyermekei fölkerestek, hogy mint egy öreg fa árnyékában boldogan érezzék magukat. Ó, az öreg fa is kidőlt és hiányozni fog az árnyék, eltávozik oda a hitveséhez, akit kilenc esztendeje gyászolt és megvalósítják az írás szavait: *Hanechóvim*, akik egymást szerették és egymásnak kedvesek voltak az életben, azokat a halál sem választja ketté. Még meglátta egyik unokájának eljegyeztetését, ahol ő mint a család nesztora és büszkesége foglalta el a főhelyet és a szokásos tányértörést ő végezte, szomorú előjele gyanánt annak, hogy az ő életének összetartó elemei is csakhamar széthullanak és a családi szép kötelék, amelynek ő volt az összekötő kapcsa, mennyire el fog homályosulni.

Íme, hát eltávozol Fried József, te zsidó férfiú, egy szép élet után, amelyről elmondható: *Dór ledór jesabbach mászechó*, hogy egyik nemzedék a másiknak dicsóíti Isten cselekedeteit. A te életed is, amidőn most a halálba hanyatlik, az örök emberinek és a zsidó léleknek zománcában tündöklük, mert a következő nemzedéknek Isten dicsőségének hirdetését hagyod örökségül. *Jószéf éennú*. Fried József nincs többé, mondhatja fájdalommal Jákob háza, de életének példája és szép kvalitásai itt maiadnak vigaszul, buzdításul, lelkesítésül. Ámen.

TARTALOM:

Vallásos és népies elem a zsidó irodalom- ban	6	A zsidóság jövője	85
Martirium és bölcsészet	48	Eszmék és megjegyzések a makkabeusi idők lélektanához.....	88
Allegória és politika	29	A zsidóság reneszánsza.....	94
Horthy és a zsidóság	38	Március 4 5 és a tiz ige.....	99
Zsidó prozeliták	44	Vázsonyi Vilmos jelleme	101
A cionizmus jövője Magyarországon	47	A leánykonfirmáció.....	- 104
A prófétizmus	51	A Keppler-féle elmélet a zsidó mentali- tás megvilágításában	106
Zászlószentelés az állami polgári fiúisko- lában	63	A zsidóság életigenlése.....	110
A történelmi cionizmus.....	64	A zsidó népszámlálás.....	112
Mikor a kürt megharsan.....	75	Egy szív és új lélek.....	116
A purim filozófiája	79		

SZIVÁRVÁNY A FELHŐBEN

(Gondolatok a koporsónál és a sírnál)

Reisz Gyula	125	Grósz Ilonka	162
Tevan Géza.....	127	özv. Dr. Adler Lipótné bajai <i>rabbiné</i> Békéscsabán.....	164
Halász György.....	129	Dr. Lemberger Ármin bajai hitk. elnök beszéde.....	167
Lerner Vilmos (ny. igazgató-tanító)	134	Guttman József	168
özv. Deixner Lipótné szül. Meyer Amália Vas Sándorné édesanyja.....	132	Klein Vilmos.....	174
Engel László	133	Guttman Lajosné szül. Weisz Teréz	174
Dr. Schönwald Károly tapolcai főrabbi.....	136	Schwartz Miklós bankigazgató	176
Dr. Halpert Salamon tapolcai fő- rabbi beszéde.....	140	Izrael Jakab hitk. tisztviselő.....	179
Dr. Berger Sándor tapolcai hitk. el- nök beszéde.....	144	Tausz Józsefné	184
Klein Lipót	146	Weisz Lázárné, Kurtág Teréz	184
özv. Klein Sámuelné.....	148	Deutsch Jakabné	187
GrUnberger Herman.....	151	Deutsch Miklós.....	189
Pollák Zoltán	153	Farkas Mózes	192
Wultz Tibor	156	Brüll Ilonka.....	195
Tardos László	160	Fried József.....	196